

3

KURTULUŞ

sosyalist dergi

1 Mayıs'a doğru

KÜRESELLEŞEN TERÖR

Kemalist bir kapitalistleşme öyküsü

OSMANLI'DAN
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE

İlk dönem marksistlerde ve Lenin'de emperyalizm
ESKİ TEZLER YENİ DÖNEM

Piyasa sosyalizmi tartışması

'PERESTROYKA DEVRİMİ'

Devlet ve ideoloji

DUVARDAKİ GÖLGELER

STUTTGART ULUSLARARASI
SOSYALİST KONGRESİ
V. İ. LENİN

2.000.000 TL

KURTULUŞ sosyalist dergi

MAYIS 2002

3

KURTULUŞ

sosyalist dergi

ÜÇ AYLIK DERGI
AĞUSTOS 2002
SAYI: 4

Sahibi ve Yazı işleri Müdürü:
Yücel HAS

Adres:
Üsküdar Caddesi Pınar İşhanı No:15 Kat: 3/48
Kartal / İSTANBUL

Telefon ve faks:
0216. 488 55 05

e-posta:
k.s.d@email.com

2 000 000 TL.

Baskı:
Ceren Ofset

*1 Mayıs'da
yitirdiklerimizin
anısına saygıyla...*

1 Mayıs'a doğru KÜRESELLEŞEN TERÖR	9
Farklı coğrafyalarda çok çeşitli olaylar, giderek tek bir politik gündemi oluşturuyor ve bu gündem 1 Mayıs alanlarına yansiyacak.	
Kemalist bir kapitalistleşme öyküsü OSMANLI'DAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE	21
Türkiye'de devlet tartışmasının ideolojik ve tarihi arka planını oluşturma çabasına yönelik çalışmanın ilk bölümü. CEMİL TUNA	
İlk dönem marksistlerde ve Lenin'de emperyalizm ESKİ TEZLER YENİ DÖNEM	59
20. yüzyılın başındaki tartışmalar ve taraflaşmalar, esas olarak, yıkılan sosyalizmler sonrası kaldığı yerden devam ediyor. HACI YILDIZ	
Piyasa sosyalizmi tartışması 'PERESTROYKA DEVRİMİ'	105
Piyasa ile sosyalizmi uzlaştırma deneyimlerinin sonucusu Aganbegyan'ın görüşlerine dayanan Gorbaçov'un öncülüğünde gerçekleşti. Sonuç ortada! SUHA ILGAZ	
Devlet ve ideoloji DUVARDAKİ GÖLGELER	133
Devlet nasıl işler sorusuna ideoloji dolayımıyla yaklaşan çalışma, ideoloji tartışmalarında politik konumlanmaları sorguluyor. İREM YALINPALA	
STUTTGART ULUSLARARASI SOSYALİST KONGRESİ	167
Emperyalizm tartışmaları tarihinden bir belge sunuyoruz. V. İ. LENİN	

1 Mayıs'a doğru KÜRESELLEŞEN TERÖR

Dünyanın geçirmekte olduğu yeniden biçimlenme süreci devam ediyor. Dünya işçi sınıfının Ekim Devrimine dayanan kazanımlarını kaybetmesinin temelinde yattığı süreç, kapitalist egemenliğin, emperyalist saldırganlığın azgınlaşması olarak belirginleşiyor. Berlin Duvarının yıkılmasının dönüm noktasını simgeleştirdiği süreç, iki kutuplu dünyanın yerini tek kutuplu dünyaya bırakmasının sonuçlarını art arda gündeme getiriyor. 'Sosyalist blok' ülkelerinde kapitalist restorasyondan öteye, kapitalist ülkelerde işçi sınıfının sosyal, sendikal, örgütsel, ideolojik kazanımlarındaki gerilemelere, bağımlı ülkele-

İki kutupluluktan tek kutupluluğa geçiş, 'barış', 'yumuşama', 'insanlığın ortak çıkarları' adına sunulmuştu. Artık karşı tarafın direnci kırılıp da üstünün örtülmesi gereği ortadan kalkınca tek kutupluluğun kutuplardan birinin diğeri üzerinde zaferi olduğu açıkça ortaya konuyor. Bu da 'özgürlük', 'eşitlik' yerine 'hakimiyet'in, 'zor'un geçtiği bir ideolojik egemenlik olarak görünüyor.

rin emperyalizme bağımlılıklarının çeşitli biçimlerde artması eşlik ediyor.

İki kutupluluktan tek kutupluluğa geçiş, 'barış', 'yumuşama', 'insanlığın ortak çıkarları' adına sunulmuştu. Artık karşı tarafın direnci kırılıp da üstünün örtülmesi gereği ortadan kalkınca tek kutupluluğun kutuplardan birinin diğeri üzerinde zaferi olduğu açıkça ortaya konuyor. Bu da 'özgürlük', 'eşitlik' yerine 'hakimiyet'in, 'zor'un geçtiği bir ideolojik egemenlik olarak görünüyor.

Ama elbette ki, mutlak bir hakimiyet, tek yanlılık imkansızdır. Gücün tek odakta yoğunlaşması, iç gerilimleri, çelişkileri biriktirmekte, giderek çatlaklara, rekabete ve çatışma eğilimlerine yol açmaktadır. Baskı, saldırı, hakimiyet, karşısında, başlangıçta ne kadar zayıf olursa olsun, direnişi, mücadeleyi de geliştirmektedir.

Aynı dönemde, kapitalizmin dünya ölçeğinde ekonomik bunalıma girmesi, süreci ve çelişkileri ağırlaştırdı. Emperyalizmin saldırısı tırmanırken kendi içindeki rekabet ve çelişkiler de keskinleşti. Japonya'nın uzun dönemli gerilemeden kurtulamadığı, Avrupa'da büyümenin yavaşlayıp durduğu sırada Amerikan ekonomisinin bunalıma girmesi, uzun zamandır ilk defa üç emperyalist odağın eşzamanlı bunalım yaşaması açısından büyük önem kazanıyordu. Çeşitli göstergelere dayanarak bugün çöküntünün en derin noktasının aşıldığı ileri sürülse de, bu, yaşanan bunalımın önemini azaltmıyor.

Küreselleşme, ulusal sınırların silinmesi, ulusal devletlerin zayıflaması, uluslararası, karşılıklı, ortak çıkarlar adına savunulmuştu. Gerçekte ise, bu sürecin eşitsiz işlediği, uluslardan, ulusal devletlerden bazılarının, onlar arasında da özellikle biri ya da birkaçının çıkarlarına, diğerleri aleyhine hizmet ettiği ortaya çıktıkça karşıt eğilimler de güç kazanıyor. Öte yandan, emperyalistlerin bağımlı ülkelere dünyaya açılma tavsiye ederken kendi ulusal çıkarlarını korumaya devam etmeleri, sürdürdükleri ideolojik mücadelenin doğal bir parçası ve gerçekliğin bir diğer yanı.

Değişik etkenlerle bağlantılı olarak küreselleşme süreci yerini Amerikan imparatorluğu yöneliminin açığa çıkmasına bırakırken

yeniden korumacı uygulamalar da açıkça gündeme geliyor. Demirçelikte ABD'nin başvurduğu korumacı önlemler, 'küresel ekonomi', 'ulusal sınırların kalkması' iddialarıyla tam bir çelişki oluştururken başta AB olmak üzere çeşitli tepki ve karşı önlemlere de yol açtı.

Tek kutupluluk, 'insanlığın küresel çıkarları' maskesini çıkartıp tepesinde ABD'nin yer aldığı emperyalist kampın açık egemenliğine dönüşürken emperyalistler arası, başta ABD ve AB arası, rekabet ve çelişkileri de keskinleştiriyor. ABD ekonomisi Avrupa'da 4.5 milyon insanı çeşitli derecelerde etkileyen bir hacmi oluştururken, AB ekonomisi ise ABD'de 4 milyon Amerikalıyı aynı şekilde etkileyen bir hacim oluşturuyor. Kendisi de ABD ve Japonya'ya karşı rekabeti sürdürebilme ihtiyacına dayanan AB, birlik ve genişleme sürecinin ilerlemesinden de güç alarak gelişme ve daha geniş pay talep etme potansiyeli taşıyor. Buna karşılık ABD ise, varolan üstün konumundan sonuna kadar yararlanma, bu üstünlüğü hem içinde bulunulan anda hem geleceğe yönelik çıkarlara çevirmek politikası güdüyor.

Özellikle yönetimin Cumhuriyetçi Parti ve Bush ve Cheney ekibine geçmesiyle birlikte, ABD politikasında açık saldırganlık ve 'küresel çıkarlar' örtüsünün arkasına gizlemeden Amerikan çıkarlarının başka çıkarlar aleyhine ileri sürülmesi ağır basar olmuştur. 11 Eylül, "hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağı" ifadesiyle, politika değişikliğinin dönüm noktasını simgelemektedir. Başta petrol, enerji kaynakları, hammaddeler ve stratejik bölgelere Amerikan askeri müdahaleleri birbirini izlemektedir. Bush ve Cheney ekibinin petrol, enerji, silah sanayisi sermayesi içindeki konumları bu politikanın savunduğu çıkarlarla doğrudan bağlantısını oluşturmaktadır.

Afganistan operasyonu ile dünya petrol üretiminin %4'ünü oluşturan bir alana müdahale edilmesi, ikincil düzeyde bir önem oluşturur. Birincil önemde olan, geniş enerji ve petrol havzalarını içeren ve bu kaynakların dünyaya dağıtılmasında stratejik olarak keşif yollara müdahale edilmiş olmasıdır. ABD çıkarları büyük ölçü-

de petrole bağlıdır ve bu nedenle petrol üretimi ve dağıtımını ABD'nin ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirilmektedir. Venezüella'daki darbe de bu açıdan, ABD'nin ulusal çıkarları konusundaki *bassasiyetini* göstermektedir.

Olayların çeşitlenmesi ve hızlanması yanında dünyada gittikçe bütünleşen politik gündemin önemli bir halkası ise, Venezüella oldu. Chaves'in Venezüella oligarşisini rahatsız eden girişimleri, ABD'nin petrol konusundaki çıkarları ile kesiştiğinde, CIA'nın bilindik darbelerinden birini daha izledik. Devletin milli petrol şirketi, PDVSA'nın özelleştirilmesinin önüne ciddi yasal engeller koyan ve bu şirketin yöneticileri ile ciddi çatışmaya giren Chaves, petrol şirketinde çalışan işçilerin ve sendikaların da katıldığı, destek olduğu bir sürecin sonunda, Amerikan yönetiminde bir darbenin, kısa süreli de olsa mağduru oldu. Kendisi de eski bir darbeci olan Chaves, uyguladığı politikaların semeresini gördü. Şirket yöneticileri ile, petrol fiyatları, üretim hacmi, ihracat vb. kararlarda çatışan Chaves, darbeden sonra nasıl bir politika izleyecek merak konusu. OPEC içinde etkili olan, 'gelişmiş batıya karşı petrolü bir silah olarak kullanmalıyız' diyen Chaves, bu kulağı bükme olayından ne yönde dersler çıkaracak merak konusu. Ama tıpkı Bergama altın madeni olayında olduğu gibi, sendikaların çok uluslu firmaların ve ABD'nin çıkarları yönünde hareket etmeleri, küreselleşme ideolojisinin hangi boyutlara ulaşabildiğinin göstergesi.

Afganistan'ın ardından, ABD askerlerinin yerel orduları yöneterek operasyon yapmaları, hakim askeri müdahale biçimi olmuştur. Filipinler, Yemen, Somali, Kolombiya, Gürcistan gibi ülkelere böyle asker gönderen ABD ordusu, birçok yerde askeri varlık gösterir, üsler kurarken aynı anda birden çok çatışmayı da sürdürmüş olmaktadır. Artık açıkça 'eşitlik' yerini 'eşitsizliğe' bırakmıştır. ABD'nin egemenliği ve askeri müdahaleleri, doğal hakkı olarak genel kabul görür hale gelmektedir. Amerikan yönetimi bir yandan mevcut operasyonları, müdahaleleri sürdürürken bir yandan da yeni hedefler göstermektedir. Afganistan'ın ardından Irak, İran,

Kore'ye yönelik tehditler, hem buralara yönelik baskı ve yıldırma çabası hem de askeri müdahaleleri meşrulaştırma, kabul ettirme egzersizi niteliğindedir.

Emperyalist saldırının odağında, Çin ve Rusya'nın potansiyellerini de gözeterek, Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya önemli yer tutmaktadır. Bu hedeflere yönelik ABD politikalarında İsrail ve Türkiye'nin özel işlevleri vardır. Bu çerçevede, Türkiye ISAF komutanlığına hazırlanıyor ve Irak operasyonunda bütün itirazlara rağmen üstleneceği rol de, ABD tarafından, IMF kredisi karşılığında satın alınmış bulunuyor. Kuşkusuz sadece IMF kredisi değil, 'stratejik ortaklık' statüsüne yükselen ilişkilerin sağlayacağı avantajlar, ekonomik krizin ağırlaşan şartlarında Türkiye ekonomisine nefes alma imkanları sunduğu ölçüde, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi iradesine sunulan rüşvet niteliğine bürünecek. Tekstil kotalarının yükseltilmesi ilk talepler arasında yer aldı bile. Bölgede ABD politikalarına yardımcı ve alet olmak için ABD ve İsrail ile daha fazla anlaşmalar yapılmış olmasını beklemek gerekir. Şimdilik gergin ortamda bunların açıklanmasını düşünmek yanlıştır.

Ekonomik krizin etkilerinin büyüklüğü düşünülürse, Irak operasyonu gibi Türkiye açısından hayli riskli bir projeye evet demek için Türk tarafının çıtayı bir hayli yükseltmiş olması gerekir. İsrail ile yapılan tank modernizasyonu anlaşması oldukça eleştiri konusu olurken olayın hep bir yanı üzerinde duruldu. Filistin üzerinde bu vahşet uygulanırken bu anlaşma hiç de ahlaki bulunmadı. İsrail, Türkiye'nin askeri-stratejik ortağı olarak, bu ihalelere en duyarlı olan ülkelerden birisi. Türkiye'nin sadece ekonomik çıkarlar açısından İsrail'i tercih ettiğini düşünmek ise oldukça yanıltıcı olacaktır. Bölgede karışıklığın arttığı ve Irak operasyonu dışında başka bir ağırlıklı gündem olmadığı düşünülürse, karışıklığın daha da artacağı söylenebilir. Avrupa'dan alınacak tank ya da silahların nerelerde ve nasıl kullanılacağına ilişkin kısıtlamalar varken, tankları İsrail'den almak ve modernizasyonunu yine aynı ülkeye vermek

T.C açısından en akıllıca olan davranış. Buna karşılık İsrail, Filistin operasyonu ile bir yandan kendi konumunu güçlendirirken bir yandan da Amerika'nın, Irak operasyonunu desteklemeye yanaşmayan Arap müttefiklerini yola getirme işlevini yerine getiriyor.

Irak operasyonu öncesi bölgede tam bir hazırlık anlamına gelen İsrail'in Filistin'e ve Filistinlilere yönelik saldırıları, belki de hesaplandığından farklı sonuçlar doğuracak. Amerika'nın, daha önceki Irak'a yönelik saldırılarında, birlikte hareket etmeyen daha da ötesi, ABD'den yana tavır alan Arap devletleri bile Irak'a yönelik bir savaşa alet olmak istemiyorlar artık. Bir yandan Afganistan'daki operasyon, ağırlığını, askeri alandan, politik siyasi oluşumlara doğru kaydırırken, gündeme Filistin sorununun ve İsrail vahşetinin gelmesi, peşi sıra Irak'a yönelik bir vahşetin hazırlıkları, bütün dünyayı tek bir politik gündem altında birleştirmesi, bu açıdan, ilginç gelişmeler olarak değerlendirilmeli.

Türkiye'nin gittikçe kişiliksizleşen politikası, Irak'a yönelik saldırıda, daha öncekilerde Kuveyt'in oynadığı rolü bu sefer Türkiye'nin oynayacağını kesinleştiriyor. Bölgedeki gerilimlere bir kez girildiğinde, ki kısmen Türkiye bu gerilimlerin içindedir, ne ABD'nin ne de İsrail'in hesapları, Türkiye'nin bu gerilimlere uzun vadede dayanacağı yönündedir. ABD için bölge devletleri ile bu konuda ayrı düşünülmesi, bir tek İsrail ve Türkiye üzerinden yürütülecek operasyonu tartışmalı hale sokuyor. Saddam sonrası Irak'a yönelik belirsizlik, ABD'nin operasyonun zamanlamasına ilişkin kararsızlığını artırıyor. Kürt meselesi ve operasyon sonrası Kürtlere ne yönde işlevler yükleneceği de Türkiye'nin çekingenliğini artırıyor.

Afganistan operasyonu sonrası ve Irak operasyonu öncesi ortamdaki yararlanmak isteyen İsrail'in Filistin operasyonu Cheney'in Ortadoğu gezisi sırasında tezgahlandı. ABD desteği ve yönlendirmesiyle Şaron, Oslo barış sürecinin tabutuna son çiviye çakıp askeri çözümleri tercih ederek Filistin'i yeniden işgale girişti. Ancak her zaman, fazla ileri giden saldırının ayağının altındaki zeminin kayma-

sı ve güç dengelerinin tersine dönmesi tehlikesi vardır. İsrail'in acımasız saldırısı ve zulmü de bütün dünyada tepkileri yükseltti. Çeşitli Arap hükümetleri, halklarının protestolarından etkilendiler. Birleşmiş Milletler, İsrail aleyhine kararlar aldı. AB beceriksiz durumuna da düşürülse, İsrail'e karşı önlemleri tartışma gündemine koydu. İsrail'le ortaklıklarını sıkılaştırmış olan Türk hükümeti bile, yığınsal bir tepkiyi göze alamadığı için, İsrail'i dizginlemesi doğrultusunda ABD'ye baskı yapanlar arasına katıldı. OPEC'e, İsrail ve destekçilerine petrol ambargosu uygulanması önerileri gelip petrol fiyatları yükselirken ABD de artık operasyonun ulaştığı boyutları yeterli buluyor, İsrail'in işgale son vermesini istiyordu.

Bu arada Ecevit'in 'soykırım' sözü ve İsrail'in Filistin operasyonu ile Türkiye'nin Kürdistan operasyonları arasındaki karşılaştırmalar üzerine gösterilen tepkiler, şaşırtıcı olmasa da, milliyetçiliğin dar bakış açısının göstergeleri olarak ilginç sayılabilir. Bu bakış açısıyla dünyanın her yerindeki baskıya, zulme, katliama, soykırıma kolayca, tereddüde düşmeden karşı çıkılır, bir tek kendi ulusunkiler hariç. Dünyanın başka neresi olursa olsun demokrat olunur da, bu demokratlık kendi ülkesine gelince biter. Ecevit de Filistinlilerin öldürülmesini kolayca soykırım olarak isimlendirebilir de Ermeni halkın çoğunluğu oluşturduğu topraklarda bugün varolmamasını ya da bütün bir Kürt halkının yok sayılmasını nasıl isimlendireceğini bilemez. Aynı biçimde, İsrail'in 'Koruma Duvarı' operasyonu ile Güney Kürdistan'da tampon bölge oluşturma operasyonları arasındaki benzerlikten de öteye neredeyse özdeşlik bir türlü görülemez. Oysa bütün bunlar, ABD'deki Yahudi lobisi tarafından hükümete tepkinin içeriğini oluşturuyor. Ve bilindiği gibi bu tepki sonrasında Ecevit geri adım atmış, kastı aştığını ifade etmiştir.

İsrail'in Filistin'i işgali ve katliamları, Ortadoğu'da İsrail ve ABD aleyhine protestoları tırmandırdı. Artık Bush'un 'Irak, İran, Kore şer eksenli' sözüne, 'ABD, İsrail, Türkiye şer eksenli'

sözleriyle karşılık veriliyor. Yığınları sokaklara döken tepkiler, Orta-doğu'dan bütün dünyaya yayıldı. Protesto eylemleri, Latin Amerika'dan Uzak Doğu'ya, dünyanın her köşesine uzandı. 11 Eylül'le birlikte başını ABD'nin çektiği Batı'nın karşıtı olarak konumlanmalarına paralel olarak islamcı hareketler, Filistin sorunu üzerinden de, bu sorunu Yahudi düşmanlığıyla da birleştirerek yine bir ölçüde güç kazandı.

Ancak Filistin'e yönelik saldırının karşısındaki hareketlerin en önemlisi, hiç kuşkusuz İsrail'in kendi içerisindeki barış hareketidir. Militarizmin, şovenizmin, baskı ve terörün iç cephede de en üst boyutlarına tırmandığı bu koşullarda mücadeleyi yükselten, sesini duyuran, siyonizmin, ırkçılığın emrinde kurşun sıkmak, insan öldürmektense askeri hapishaneleri tercih eden vicdani retçileri de içeren bu hareket, hatırı sayılır bir birikimi temsil etmektedir. İsrail'in içindeki muhalefet hareketi, milliyetçiliğin, şovenizmin yerine uluslararası sınıf mücadelesi değerlerinin geçmesine, ağır baskısına potansiyel olarak daha yatkınlık taşıdığı gibi, Filistin sorununa kalıcı çözümün yoluna da işaret ediyor. Siyonizmin, ırkçı İsrail rejiminin yıkılmasında temel rolü yine İsrail'in kendi muhalefeti, İsrail işçi sınıfı oynayabilir.

ABD yönlendiriciliğindeki İsrail saldırısına karşı çıkarken Filistin'i savunan, dayanışmaya giren eylemler de dünyanın çeşitli yerlerinden yükseldi. Bunlar arasında küreselleşme karşıtlarının eylemleri ön plana çıkıyor. Başını J. Bové'nin çektiği bir grup küreselleşme karşıtı, Arafat'ın karargahına kadar gelerek İsrail askerlerinin karşısına dikildiler.

İçinde bulunulan dönemde, oldukça farklı kesimleri ve eğilimleri taşıyan küreselleşme karşıtları hareketi, emperyalist politikalara karşı muhalefette en fazla öne çıkıyor. 11 Eylülle simgelenen açık saldırganlık ve karşıtlıkların keskinleşmesi sürecinde, küreselleşme karşıtları da ideolojik, politik ve fiziki baskıların hedefi olmakta. Diğer taraftan, sınıf mücadelesinin güçleri de birikiyor. İtalya'da, iş güvencesi haklarını korumak için milyonlarca işçi Berlusconi hü-

kümetine karşı sokağa çıktı, sesini yükseltti.

Tek kutupluluk ve emperyalist hakimiyetin güçlenmesi ve sağlamlanması, ABD'nin açık saldırganlığına ve diğer emperyalist rakipleri aleyhine de emperyal yönelimlere dönüşürken AB de bu yönelimi sınırlamanın, kendi etkinliğini korumanın ve geliştirmenin yollarını arıyor. Birlik süreciyle sermayesinin yayılmasına ve gide rek daha geniş bölgeleri kendisine bağlı alanlara çevirmeye çalışırken ekonomik gücünü siyasi ve askeri güçle de tamamlamak desteklemek istiyor.

AB, ABD'ye oranla askeri güçleri çok zayıf olmakla birlikte, kaldırabileceği askeri operasyonları üstlenerek bu gücünü geliştirmeyi hedefliyor. Bu çerçevede ABD'yle bütünüyle karşı karşıya gelmekten kaçınırken ondan bağımsızlaşma adımları olarak genel karargahı hala NATO'da olan ama kendi ayrı birlikleri olan AGSP oturtulmaya ve eski Yugoslavya gibi çatışmalı bölgelerde görevlendirilmeye çalışılıyor. Aynı biçimde Afganistan'daki gibi çeşitli barış güçlerinde Avrupa güçlerine yer verilerek bunların nispeten fazla ağır olmayan operasyonlarda müdahale yeteneklerinin geliştirilmesi amaçlanıyor. AB aynı zamanda diplomatik alanda Filistin gibi sorunlara da müdahale ederek genel olarak dünyada belirli bir ağırlık kazanmak istiyor.

Türkiye'nin AB'ne adaylığı çerçevesinde uyuma yönelik anayasa ve yasa değişiklikleri gündemde ağırlıklı olarak öne çıktı. Bu sırada demokratikleşme adına daha da antidemokratik değişikliklerin gerçekleştirilmesi bir yana, konu daha önce öne alınmasıyla orantısız bir biçimde gündemde arka sıralara itildi. Değişikliklerin yetersiz bulunması değerlendirmelerine karşı, denge aramak için, AB dışında alternatif arayışı ifadeleri çıkartıldı.

AB'ye uyum gündemli tartışmalar, idam cezasının kaldırılması ve Kürtçe'nin özgürlüğü, kullanım hakkı sorunu etrafında odaklandı. Bütün bu tartışmalarda çeşitli siyasi partilerden genel kurmaya, AB'den Kürt hareketinin temsilcilerine kadar savunulanlar,

alınan konumlar açık ve belirgin olmaktan oldukça uzak oldu. Tutarlı ve bütünlüklü bir tavır yerine, daha çok günlük dar politik çıkarların, pazarlıkların belirlediği tutumlar öne çıktı.

Bu anlamda alınan tutumlar bir yandan AB'ye uyum ölçütlerini göstermelik olarak karşılarken bir yandan da statükoyu, varolan sömürgeci yapıyı elden geldiği kadar korumaya çalışmaktadır. Farklılıklar ve tartışmalar da bu yelpaze içinde bunun ölçüsü üzerindedir. AB de geçmiş demokratik birikimler zeminine bastığı, bu yönde bir kamuoyu baskısı altında olduğu ölçüde, açıkça inkarcı, asimilasyoncu uygulamaları kabullenemez. Ama o da aslına kendi koşulları içerisinde mümkün en antidemokratik yaklaşımı seçip Kürt sorununu azınlık sorununa indirgemektedir. Kürt hareketinin temsilcileri ise, bir ilerleme olarak değerlendirerek bu yaklaşımla yetinme eğiliminde görünmektedirler.

Oysa tutarlı demokratik bir yaklaşımla Kürt sorunu, azınlık sorununa indirgenemez. Sorun ulusal sorundur, ulusun kendi kaderini belirlemesi sorunudur. Dil sorunu ise gerçekte bunun üzerine oturtulduğunda anlamlıdır. Bu anlamda, eğer ulusal soruna birleşiklik temelinde bir çözüm olursa, bu, farklı birinci dilleri olan federal bir yapıyı, ya da üniter bir yapı için en az iki resmi dilin olmasını ve okullarda öğretilmesini gerektirir. Yoksa ulusal eşitsizliğin, baskının korunduğu bir çözüm, sorunun demokratik bir çözümü değildir, ulusal sorunu da ortadan kaldırmaz.

Kürt ulusal sorunu bir azınlık sorunu olmadığı için, Kürtçe'nin seçmeli bir yabancı dil gibi ikinci dil olarak öğretilmesi, kullanılması dil sorununu çözmez. Ama statükocu rejim bu doğrultudaki en yumuşak taleplere bile tahammül edememekte, kendi hukukunu çiğneyerek dilekçe hakkı gibi en basit hakları tanımayıp ağır cezalar yağdırmakta, anadil hakkı taleplerini bastırmaya çalışmaktadır.

Egemenler ve siyasi iktidar geçici bir rahatlama içinde gibidir. IMF'den alınan 'kan parası' ile ekonomik iflas, kredinin vadesine kadar ertelenmiş, şimdilik atlatılmıştır. Irak savaşına da henüz

zaman vardır. Bu araya bir de erken seçim bile sıkıştırılabilir. Türkiye ekonomisinin krizi yavaş yavaş atlattığı söylenirken, yaklaşan seçim için yatırım olarak yine rant dağıtımını dışında bir çıkar yol bulunamadı. Vergi Usul Kanununda sahte fatura kullanımını engellemeye yönelik, maddede yapılan bir değişiklik tepki çekmiş ve bunun kaldırılması için yoğun kampanya başlatılmıştır. Şirket sahiplerinin bilmeden kullandıkları sahte faturalardan sorumlu olamayacağı yönündeki vurgu, serbest rekabetçilerin üretim ekonomisinden ne anladıklarını göstermiş oldu. Firmaların açıktan sübvansede edilmesi anlamına gelen bu kaçak ekonomisi, işçi sınıfının sırtından değer transfer etmek ve bölüşüm ilişkilerinde sahteciliğin de bir yöntem olarak devletin denetiminde gerçekleşmesi anlamına geliyor. Yaklaşan seçim öncesi sermaye kesimine gözkırpan partiler, AB'nin mali standartlarını yaklaşan seçimlerle rafa kaldırıyorlar.

Erken seçimler yönünde işaretler ortaya çıkarken MHP de tek başına iktidar olma hedefi doğrultusundaki ağır ama güvenli adımlarını sürdürüyor, kitle tabanını genişletmeye çalışıyor, yığın örgütlerinde, sendikalarda ağırlığını artırmak, yönetimleri ele geçirmek için her yolu kullanıyor. MHP'nin kullandığı yöntemler, delegelere yapılan baskılar, Resul Akay'ı bile isyan ettirdi, Türk Kamu-Sen'i bölünmeye götürdü.

Sendikal hareketin krizi ise, genel olarak işçi sınıfı hareketinin son derece geriye itilmiş düzeyi içerisinde, sürüyor. Özelleştirme ve taşeronlaştırmayla birlikte gelen sendikasızlaştırma, sendikaları küçültüyor. Bu yönelime direnemedikleri sürece sendikaların maddi gerilemelerine manevi gerilemeleri eşlik ediyor. Sendikal bürokrasi varlığını koruyabilmek için mücadeleyi yükseltmek yerine giderek iktidarla pazarlıktan medet uman ve hareketin peşinden ve hatta dışına doğru sürüklenen bir konuma düşüyor.

Bu noktada, sendikal bürokrasiye rağmen mücadeleyi yükseltmek, işsizlik, sefalet ve açlıkla iç içe olan sınıfın kendisine düşüyor. Biçimleri değilse de niteliği değişmeyen sömürü ve buna karşı ör-

gütlenme sorunları işçi sınıfının hala en önemli gündemidir.

Bu 1 Mayıs'ta işçi sınıfının mücadele hedefleri yine büyük ölçüde aynıdır:

Başta komünizm olmak üzere, söz, basın-yayın, toplanma, örgütlenme özgürlüğü;

Bütün çalışanlara toplu sözleşme, sendikalaşma, sendika seçme hakkı;

IMF reçetelerinden, ABD önderlikli saldırı cephelerinin askerliğinden, emperyalizmden bağımsızlık;

Her türlü ulusal baskının, sömürgeciliğin son bulması, Kürtlere özgürlük;

İş güvenliği, sosyal güvenlik, insanca yaşayabilmek için ulaşılabilen sağlık hizmetleri, konut hakları;

Yaşama hakkı, cezaevlerinde insanca yaşam koşulları dahil insan hakları...

KURTULUS
sosyalist dergi

Kemalist bir kapitalistleşme öyküsü

OSMANLIDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE

CEMİL TUNA

Osmanlı imparatorluğu, devletin niteliği ve sınıf yapısı bakımından, Bizans yani Doğu Roma imparatorluğu ile önemli benzerlikler gösterir.

Bütün toprakların sahibi olan, güçlü bir merkezi bürokrasiye dayanan despotik savaş devleti, bu toprakların tasarrufuna sahip köylülük.

Emperyalist ülkelerin özellikleriyle iktisadi talepleri, Lozan Anlaşmasının iki oturumu arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde, milli mücadelenin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomideki temel sınıfı müslüman Türk ticaret burjuvazisinin onayı alınarak kabul edildi.

Osmanlı İmparatorluğunun yapısı, az çok birbirine eşit toprakları işleyen ve saray memurlarına oransal vergi ödeyen köylülükten oluşuyordu. Bu memurlar ya bu vergileri doğrudan saraya aktarırlar, ya da devlete çoğunlukla askerî hizmetler verirlerdi. Bunların

statüleri, miras veya mahalli nüfuz yoluyla değil, doğrudan merkezi otorite tarafından atanmış olmalarından geliyordu. Ayrıcalıkları bir emirle kaldırılabilirdi.

İmparatorluğun kurulma sürecinde etkin olan ailelerin toprakta-ki ve siyasetteki etkileri birer birer kırılarak, iktidarın ve toprak hakimiyetinin merkezileşmesi İstanbul'un alınmasından sonra tamamlanmıştı. Merkezi güç o kadar önemliydi ki, etkinlikleri tehlikeye giren yerel güç odaklarının kendi talepleriyle, iktidarı çeşitli biçimlerde paylaşmalarına öncülük etmeye ikna edilebileceği düşüncesiyle padişahların kardeşleri katlediliyordu.

İmparatorluk sınırlarındaki her şeyin hukuki sahibi olan devlet, gittikçe güçlenen bir bürokrasi tarafından idare ediliyordu. Köylüden toplanan vergi de devletin esas gelir kaynağı idi. Bunun yanında güçlü bir askeri yapılanmayla gerçekleştirilen yayılcılıktan elde edilen gelirle ve bu vasıta ile önemli ticaret yollarının kontrolünden elde edilen gelir de önem kazanıyordu.

1550'lerden sonra, imparatorluk ve merkezi otorite zayıflamaya başladı. Ticaret yollarının değişmesi ve yayılcılığın yavaşlamasıyla buradan sağlanan gelirler azalırken, nüfusun hızla artması memurların topladığı oransal vergileri de düşürmüştü, bu yüzden askeri hizmet veremez hale gelen memurlar, ellerindeki toprakları terk etmeye başlamışlardı.

Memurların terk ettikleri topraklar, eski askeri görevlilerin ve taşra yönetimlerindeki nüfuzlu kişilerin eline geçmeye başlamıştı. Bunlar, devletin koyduğu vergilerden daha fazlasını talep ederek, artığının bir kısmını kendilerine ayırıyorlardı. Fakat çoğu durumda köylüler, buralardan yeni yerlere göç edip yeni toprakları tarıma açarak ve bunun vergisini merkezi otoriteye vererek bu toprakların tasarrufunu elde ediyorlardı.

Yerel güçlerin etkinliğinin artmasını önleyemeyen, zayıflamış olan saray, 18. Yüzyılın başlarından itibaren iltizam sistemine geçti. Bu sistem belli bir bölgede, toplanacak verginin en fazla miktarını peşin ödemeyi taahhüt edene vergi toplama hakkı verilerek iş-

liyordu. Bu kişilere de mültezim deniyordu. İltizam ömür boyunca veriliyor ve mültezimler iltizama verilen toprakları devlet müdahalesi olmaksızın yönetme hakkını elde ediyorlardı. Taşra ayanını oluşturan bu kişiler, devlet otoritesini temsil ederek tarımsal artığa el koyarken ticareti de ellerine almaya başladılar. Gittikçe şehir ekonomilerine de hakim olmaya başlayan ayanın, sarayın tüm direnişlerine karşı siyasi gücü de arttı. Merkezi hükümetin bulunduğu saray, şehirlerde oluşan ayan meclislerinin gücünü tanımak zorunda kaldı. 1807'de iktidarı ayanla paylaşmanın resmen tanındığı Sened-i İttifak kabul edildi. Bu dönemde, toplanan vergilerin ancak üçte birinin merkezi hükümete ulaştığı bilinmektedir.

Bu tarihten sonra olaylar tekrar tersine dönmeye başladı. Rumeli ayanıyken Mısır'a vali olarak atanan Mehmet Ali Paşa, yerel özerkliğiyle elde ettiği büyük gücü, merkezi iktidarı elde etmeye yöneltti ve iyice zayıflamış imparatorluk ordularını yenilgiye uğratarak İstanbul'a kadar geldi.

Bu mücadelede çeşitli imtiyazlarla, batı devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin desteğini alan Osmanlı Devleti, oluşturduğu yeni orduyla Mehmet Ali Paşa'yı bozguna uğrattı. Bu ayanın da sonu oldu. Bu vesileyle padişah, ülkedeki tüm ayanı, hüküm sürdükleri bölgelerin dışına sürerek, maiyetlerini dağıttı. İltizamın kontrolü bütünüyle merkezi otoriteye geri dönerken, ayanın miras yoluyla devredebildiği bir hak olmaktan çıkarıldı.

Özellikle toprak yapısındaki bu geri dönüş ve otoritenin ve tüm denetimin merkezi devlette toplanması Anadolu ve yakın çevresinde tamamıyla gerçekleşirken, imparatorluğun uç bölgelerinde, ayanın siyasi gücünün etkisiyle milliyetçi hareketler gelişmeye başladı. Ayan mahalli ve buralarda yeni yeni ortaya çıkan şehirli sınıfların çıkarlarını temsil ediyordu ve bu noktada, çok milletli bir imparatorlukta milliyetçilik ve ayrı devlet eğilimleri geliyordu.

Özellikle Anadolu'da ayanın sonu, klasik feodalleşme yönünde bir gelişimin, feodal, aristokrat bir sınıfın doğuşunu da dumura uğratmıştır.

Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ayan en güçlü olduğu dönemde bile, önemli ölçüde merkezin kopyası olmaktan ileri gidememişti. Esas gelirlerini devletin vergilerini toplama işinden elde ediyorlardı. Vergi toplama hakkı feodal mülkiyet hakkına yaklaşmış ve köylülüğün bağımsızlığı tehlikeye düşmüş olsa da, merkezi otoritenin böyle bir gelişmeye karşı direnci ve her zaman toprağın tasarrufunda bağımsız bir köylülüğe duyduğu ihtiyaç bu dönüşümü engellemiştir. Köylülüğün çözülmesini destekleyecek hukuki ve siyasi bir güç gerçekleşmemiş, bu yüzden topraksız serfler ve tarım işçileri oluşmamıştı. Devlet bütün aygıtlarıyla, merkezi iktidarını yerel güç odaklarıyla paylaşmamak için bağımsız köylü statüsünü destekliyordu. Köylülük de yerel ayanın baskılarına karşı arkasında devletin olduğunu bilerek, önemli oranda, yeni yeni toprakları tarıma açarak, devletin topraklarının tasarruf hakkı olarak tek yükümlülüğü yıllık öşür ödemek olan bağımsız üretici varlığını sürdürüyordu.

19. yüzyıla gelindiğinde, yerel güçlerin karşısında, sarayın, merkezi mutlak egemenliği yeniden tesis edildi. İmparatorluk yeniden, küçük köylülük ve Saraya tabi hiyerarşik bir dizilişle bürokrasiye dayanan klasik sisteme döndü. Çeşitli girişimlere rağmen, özel mülkiyet biçiminde büyük toprak sahipliği kalıcı olarak gerçekleşmediğinden ve bir üretim tarzına dönüşmediğinden, yerel feodalilere dayanan bir feodalizme geçiş denemeleri başarısız kaldı. Devlet ve toplum arasındaki hayatın her alanına yayılan bu dolaysız ilişki, o günden bugüne uzanan bir çizgide, bürokrasinin toplumsal yaşamdaki önemli rolünü, halkın devlete karşı beslediği ‘korku ve saygı’ duygularının temelini de bize anlatmaktadır.

OSMANLI BÜROKRASİNİN ROLÜ

Yabancılar tarafından imtiyazlı durumların dışında, iktisadi artığa el koyuş, vergi yoluyla, bürokrasi tarafından gerçekleştiriliyordu. El konan artık, yol, su dışında yeniden üretim için değil, sarayın ve onun hizmetindeki/emrindeki devlet memurlarının, bürokrasinin

tüketimi ve lüks harcamaları için kullanılıyordu.

Bu bürokrasiyi, sistemin siyasi ve ideolojik yeniden üretimine hizmet eden idari, askeri, adli ve dini kurumların elemanları oluşturuyordu.

Devleti ve sistemi koruma ve meşruluğunu sağlamak için, savaş zamanları –sıkça– toplanan büyük köylü taburlarının yanısıra profesyonelleşmiş bir orduya sahip olan imparatorluk, güçlü ideolojik kurumlara da sahipti. Bunların en önemlileri ise adli ve iç içe geçen ilmi-dini kurumlardı.

Adli sistemin kurumları, oldukça saygın ve kararlarının tartışılmadığı kurumlardı; herkesin refahının, ancak adil bir idareyle sağlanabileceğinin ve bu adillığın de ancak Kadılar eliyle sağlanabileceğini telkin ederlerdi.

Dini-İlmi kurumlar ise, padişahı, yaşamın aksamadan işlemesi için tanrı vergisi, her şeye kadir bir güç olarak sunarlardı. Bu sistemde devlet görevlileri her zaman kendilerine ‘paternalist bir bilgelik’ vehmederlerdi. Devlet ‘büyüklerinin’ baba, halkın ise çocuk, kul olarak içselleşmesinin etkileri bugün bile kuvvetle sürmektedir. En büyüğünden en küçüğüne tüm devlet görevlilerinin, bürokrasinin, üstünlüğü ve bilgeliği tartışılmazdı. Bu işlev ve toplumsal hegemonya, el konulan toplumsal artıktan pay alma işinde bürokrasiye her zaman önemli kolaylıklar sağlamıştır.

Bu bürokrasinin oluşturduğu merkezi otoritenin, iktisadi ve toplumsal dönüşümlere, varolan artığın başkaları tarafından temellük edileceği ve paylaşılacağı ve bundan ötürü de yönetsel egemenliklerini kaybedecekleri endişesinden dolayı şiddetle karşı koymuş olmaları doğaldı.

Ama bürokrasinin, belki kendi içinde çatışarak da bir bölümünün, imparatorluğun zayıflaması koşullarında, art arda kaybedilen savaşlar sonucu sistemi idame ettirmenin mümkün olmadığını fark ettiği koşullarda, ellerindekini tümüyle kaybetmemek için, iktisadi ve sosyal dönüşümlere kendi kontrollerinde öncülük etmeye çalışması da doğaldı. 18. yüzyıldan itibaren büyük bir borç yükü al-

tına giren İmparatorluk, Avrupa ülkelerinin iktisadi ve politik dayatmaları sonucu kapitalizmle ilişkilere adım adım girmeye başladı.

KAPİTALİZMİN GİRİŞİ

19. yüzyılda büyük çiftliklerin sayısı ihmal edilebilir büyüklükteydi. Bunun en büyük nedenlerinden birisi, ücretli işçiliği veya boğaz tokluğuna çalışmayı kabul edecek mülksüzleşmiş bir köylülüğün olmamasıydı. Kapitalist tarıma elverişli şartlar yoktu. Özellikle Batı Anadolu'da ihracata yönelik kapitalist çiftlikler kurmayı deneyen gayrimüslimler, işleyecek toprağı kolayca bulabildikleri halde, ucuz ve devamlı iş gücü bulamadıklarından bunda başarılı olamadılar. Kendi topraklarını işleyen köylüler, çoğunlukla en fazla ortakçılığa yaşıyorlardı.

İmparatorlukta pazarlanan artık ürünün küçük üreticiler arasında yayılmış olması, ticari faaliyetin de paralel olarak yayılmasına yol açıyor, irili ufaklı binlerce tüccar, köylülerin ürettiği artık ürünün alım satımıyla uğraşıyorlardı. Böylece ticaret sermayesi, büyük işletmelere değil de küçük üretime eklenmiş olmasından dolayı hakim unsur olarak gelişmeye başladı.

Ticari faaliyet, mevcut artık ürünün alım satımıyla mümkün olmayacağından, bazen zor, bazen özendirmelemlerle köylüler istenen ürünleri üretmeye yönlendiriliyordu.

Köylülüğün kendi kontrolünden çıkıp pazara yönelmesinden hoşnut olmayan bürokrasi ile tüccarlar arasında ciddi çatışmalar yaşanmasına rağmen, tamamına yakını ayrıcalıklardan yararlandırılmış gayrimüslimlerden oluşan tüccarlar, devlete verdikleri borçların ve Batılı ülkelerin desteğiyle bu çatışmadan kazançlı çıkıyorlardı.

İltizam da bir başka biçimde geri dönüyordu. Saraya borç veren İstanbullu bankerler, bunun karşılığında belli bir bölgede, bazı vergileri toplama hakkını alıyorlardı. Sonra bu hakkı, bölgedeki kişilere devrediyorlardı. Bunlar da genellikle kasabalı nispeten zen-

ginler, tefeciler oluyordu.

Ticari ilişkilerde, yine Avrupalıların dayatması sonucu ilan edilen Tanzimat'la birlikte, yabancıların mülk sahibi olması, özel mülkiyetin önemli ölçüde dokunulmazlığı kabul edildi. Bu süreçte, bu ayrıcalıklardan yararlanmak üzere özellikle, batı bölgelerine, ticaret ve toprakta üretim yapmak üzere dışarıdan yabancılardan oluşan yoğun bir göç yaşandı.

Liman şehirlerinde yabancı şirketlerin acentaları açılmaya başladı, Selanik, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde komprador bir nüfus gelişti ve zenginleşti. Ticari faaliyetteki bu yeni yapılanmada, önemli değişimler geçirseler de bürokrasi ve pazarla bütünleşmeye başlayan küçük köylülük varlıklarını korudu. Özellikle liman bölgelerinde gelişen ve ihracata yönelik yeni bir üretimin örgütlenmeye başlamasıyla, bürokrasinin taşradaki merkezlerini oluşturan ticaret şehirlerindeki müslüman zanaatkar ve tüccar sınıfı çöküş yaşadı. Çünkü bu kesim daha az vergi veren ve çeşitli dokunulmazlıkları olan yabancı ve gayrimüslim tüccarlar karşısında tutunamıyorlardı.

Yabancı sermaye olarak gelen ticaret sermayesi, merkezi otoritenin direnci nedeniyle de, geleneksel yapıyı dönüştürememiş, köylülüğü mülksüzleştirip proleterleştirememiştir, bu nedenle de tarımsal kapitalizm girişimi başarısızlığa uğramıştır.

Bununla beraber de, doğrudan yabancı sermaye yatırımları genellikle ticaret sermayesinin ihtiyaçlarına hizmet eder tarzda oluştu. Yabancı yatırımların en büyük bölümü demiryolları ve limanlara yapıldı. Bunlar için bile yerli işgücü bulunamadığından, Anadolu dışından genellikle de Yunanistan'dan işçi getirilmek zorunda kalındı.

Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu ile kapitalizmin iktisadi bütünleşmesinde hakim unsurun ticaret olduğunu gösteriyor. İmparatorlukta, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %50'sini Fransız sermayesi oluşturuyordu ve bunun da %75'i demiryolları ve limanlara yatırılmıştı. %25 olan Almanya'nın payının ise,

%85'i demiryollarına, %5'i limanlara yatırılmıştı. Bu paylardan belli bir kesim de belediye hizmetlerine gidiyordu. Şehirlerde tren, elektrik ve vapur hizmetleri tamamıyla yabancıların elindeydi.

Tüketim malları üretiminde yabancı sermayeye pek rastlanmıyordu. Ticareti yapılmayan çimento gibi bir kaç meta için yatırım ise yerli ve yabancı sermaye ortaklarınca gerçekleştiriliyordu. Yerli ortaklar ise tamamıyla gayrimüslim ticaret sermayeleriydi.

20. yüzyılın başında imalat sektörü önemsenmeyecek orandaydı. 10'dan fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı en fazla 100 civarındaydı, bunlar da Selanik, İstanbul ve İzmir etrafında toplanmıştı. Bunların tamamına yakınının sahibi yabancı ve gayrimüslimdi. Bu çok küçük sanayi alanının işçilerinin çok büyük bölümü de gayrimüslimlerden oluşuyordu.

BÜROKRASİNİN BÖLÜNMESİ

Emperyalizme eklenme döneminde, Osmanlı bürokrasisi ile yukarıda kısaca sözünü ettiğimiz gelişen burjuvazi arasındaki çatışma hep varoldu ve ilişkiyi belirleyen zorunluluklar ve bürokrasinin o anki çıkar hesapları oldu.

Osmanlı İmparatorluğu hiçbir dönem klasik bir sömürge olmadı. Aksine kendisinin güçlü bir sömürgeci imparatorluk ve güçlü bir devlet geleneğinden geliyor olması, aynı zamanda güçlü bir siyasal gelenek ve bürokrasi yaratmıştı. İmparatorluğun üretim ilişkilerini dönüştürmemiş olması ve son dönem peşpeşe gelen yenilgiler, kapitalizmle ilişkisini emperyalist ülkelerin zorunlu dayatmaları ve onlara bağımlılık içinde kurmasına yol açtı.

Ayrıca o dönem emperyalist ülkeler arasındaki güçlü rekabet ve bunların imparatorluğa eşzamanlı girişleri, Osmanlı bürokrasisine geniş bir manevra alanı sağlamış ve görelî de olsa gücünü ve özerkliğini sürekli kılmasına neden olmuştur. Sivil bürokraside çalışanların sayısının 19. yüzyılın sonunda askerler ve saray memurlarının dışında 100 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Bu süreçte bürokrasi içinde de değişim ve farklılıklar oluşmaya

başlamıştı. Kaybedilen savaşlar sonrasında yapılmak zorunda kalınan anlaşmalar, bürokratlar arasında, Avrupa diplomasisinin karmaşık ittifak ve denge politikalarıyla haşır neşir olan bir kesim yarattı. Daha çok sivil bürokrasiden oluşan bu grup, gittikçe dini görevlilerden farklılaşmaya ve laik bir tutumu benimsemeye başladılar. Bunlar, zayıf bir konumda uluslararası politikaya girmek zorunda kalan devlet için en önemli kesimi oluşturmaya başladılar.

Bürokrasinin “entelektüel” kısmını da oluşturan bu kesimini, yurtdışında veya yeni kurulmuş okullarda yüksek öğretim görmüş olanlar oluşturmuyordu. Bunlar devlete hizmet için açılmış askeri veya teknik okullarda okumuşlar ve devlet idaresi için yetiştirilmişlerdi.

Bürokrasi içinde başlıca amaçları iç çatışmalara ve dış baskılara karşı devletin ıslahı, devleti kurtarma ve güçlendirme olan Osmanlı aydını tipi gelişmişti. Toplumsal yapıyı dönüştürürken kendi ayrıcalıklı konumlarını da korumak güdüsüyle hareket eden bu devlet aydını tipi varlığını hala korumaktadır.

Bu kesimin başlıca niyeti, İmparatorluğu yeniden güçlendirerek merkezileştirmekti. Bunun da ancak o dönem için Avrupa'nın büyük devletlerinin desteğiyle yapılabileceğini düşünüyorlardı. Bu açıdan zorunlulukların yanı sıra, Avrupa devletlerinin taleplerine gönüllü karşılıklar da verdiler. Bütünlüklü bir toplumsal projeden yoksun olan bu kesim, batılılaşmayla, devleti korumanın yanısıra refahın da sağlanabileceğini düşünüyorlardı.

Kısa bir süre sonra hayal kırıklıkları başladı. İşlerinden olan ve yıkıma uğrayan müslüman zanaatkar ve tüccarların durumunu düzeltmek için, Levanten sınıfın Osmanlı yasaları karşısındaki ayrıcalıklı konumlarını, yeniden merkezi denetimin altına alma çabaları, emperyalist devletlerin karşı koyuşları karşısında başarısız oldu.

1875'te devletin iflas ederek, hazinenin yabancılara devredilmesini sağlayan Düyun-u Umumiye'nin kuruluşu; 1878'de Rusya'ya kaybedilen savaş sonrası yapılan Berlin Anlaşmasıyla, Rusya'ya Osmanlı devletinin içişlerine müdahale hakkı tanınması; İmparator-

luğun özellikle uç bölgelerinde yoğunlaşan emperyalist rekabet sonucu İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü desteklemeyişi ve kendi etkinlik alanlarındaki azınlıklara daha fazla ayrıcalık talepleri bürokrasi içinde Batı ülkelerine olan güveni git-tikçe sarsıyordu.

SARAY BÜROKRASİSİNİN DİRENİŞİ

Bu dönemde bürokrasi içinde, muhafazakar kesim güç kazandı, bunlar batılılaşmaya karşı islamiyeti toparlayıcı bir unsur olarak kullanarak geleneksel devleti yeniden yüceltmek için yoğun bir çabaya giriştiler. Bu dönemde, padişahı da arkasına alan bu bürokratik kesim, kitleler üzerinde ciddi bir ideolojik başarı kazandı. Bu muhafazakarlık, özellikle müslüman tüccarların ve zanaatkarların yoğun desteğini sağladı. Bu durum halkın önemli bir kesiminde bugün bile devam eden Abdülhamit sevgisinin kaynağıdır.

Dünya kapitalizminin krize girmesinin avantajlarıyla da başarı şansı bulan bu tutumun, uzun süre devam edebilmesi mümkün değildi. Emperyalizmle bu derece karmaşık ilişkilere girilmişken ve ekonomik olarak dışarı bu kadar bağlanmışken bu muhafazakar kanada karşı, daha önceki liberal kanadın bir kesiminin evrimleşmesiyle ortaya İttihat ve Terakki'nin gelecekteki kadrolarını oluşturacak Jön Türk hareketi ortaya çıkmaya ve gelişmeye başladı.

Asıl olarak, Fransız Comte'çularından etkilenen Jön Türklerin fikirleri radikal pozitivismden besleniyordu. Mutlakiyetçiliğe karşı ve muğlak bir iktisadi bağımsızlık fikrine sahiptiler. Yine bu ekibin içerisinde, buna uyumlu İtalya ve Almanya'daki List'çi "milli ekonomi" taraftarları da vardı. Fakat Jön Türklerin, devleti hemen ele geçirebilecek güçlerine rağmen, Osmanlı'da milli ekonominin kurulmasını sağlayacak toplumsal taban, buna uygun sanayi burjuvazisi yoktu.

Bu anlamda fikirlerine rağmen, Jön Türklerin hareketi, bir iktisadi programın uygulanmasına değil, 'devleti kurtarmayı' amaçlayan siyasi eylemciliğe tekabül ediyordu. Söylemleri ve fikirleri iti-

bariyle, o dönemki muhafazakarlara karşı, emperyalist devletlerin özellikle de İngilizlerin sempatisini kazanıyorlardı. Artık, Osmanlı bürokrasisi içinde burjuva aydını bir akım olarak ortaya çıkıyordu.

ABDÜLHAMİT'İN ALMANCILIĞI

19. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da kızışan emperyalist rekabet, azınlıklar üzerindeki egemenlikleriyle de sürmekteydi. Bu sıralarda Almanya da sahneye girmekteydi. Almanya'ya ayrıcalıklı bir ilişki kurabileceği tek aday müslümanlar kalmıştı. Almanya Abdülhamit'in islamcı politikasını desteklemeye başlamıştı. Osmanlı sarayı da Almanya'ya azınlıklara arka çıkmadığı ve müslüman sömürgesi olmaması dolayısıyla sempati ile bakıyordu. Alman burjuvazisi için Osmanlı imparatorluğu hem coğrafi yakınlığı, hem kaynak bolluğu açısından cazipti.

Osmanlı ile Almanya arasındaki politik ilişkiler hızla gelişirken, ticaretteki İngiliz ve Fransız egemenliğinden dolayı, iktisadi ilişkiler daha ağır ilerliyordu.

Kıyı bölgelerindeki İngiliz ve Fransız yatırımları mevcut üretimi değerlendirmeye çalışırken, Alman sermayesi sanayi Almanya'sına yiyecek ve hammadde sağlamayı öngören uzun vadeli bir planlamaya girişti. Kayzer 1898'de Anadolu turuna çıkarak kendisinin dünyadaki 300 milyon müslümanın ve onların halifesi olan padişahın en yakın dostu olduğunu ilan etti. Ardından, uzun yıllar sonra getiri sağlayacak ve ülkenin üretim ve ticaretinin niteliğini değiştirmeye yönelik proje kapsamında Deutsche Bank, Anadolu demiryolu imtiyazını aldı. Alman mali sermayesinin temsilcisi Deutche Bank güdümünde, Alman şirketleri Anadolu demiryolları çevresinde yerleşenlere kredili tarım makineleri satmaya, örnek çiftlikler kurmak ve tarımı modernize etmek için cazip kampanyalar düzenlemeye başladı. Bu anlamda, Alman hükümeti, imparatorluğun bütünlüğünü destekleme, merkezi güçlendirme politikalarını da sürdürüyordu.

1889-1913 arasında Alman sermayesinin doğrudan yatırımlar içindeki payı %20'den %30'a çıkarken İngilizlerin payı %23'ten %13'e düştü.

İTTİHAT VE TERAKKİ'DEN CUMHURİYET'E

Tüm bu gelişmelere karşı, çıkarları İngiltere, Fransa ve azınlıklarla çakışan ve bürokrasi içinde önemli bir güç olarak varlığını sürdüren Jön Türklerin siyasi yapılanması olan İttihat ve Terakki, bu güçlerin desteğini alarak 1908'de darbeyle iktidarı ele geçirip padişaha boyun eğdirdi. Bu gelişme ilk anda Alman yanlısı islamcılığın yenilgisi olarak karşılandı. İttihatçılar İngiliz yanlısı olduklarını gizlemiyorlar, önemli mevkilere İngiltere'yle yakın ilişkili memurlar getirilirken, İngiltere ile ittifaka girmek istiyorlardı.

Bu durum 1. Paylaşım savaşına kadar sürdü. Bu kısa süreçte İttihatçılar Fransa'nın ama özellikle de gözdeleleri İngiltere'nin aleyhte tutumlarından büyük hayal kırıklığı yaşadılar. Emperyalist rekabet ve çıkarlar, daha fazlası için, taraftarları olan İttihatçılara karşı bile komplolara girişiyordu.

1909'daki İngiliz elçiliğinin desteklediği 31 Mart Vakası; Bulgaristan ve Yunanistan'ın imparatorluğun Avrupa'daki topraklarına saldırılarına İngiltere'nin tarafsızlık adına destek vermesi ve Fransa ve İngiltere'den yeni borç alma girişimlerinin sonuçsuz kalması; bunların Arap vilayetlerine ilişkin politikaları; Üçlü İtilaf'a girme istemlerinin, Almanya'nın savaş nedeni sayabileceği endişesiyle İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmesi, İttihatçıların elini ayağına bağlamaktaydı.

İttihat ve Terakki hükümetine, artık tarafsızlığın olanaksızlaştığı bir dönemde İttifak devletlerine katılmaktan başka çare kalmamıştı. O dönemde İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'ndeki, kaybedilmiş toprakların peşinde belki de tek Alman taraftarı olan Enver Paşa'nın istediği, merkezin büyük çoğunluğuna karşı gerçekleşti.

İttihatçılar başlangıçta, iktidara gelmeden önce, ülkenin çeşitli

etnik ve dini grupları arasında eşitlik ve federasyon fikrini savunan Osmanlılar olarak ortaya çıkmışlardı. Ama bu fikirler iktidarda, emperyalist devletlerin gerçekliğiyle karşılaşınca paramparça oldu.

İttihatçıların iktidarının ilk günlerinde tam bir rönesans yaşandı. Azınlıklar, islamcılar, sosyalistler yayınlarıyla, dernekleriyle tam bir serbestiyet kazanmışlardı. Sonraki günlerde, İngiltere ve Fransa'ya karşı yaşanan düş kırıklığı, ayrıca azınlıkların, emperyalist güçlerle birlikte ayrılıkçı hareketlere girişmesi, Yunanistan'ın Rumların yoğun olduğu bölgeleri ilhakı, İttihatçıları hızla Türk milliyetçiliği politikasına yöneltti. İmparatorluğun korunması için, Anadolu'daki müslüman Türkler hem en büyük hem de en sadık gruptu. Emperyalist savaş İttihatçıların bu politikalarını geliştirmelerinde önemli işlev de gördü.

İttihatçıların, savaş dönemindeki ilk kararları, kapitülasyonların kaldırılmasıydı. Aynı zamanda yabancılara ayrıcalık sağlayan mevzuat kaldırılarak, bu konuları sona erdirildi. Osmanlı burjuvazisi azınlıklardan ve yabancılardan oluştuğu için güvenilemezdi. Milli bir iktisat politikası ve milli bir devlet için yerli bir burjuvazinin yaratılması gerekiyordu. Bu yüzden o zamana kadar memurluk ve köylülük dışına pek çıkmamış olan müslüman Türk nüfus içerisinde mütteşebbisler oluşturmak zorunluydu. Bu anlamda İttihatçılar, olmayan yerli burjuvaziyi yaratmak ve buna uygun kapitalist burjuva bir toplum yaratmak için burjuvazinin temsilcileri olarak iktidardaydılar.

İlk elden en kolay başarı sağlanacak alan ticaretti. Savaş dönemi olduğu göz önüne alınırsa, en küçük ayrıcalığın bile büyük karlara yol açacağı aşikardır. Osmanlı hükümetinin ihtiyaçlarının yanısıra, Almanların savaş ihtiyaçları için bir satın alma komisyonu İstanbul'daydı ve Anadolu demiryolu da bitmiş olduğundan ihtiyaçlarını Anadolu'dan karşılayabiliyorlardı. Bu durum, kıtlık beklentisi ile de birleşince oluşan talep, karaborsa ve devlet himayesiyle müslüman Türk tüccarların ticari karlarının birikimini olağanüstü arttırdı.

Siyasi olarak başlatılan müslüman müteşebbisleştirme çabasında, özellikle taşrada, müslüman işadamları parti örgütlerinin himayesi altında bir araya getiriliyor ve yine ticarete yönelik “milli” şirketler kurduruluyor, çoğunlukla da, yerel İttihat ve Terakki örgütünün üyeleri yeni şirketlerin ortakları oluyordu.

Müslüman Türk tüccarların yanında, belli bir dış güçle özdeşleşmediklerinden, ayrılıkçı bir grup olmadıklarından dolayı Musevi işadamları da şartlara uyan bir ticaret burjuvazisiydi ve bu grup da savaş dönemi iktisat politikalarıyla desteklendi. Bunun bir nedeni de 1908’den önce İttihat ve Terakki’nin merkezi, bir Yahudi kenti olan Selanik’ti ve İttihatçılara hem fikri hem kadro olarak önemli katkıları olmuştu.

Yine savaş döneminde, Düyun-u Umumiye’nin işlevi sona erdirilmiş, İtilaf devletlerine olan borçlar dondurulmuştu. Fransız-İngiliz ortaklığı olan ve 1863’te aldığı imtiyazla merkez bankası işlevini gören Osmanlı Bankası’nın da faaliyeti durdurulmuştu. Bu yolla para politikası uygulama imkanı bulunmuş, büyük miktarda kağıt para basılmıştı. Bu da hükümete, altın lira karşısındaki değer kaybına karşın yine de büyük bir satın alma gücü sağladı. Bu rakam 1850 ile 1914 yılları arasında alınan borç toplamının dörtte üçünü buluyordu.

Savaş dönemi boyunca, daha önce yok olma noktasına gelen taşra kökenli müslüman tüccarlar, hızla büyük tüccar haline gelerek buralardaki etkinliklerini geliştirdiler ve asker-sivil bürokrasiyle iç içe Kurtuluş Savaşının da en önemli öznesini oluşturdular.

EMPERYALİZMLE EL ELE MİLLİ MÜCADELEYE

Emperyalist savaş 1918’de bitmiş olsa da Türkiye için 1923’e kadar sürdü. İttifak devletlerinin yenilgisi, İtilaf devletlerini, aralarındaki rekabet nedeniyle Osmanlı topraklarının paylaşılmamış kısmı olan Anadolu’da belirsiz bir politikayla yüz yüze bırakmıştı. Öncelikle Anadolu’nun İtilaf yanlısı padişah ve sadık yandaşlarından oluşan bir hükümete bırakılması ağırlıklı görüştü. İtalya, gü-

neyden işgale girişince, İngiltere de Yunan yayılmacılığını desteklemiş, İngiltere’nin egemenliğini sınırlama peşindeki Fransa da işgale girişmişti.

Savaştan sonra, İttihatçılar ya tutuklanmış ya kaçmışlardı. İşgalle, özellikle de Yunan ordularının Anadolu içlerine doğru ilerlemesi ile birlikte, İttihat ve Terakki kadroları ve yerel etkinlikleri fazla olan müslüman ticaret burjuvazisi ve yerel eşraf çıkarlarını korumak amacıyla değişik yerlerde yeraltı direnişi örgütlemeye giriştiler. Bunlar o an için birbirleriyle ilişkisiz ve çok sağlam olmayan örgütlenmeler olsalar da sonrası için gerekli ilişkiler ağını ve silahları temin ettiler.

İttihat ve Terakki’nin önemli kadrolarının kaçmış olması siyasi bir önderlik boşluğu yaratmıştı. Yönetim kadrosunda bulunmamasına karşı, İttihat ve Terakki içinden gelen, Çanakkale savunmasında adını duyurmuş, başarılı bir komutan olan Mustafa Kemal toparlayıcı bir isim olarak öne çıkıyordu. İstanbul’daki çeşitli girişimlerin ardından, Saray tarafından Doğu Orduları Müfettişliği için gönderildiği Anadolu’da yerel eşraf temsilcileriyle yaptığı özel görüşmelerin ardından, Mustafa Kemal, direniş hareketinin önderliğine soyundu. Direniş hareketi İttihat ve Terakki’nin taşra teşkilatlarının ve müslüman burjuvazinin katılımı ve yerel direniş odaklarının toparlanmasıyla güç kazandı. 1920’de Ankara’da yeni bir hükümet ve çoğunluğunu İstanbul Meclisi’nin mebuslarından, bürokratlardan ve taşra eşrafından oluşan bir meclis kuruldu.

19 yüzyıldan sonra Osmanlı bürokrasisi, dış politikada oldukça ustalaşmıştı. Emperyalistler arası çıkar çatışmalarından yararlanmaya dayalı ve dengeli bir dış politika uygulama geleneği, bunların bir devamı olan milli mücadele kadrolarının da temel politikası olmuştu. Yine bu politika devam ettirildi. İktidarını iyice yitirmiş Padişah ve çevresinin yerine, Emperyalistler, Ankara hükümetini muhatap olarak kabul ettiler.

Emperyalist devletler arasındaki rekabet ve bu devletlerin kamuoyundaki savaş bıkkınlığı, Anadolu’nun hemen yanı başındaki

Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nin bir bütün olarak emperyalist devletlerde yarattığı tedirginlik Ankara hükümeti için önemli avantajlardı. Ayrıca, Ankara Hükümeti'nin programı, emperyalist ülkeler için hiç de kabul edilemez değildi.

Kurtuluş Savaşı olarak anılan dönemde, emperyalist ülkelerle, milli mücadele güçleri arasında bölgesel bazı çatışmalar dışında bir savaş yaşanmadı. İtalya ve Fransa, Ankara hükümeti ile belli imtiyazlar karşılığında hemen bir ateşkes anlaşması imzalayarak işgal ettikleri bölgelerden çekildiler, hatta bunlar İngiltere himayesindeki Yunan işgaline karşı Ankara'ya destek verdiler. Sovyet iktidarı da, anti-emperyalist gördüğü milli mücadeleye desteğini sundu. Bu arada, bu politikaya uygun olarak da Sovyetler'deki, TKP'nin sekreteri Mustafa Suphi ve yoldaşları, milli mücadele içerisinde yer alan yandaşları ve Ekim Devrimi'ne sempati duyan geniş bir kesimle birleşerek, milli mücadeleye yön vermek isteğiyle yurda dönerken, Mustafa Kemal'in emriyle öldürüldüler.

Gizli görüşmeler sonucu İngiltere de, çıkarları gereği Yunanistan'a olan desteğini çekti. Bu andan itibaren Türk-Yunan savaşı olarak süren çatışmalarda zafer için Türkiye'nin önünde hiçbir engel kalmadı.

LOZAN'LA KURTARILAN KİMDİ, NEYDİ?

1923'te İtilaf devletleriyle Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan Lozan Anlaşması, hem İtilaf devletlerini hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni memnun ediyordu.

Bu anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki'nin başlattığı batılılaşma sürecinin bir devamı olduğunu kanıtlıyordu. Yarı-sömürge ilişkisi anlamında, emperyalist ülkelerle iktisadi ilişkilerde bir değişiklik yaşanmıyordu. Olan, ticaretteki ve emperyalistlerle aracılıktaki rollerin azınlıklardan müslüman Türk tüccarlara aktarılmasıydı.

Kısacası herkes memnundu. Milli mücadelenin ekonomik ve ideolojik programının önderliğini yapan müslüman Türk ticaret bur-

juvazisiydi. Varolan üretim ilişkileri nedeniyle gözleri azınlıkların elindeki ticari ve komprador ilişkilerde onların yerini almaktı. Bu açıdan varolabilmeleri ve birikimlerini arttırabilmeleri varolan emperyalizmle bağımlılık ilişkilerinin kendi elleriyle sürdürülmesindeydi.

Milli mücadelenin siyasi ve askeri önderliğini yürüten bürokrasi de memnundu. Onlar da sınırları oldukça daralmış da olsa bir devlet olarak merkezi otoriteyi güçlü bir biçimde yeniden oluşturmuşlar ve ayrıcalıklı toplumsal konumlarını yeniden tesis etmişlerdi.

Emperyalist devletler açısından, fazla bir değişiklik olmuyordu. Örneğin Lozan Anlaşması'nın bir maddesine göre, Türkiye Osmanlı borçlarının önemli bölümünü ödemeyi taahhüt ederken, yine, Türkiye 5 yıl boyunca Osmanlı dış ticaret rejimini uygulayacaktı ve bu da zaten emperyalizmin Türkiye'deki etkinliğini pekiştirmek için yeterli bir süreydi. Emperyalist ülkelerin özellikle iktisadi talepleri, Lozan Anlaşmasının iki oturumu arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde, milli mücadelenin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomideki temel sınıfı müslüman Türk ticaret burjuvazisinin onayı alınarak kabul edildi. 5 yıl boyunca gümrüklerin yükseltilmemesi ve Osmanlı dış ticaret rejiminin uygulanması emperyalist ülkeler ve artık bu ticareti kompradorlaşma anlamında doğrudan yürütecek Türk ticaret burjuvazisinin çıkarlarını yansıtan en önemli karardır.

ARANAN KAN BULUNUYOR

1906 sayımına göre, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki nüfus 15 milyondur. Bu nüfusun %10'u Rum, %7'si Ermeni, %1'i Musevi'ydi. %80'in üzeri ise müslümandı. 1927 nüfus sayımına göre ise 13.6 milyon olan nüfusun sadece %2.6'sını gayrimüslümler oluşturuyordu.

Bu durum belkemiğini azınlıkların oluşturduğu ekonomik hayatın önemli ölçüde tahrip olduğunu gösteriyor. Sovyetler, Bulgaristan ve Yunanistan'dan göç ve mübadele yoluyla ülkeye gelen, bü-

yük bölümü pazara yönelik tarım ve ticarete yetişmiş müslüman Türk muhacirler bu tahribatın daha da büyümesini önlemişlerdir.

Savaş sırasında ve sonrasında, azınlıkların bıraktığı önemli ölçüde servet el değiştirdi. Azınlıkların bıraktıkları işlere, mülklere ve topraklara müslüman tüccar ve işadamlarından oluşan yerel eşraf ve toprak sahipleri el koyuyorlardı. (Gerçi, Lozan Anlaşması hükümlerine göre bu mallar kamulaştırılıp, ülkeye mübadele yoluyla gelen muhacirlere verilmesi gerekiyordu ve bir kısmı böyle oldu.) Bunların bölüşümüne merkezi siyasi otorite, yani bürokrasi karar veriyordu ve milli burjuvazinin politikalarına ve milli mücadelede takınılan tavra uygun olarak bu duruma göz yumuluyordu. Yeni devlette bürokrasi ile yerli tüccar sınıf arasındaki bu ayrılmaz ve karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkinin ilk biçimi bir anlamda, bu terk edilmiş mülk ve işyerlerinin yeniden temellükü sırasında ortaya çıkmıştır.

Savaştan sonra, ekonomik temeli elinde bulunduran azınlıkların gitmesinden ve kalan az sayıdakinin üzerinde de tam bir egemenlik kurulmasından sonra, asıl olarak müslüman Türk burjuvazisinin çıkarlarını temsil eden bürokrasinin karşısında hedeflerine ilerlemede kendisine engel olabilecek ciddi bir sınıfsal güç kalmamıştı. Merkezi otoritenin, devletin vesayeti altında zenginleşmesine izin verilen ticaret burjuvazisi, bu dönemde bürokrasiyle hiçbir çatışmaya girmedi. Bunun karşılığında da para kazanma ayrıcalığını aldı. Yerli burjuvazi hızla büyümesine karşı, henüz siyasi alanı ve bürokrasiyi doğrudan belirleyecek biçimde rüşünü ispatlamamış, bu anlamda siyasi bir güç konumuna gelememişti. Savaş öncesi dönemde gayrimüslim burjuvazisi yoluyla olgunlaşmaya başlayan burjuva kültür ve gelenekler de yok olmuş, yerli burjuvazi için tamamen yabancı şeylerdi.

Bürokrasi ise, hayalindeki ekonomik ve sosyal anlamda batılılaşmayı gerçekleştirebilmek, burjuva toplumu inşa edebilmek için üstyapı reformlarına girişti. Bu reformlar aynı zamanda nesnel olarak kapitalist ilişkilerin gelişmesinin de önünü açacak nitelikteydi.

Bu dönemde, Ankara Hükümeti için iki ciddi gelişme aynı anda yaşandı.

İlki milli mücadelenin başladığı günlerde, ortak çıkarlar için ertelenen bürokrasi içindeki ciddi görüş ayrılıklarının açıktan ortaya çıkması ve sert muhalefetlerin gelişmesiydi. Bürokrasi içinde, “Devleti kurtarma” formülü etrafında gerçekleştirilmiş olan konsensus, devletin kurtarılması ve devamını da bir ölçüde garantiye almasıyla bozulmaya başlamıştı. Bundan sonraki idare ve reformlar konusunda ciddi çatışmalar başlamıştı.

Diğeri ise, Milli mücadele yıllarında destekleri alınan İmparatorluğun bir vilayeti olan Kürdistan’daki Kürt aşiretleriyle belli talepler etrafında yapılan anlaşmalardı. İlk mecliste Kürdistan vekilleri sıfatıyla kendi taleplerini dile getirmek için yer almışlardı. Savaş sonrası Cumhuriyetin ilanından sonra, bürokrasinin merkezi otoriteyi güçlü bir biçimde kurmasının ardından, tüm bunlar hasıraltı edilerek Kürtlere karşı inkarcı bir tutum takınılarak, yeni devletin yapıstırıcı unsuru olarak katı bir Türk milliyetçiliği benimsendi. Bu aynı zamanda emperyalist güçlerin Kürdistan’ı paylaşma politikalarında Türkiye’ye düşen pay ve rolle de ilgiliydi kuşkusuz. Taleplerinin gerçekleştirilmesi bir yana, inkara uğrayan Kürtler 1925 başında Şeyh Sait önderliğinde ayaklandılar. Ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı. Büyük bir katliam ve tehcir gerçekleştirildi.

Aynı yıl, asıl olarak Kürtlerin taleplerini bastırmak amacıyla ve dolayısıyla kendi içinde ortaya çıkan muhalefeti yok etmek için Takrir-i Sükun Kanunu çıkarıldı, İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve sıkıyönetim ilan edildi.

Kürtlere yapılanların ardından, en sağından en soluna kadar, Milli mücadelede önemli roller üstlenmiş ama, Kemalist kesime girmemiş tüm kadrolar ve muhalefet katledilerek, sürülerek ve pasifize edilerek yok edildi. Tüm siyasi partiler ve kurumlarla birlikte sendikalar da kapatıldı. Muhalif yayınlar susturuldu.

Kemalist kadrolar artık devlet idaresinin tek ve muhalefetsiz sahibiydiler. Bu arada planlanan reformlar da katı biçimler içerisinde

gerçekleştiriliyordu. Örneğin, Şapka Kanununa muhalefet nede- niyle 70 kişi asılmıştı.

Batılılaşma yönündeki reformların gerçekleştirilmesi konusunda, önemli niceliğini eski İttihatçı kadroların oluşturduğu bürokrasi- nin tasfiye edilen kesiminin Kemalistlerle pek bir sorunu yoktu. Bu onların da en büyük hayalidi. Hatta 1900'lü yılların başında hukuki ve idari alandaki reformlar, Cumhuriyet döneminden daha az değildi. 1908 Anayasası'nın parlamenter rejime katkısı, Cum- huriyetin sağladığından çok daha fazlaydı. 1908, 1912 ve 1914'te- ki meclisler, etnik çeşitlilik gösteriyor ve temsil niteliğini taşıyor- du. Ayrıca bu dönemdeki meclis çalışmaları mebusların yetkinliği, ciddiyeti ve kapsamı açısından Cumhuriyet meclisine göre çok da- ha ilerideydi.

Reformların hızı, biçimi ve kapsamı konusunda Kemalist kadro- lar, ülkede zaten süren emperyalizme yarı sömürge biçimde bağımlı bir kapitalizmin gelişmesine yol açacak, emperyalizmin ve ülke- de bu ilişkinin sürdürücülüğüne talip yerli burjuvazinin talepleri- ne ilişkin dönüşümleri, –kendi çıkarlarına uygun olarak da– daha radikal ve otoriter bir biçimde gerçekleştirmeye çalıştılar.

En önemli ve zor olan dönüşüm, padişahlığın ve halifeliğin kal- dırılmasıydı. Halifeliğin kaldırılması, özellikle Emperyalistlerin, barış görüşmelerindeki önemli taleplerinden biriydi. Müslüman ülkelerin kendi aralarında paylaşılarak, sömürgeleştirilmesi veya sömürgeleştirilme girişimleri için, bu ülkeleri dini bir himaye al- tında tutacak, onları birleştirebilecek bir kurumu istemiyorlardı. Özellikle Abdülhamit'in dini restorasyonculuğunun Arap vilayet- leri de dahil halk arasında –bugün bile islami kesimlerde süren– büyük destek bulması ve kısmi başarı kazanması, emperyalist ül- keler için örnek bir deneyimdi.

Ayrıca emperyalizmin ülkeye girmesiyle yıkıma uğrayan gele- neksel sınıflar ve kurulu düzen için islamiyet siyasi otoriteye ve modernizme karşı birleştirici bir ideolojik unsur işlevi görüyordu. İslamiyet, esas olarak içsel yapısı itibariyle de devletsiz varolamaya-

cağından hiç bir zaman devletten bağımsız olarak örgütlenmemiş- ti. Bunu keşfeden Osmanlı Padişahları da müslüman ülkeleri ken- di topraklarına katıp sömürgeleştirdikten sonra, bu durumu rahat- ça sürdürebilmek için hilafeti İstanbul'a taşıyıp, kendilerini halife yaparlarken, hanedanlık son dönemler de dahil kendini hiçbir za- man 'milli' bir hanedan olarak göstermemişti. Tüm İmparatorluk halklarının ortak kimliği müslümanlıktı.

Kapitalizmi kendine yön seçmiş bir yönetici sınıf için bu durum hem nesnel olarak hem de öznel olarak kabul edilemezdi. Bunun yerine duruma uygun laik-milliyetçi bir ideolojik çizgi konuldu. Bu, şartlar gereği ancak otoriter bir tarzda, zorla gerçekleştirilebi- lirdi. Ama bu otoriter laiklik, devletin, islamiyeti kendi kontrolü ve denetimi altında ve çıkarları doğrultusunda başka bir biçimde üretmesine ve kullanmasına engel değildi elbette.

Öte yandan, devletin bu militan laikliği, o ana kadar toplumu bir arada tutan ve oldukça sağlam olan dini ideolojinin geleneksel an- lamda reddi anlamına geliyordu. Bu durum toplum ve devlet ara- sında bir ayrılığa yol açmıştı. Ortaya çıkan bu ayrılığı doldurmak için yeni bir ideoloji olarak milliyetçilik en önemli form oldu. Ar- tık herkes kendini, yeni ulus devletin ulusundan yani Türk kabul edecekti. Bunun için bürokrasi her türlü geleneksel özgünlüğü ve mahalli özelliği yok etmeye girişti. Ulustan daha dar veya daha ge- niş birimler veya görüşler şiddetle karşı karşıya kaldı. Bütün re- formların başvurduğu ideolojik örtü milliyetçilik oldu. Böylece Kürtler de Türk yapılırken, azınlıkların önemli bölümü de Türk- leştirildi.

DÜNYA KRİZİNE DOĞRU KEMALİST DEVLETÇİLİK

Cumhuriyetin ilk yıllarında üst yapıda bu gelişmeler olurken, ik- tisadi yapı eski sürekliliği üzerinden yeni dönüşümler yaşıyordu.

1925'te Fransız-İngiliz ortaklığı olan Osmanlı Bankası yenilenen imtiyazı ile para basma tekelini yine eline almıştı.

Savaş kayıpları ve azınlıkların kaçmasıyla, tarımsal işgücünde

%20'ye varan önemli bir kayıp yaşanmıştı. Bu kayıp bir ölçüde, büyük bölümü ticari tarımla uğraşan vasıflı 1 milyonun üzerinde ki muhacirlerle giderilmişti.

Bunun yanında artık emperyalist sermaye ve yatırım akışının önü de açılmıştı. Ağırlıklı olarak aracılık rolü oynamasına karşın, İmparatorluk döneminde oldukça güçlenmiş olan azınlıklardan oluşan komprador Osmanlı burjuvazisi, yabancı sermaye açısından engelleyici bir rol oynuyordu. Azınlıkların yerine geçen yerli ticaret burjuvazisi devlet desteğiyle hızla gelişmesine rağmen, bu rolü oynayabilecek güçte değildi. 1920'lerden sonra yabancı sermaye, sadece ticari girişimler yoluyla değil, bankalar aracılığıyla ve sanayi yatırımlarıyla da doğrudan ülkeye girdi. 1923-1929 arasında bütün kredilerin dörtte üçünü yabancı bankalar sağlarken, sanayi şirketlerine yapılan yatırımlar içinde de yabancı sermayenin payı Türklerin payının iki katıydı. Ayrıca bazı yabancı firmalar, devletten belli malları ithal etme ve iç pazarda satma tekelini almışlardı.

Yine bu yıllar arasında devlet himayesindeki ayrıcalıklı konumlarıyla, Türk ticaret burjuvazisi de birikimini artırıyordu.

1929'a kadar süreç aşağı yukarı bu minvalde devam etti. 1929 dünya krizi Türkiye Cumhuriyeti açısından da hem siyasi hem ekonomik önemli değişim ve dönüşümlere yol açtı.

1929'daki dünya krizi, tipik bir ihracat ekonomisi görünümündeki Türkiye ekonomisini de derinden etkiledi.

Türkiye'nin ihraç mallarının fiyatları hızla düştüğünden, bir döviz krizi ortaya çıkmıştı. Türk lirasının değerinin düşmesi borç yükünün artmasına yol açtı ve ticaret sektöründe iflaslar yaygınlaştı. Ticaretin merkezi olan İstanbul ve İzmir'de 1930 yılında binden fazla firma iflas etmişti.

Bunun ilk etkilerinden biri ticaret kredisine bağlı olan pazara yönelik tarım kesiminde hissedildi. Vergilerini ve borçlarını ödeyemeyen köylüler, topraklarını yok pahasına elden çıkarmaya ve bir kısmı toprakları gittikçe büyüyen toprak sahiplerinin çiftliklerinde ortaklığa başladı.

Bu dönem emperyalist ülkelerin girdiği krizden ötürü, krizin etkisindeki Türkiye için emperyalizmden görece bağımsızlaşılmasını sağladı. Ticaret sermayesinin zayıflaması, bürokrasinin etkinlik alanını daha da arttırdı. O zamana kadar yabancı sermayeli Osmanlı Bankası'nın sürdürdüğü döviz işlemlerini kontrol edip elinde toplamak için Hükümet tarafından 1930'da Merkez Bankası kuruldu.

SERMAYENİN YÖN DEĞİŞİMİ, TİCARETTEN SANAYİYE

Ülkedeki krizin sorumlusu olarak Türk lirasına karşı spekülasyon yapan tüccarlar ve rezervlerini döviz olarak tutan yabancı bankalar görülüyordu. Yine 1930'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşu alınacak yeni önlemlerin yönelimini tespit etti. Bu cemiyetin amacı tasarrufu teşvik etmek, yerli malların üretim ve tüketimini özendirerek ithal malların tüketimini azaltmak ve ithal ikameci bir sanayiye geçiş yapmaktı. Bu dernek özel bir dernek olmasına rağmen, bütün mebuslar üye kaydedilmişti. Artık ülkenin yeni gözdeleleri, cılız olan sanayi burjuvazisi ve buraya geçiş yapması için desteklenen hükümetin yakın olduğu ve yeterli birikime sahip ticaret burjuvazisiydi. 1930'da gerçekleştirilen Sanayi Kongresi ile bu durum tescil edildi ve bunun üstyapısal dönüşümleri için ipuçları ortaya çıktı. 1931 CHP Kurultayı, siyasi düzeni tek partili bir rejim olarak tanımlarken, "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için işbölümü itibari ile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esaslı prensiplerimizdendir" diyerek, "sınıf mücadelesinin yerini içtimai nizam ve tesanüt temin" etmeyi karar altına aldı. Ayrıca dış işlemlerin sıkı bir biçimde denetlenmesi ve sanayi devletin politikalarıyla korunması savunuluyordu.

Yarı-resmi banka konumundaki İş Bankası, kredileri, tüccarlardan, kayırılan sanayicilere kaydırdı. İç ticaret hadleri sanayi malları lehine değiştiğinden hammaddelerin fiyatları düştü. Ticaretteki daralmayla iflas eden köylülüğün bir bölümü şehirlere göç ettiğinden, proleterleşme ve işsizlik arttı. 1931'de nüfusu 800 bin olan İs-

tanbul'da 100 bin işsiz vardı. Bu daha az ücret ve daha fazla sömürü demek olduğundan sanayi burjuvazisinin karlarını arttırdı. Ücretleri daha da düşürme teşebbüsleri, bu dönemde işçilerin direnişlerine ve grevlere yol açmıştı. İşçilerin kısmen lehine bir iş kanunu hazırlayan bakan istifaya zorlanmış ve tasarı iptal edilmişti. 1932'de İstanbul'da bütün işçilerin parmak izlerinin alınması gibi kararname çıkarıldı. 1934 ve 1938 arasında işçilerin gerçek ücretleri %35 oranında geriledi.

Krizin hissedildiği 1927'de Teşvik-i Sanayi kanunu çıkarılmıştı. Bu kanunla asgari bir ölçüğe ve teknolojiye sahip olan sanayiciler (ki bunlar, genellikle ithalatı yapılmayan malları üretmeye yönelik büyücek ticaret burjuvalarıydı), gümrük muafiyetlerinden, arazi hibelerinden kamu ihalelerinde yabancılara karşı kazanma garantilerinden faydalanıyorlardı. O an için çok önemli olmayan bu kanun, krizden sonra uygulamaya girilen politikalarla birleşince bu kişilere önemli bir avantaj sağladı ve sanayi sermayesinde önemli bir yoğunlaşma yaşandı. Örneğin 1939'da firma başına gayri-safi üretim 1932'nin 2.5 katına ulaşırken, bunlar bütün sanayi işçilerinin dörtte birine sahiptiler.

Sanayi hammadde ürünlerin desteklenmesine paralelolarak pazar için üretim yapan büyük toprak sahipleri de desteklenmeye başlandı. Traktör ithalatı için hazine yardımı, Buğday Koruma Kanunu'nun çıkarılması, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluşu büyük çiftçileri korumaya ve geliştirmeye yarayan düzenlemelerdi.

Kriz yıllarında toplam yabancı sermaye yatırımları gerilerken, yabancı sermayeli firmaların sayısı bankacılık ve ticaret sektöründe azalmış, sanayi sektöründe ise artmıştır. Dış ticaret, Fransa ve İngiltere ile düşerken Almanya ile büyük ölçüde artmıştı. 1931 ile 1936 arasında ihracatta İngiltere'nin payı %18'den %5'e, Fransa'nın %12'den %3'e düşerken Almanya'nın payı %10'dan %51'e yükseldi. İthalatta da benzer bir gelişme yaşandı.

1929'dan itibaren demiryolları, kibrit tekeli ve diğer imtiyazlar ile birlikte kamu hizmeti veren yabancı şirketler satın alınarak mil-

leştirilmeye başlandı. Buradan büyük sonuçlar çıkararak o günün ve bugünün 'sol'cuların es geçtikleri şey, devletleştirmenin özellikle emperyalistler tarafından da istendiği ve bu konuda baskı bile yapıldığıdır. Birincisi bu sektörlerdeki karlar önemli ölçüde azalmakta ve emperyalistler zarar etmekteydiler. İkincisi bu devletleştirmelerin karşılıkları yine emperyalistler tarafından belirleniyor, buradan elde ettikleri parayı, daha karlı sektörlere yatırıyorlardı. Örnek verilmesi gerekirse, devlet, yeni yaptığı demiryollarının kilometresini 115 bin liraya mal ederken, oldukça eskimiş ve bir o kadar da tamir bedeli gerektirecek demiryollarının kilometresine kamulaştırma bedeli olarak 95 bin lira gibi yüksek bir rakam ödenmiştir.

Ardından 1934'teki Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla, ithal ikameci bir sanayi için daralan ithal olanaklarından ötürü zorluk yaşayan özel sektör üretimine ucuz ara mallar üretmek amacıyla devletin toplam 15 fabrika yapması planlandı ve yapıldı. Bunun için yapılacağı, devlet sektörünün ne işe yarayacağı ve yaradığı, Birinci Sanayi Planı bölümünde açıkça ifade edilmişti: "Bu programa hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkan görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek devlet veya milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür. Ancak bu ara sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faydeli endüstri imkanları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayi hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm boru, civata, vida, vesaire fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut milli fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelüş, kordela, şerit, pasmanteri eşyası ve pamuk örme sanayine de yeni faaliyet imkanları bahşedecektir."

Bu dönem yine sanayi ve banka sermayesinde önemli bir yoğunlaşma yaşanmıştı. 1932'den 1941'e kadar sanayi işletmelerinin sayısında üçte birlik bir azalma olurken, işletmelerdeki motor gücü ve üretilen malların değeri üç kat artmıştı. 1939 yılında en büyük

113 işletme üretimin %73'ünden fazlasını sağlıyordu.

Bankacılıkta ise İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın denetlediği sermaye rezervleri, toplamın %72'sini oluşturuyordu.

Bu dönemde, özel teşebbüsün sanayiye yönelik istihbaratını sağlayan, sanayi burjuvazisine geçmesi gereken alanları kollayan İş Bankası'nın işlevine değinmekte özel yarar var. İş bankası, Cumhuriyetin İktisat Vekili eski bir sivil İttihatçı olan Celal Bayar tarafından, yerli burjuvaziye devlet kredilerinin aktarılması amacıyla kurulmuştu. 1929 kriziyle birlikte önemi ve işlevi olağanüstü arttı. 1930'da milli bankaların ülke sanayii içindeki bütün iştiraklerinin %50'si İş Bankası'na aitti. 1937'de milli bankalardaki toplam mevduatın %40'ını elinde tutuyordu. Bu dönemde sanayi burjuvazisi ile bürokrasi arasında ilişkiyi sağlıyordu. 13 Yönetim Kurulu üyesinin tamamı milletvekiliydi. Burjuvazi bu bankayı, bürokrasi ile yapılacak pazarlıklarda işlevli bir kurum olarak da kullanıyorlardı. Bu bir anlamıyla rüşveti tabii ki. İş Bankası'nın iştiraki olan bütün şirketlerin yönetim kurulu üyeleri arasında yüksek bürokratlar ve milletvekilleri vardı. Bürokratların yönetimlerinde yer almadığı büyük bir sanayi kuruluşu yok gibiydi. 1931- 1940 arasında kurulan şirketlerin %74.2'sinin kurucuları bürokratlardı.

Böylece bürokrasi ve sanayi burjuvazisi ele ele vermişlerdi. Bu burjuvazinin serveti ve birikimleri hızla artarken, bürokrasi de siyasi gücünü ve etkinliğini arttırıyordu. Bu dönem, sermaye sınıfıyla devlet 'sınıfı' arasındaki uyumlu yaşamın en şaşılağan günleri oldu.

Dünyada kriz sürerken, emperyalist ülke kapitalist sınıfları ölüm kalım savaşı verirken, yine bu yüzden emperyalizmle bağımlılık ve sömürü ilişkilerinin zayıfladığı bu dönemde, Türkiye'deki sanayi sermayesi önemli artışlar kaydediyordu.

Bu ekonomik ve siyasal tablo içerisinde 1930'lu yıllar, hala çok cılız da olsa gelişmeye başlayan işçi sınıfı ve küçük köylülük üzerindeki baskıların da yoğunlaştığı dönem oldu. İtalyan faşizminden ödünç alınan yasalarla, işçiler ve emekçiler üzerinde büyük bir baskı kuruldu.

Dünya krizi döneminde Türkiye'nin Almanya ile ticari ilişkileri artmaya başlamıştı. Bu siyasal olarak da bürokrasi ve sermaye sınıfı açısından Almanya'ya sempatinin artmasını sağlamıştı. Bu o dönem uygulanan milli iktisat politikalarına, milliyetçiliğe ve tek parti yönetimine de denk düşüyordu.

SAVAŞ VE SANAYİ BURJUVAZİSİNİN PALAZLANMASI

1933'ten sonra Faşist Almanya'nın iktisadi planları, çökmüş olan uluslararası pazarın yerine takas ve kliringe dayalı ikili anlaşmaları koymaya çalışıyordu. Bu Türkiye'nin de işine geliyordu. Savaştan hemen önce Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın payı %50 civarındaydı. Bu ikinci emperyalist savaş sırasında da az çok devam etti. Fakat buna rağmen, Türkiye savaşta tarafsızlığını ilan etmiş ve bunu politik alanda başarıyla uygulamıştı. Türk bürokrasisinin dış politikadaki dengeliğinin geleneksel ve başarılı bir geçmişi vardı. Bu yüzden İngiltere ve Amerika Türkiye'nin ihraç mallarını yüksek fiyatlardan alıyorlardı.

Savaş döneminde, işçi sınıfı daha da ağır baskılara maruz kalırken, ürettikleri ürünün bir bölümüne ve çift hayvanlarına el konması, üretilen ürüne yeni vergiler ve seferberlik sonucu köylülük yeni bir yıkıma uğruyordu. Bu durum daha sonraki yıllarda kendini açıktan gösterecek köylülerin CHP'den geleneksel uzaklaşmasını açıklayan önemli bir etmendir.

Dünyada yaşanan savaş nedeniyle savaş ekonomisinin uygulanması sonucu, Türkiye savaş sırasında emperyalist ülkelerin ihtiyaçlarının artmasına binaen, ihracat fazlası vererek rezervlerini arttırdı. Bu durum, zaten azalmış olan yerli üretimin daha da az bir bölümünün ülke içinde tüketilmesine yönelik, 1939 ile 1945 arasında %350'ye varan tipik bir savaş dönemi enflasyonunun yaşanmasına neden oldu.

Savaş dönemi, sanayi sermayesinin kazançlarını arttırırken, ondan daha fazla ticaret sermayesi karlı çıkıyordu. Büyük meblağlar tutan devletin savaş ihtiyacı ihalelerinden, karaborsa, vurgunlar ve

ticari spekülasyondan büyük paralar kazanıyorlardı. Bürokrasi bu duruma müdahale edebilecek araçlara sahip değildi. Birikimin başka ellerde de yoğunlaşması, görece fakirleşen bürokratların bir kesimiyle, vurgun imkanları pek olmayan ve artık oldukça gelişmiş olan sanayi sermayesini rahatsız etmişti. Genel kıtlık ve yoksulluk, hükümet aleyhtarlığına dönüştürüldü. Hükümet de hemen çözüm geliştirdi. Sayıları epey azalmış da olsa, güvenlikleri o zamana kadar Lozan anlaşmasıyla sağlama alınmış ve İstanbul'da yoğunlaşan gayrimüslim ticaret burjuvazisine cephe alındı. Bunlar 1930'lardan sonra ekonominin seyri nedeniyle İstanbul çevresinde özellikle dokuma alanında önemli sanayi yatırımlarına da girişmişlerdi. Bütün tüccarlar gibi bunlar da savaş döneminde kazançlarını daha da arttırmışlardı.

Tam da savaş döneminde, şovenizmin ve milliyetçiliğin en hassas olduğu dönemde, kitleleri azınlık aleyhtarı duygularla kışkırtmak ve bunu iktisadi adalet talepleriyle birleştirmek hükümet için kolay bir çözüm oldu.

1942'de Varlık Vergisi Kanunu çıkarıldı. Varlık vergisinin %70'i İstanbul'dan elde edildi ve toplanan verginin yine %70'ine yakını sayıları çok az olan gayrimüslimler ve yabancılar ödedi. Gayrimüslimlere uygulanan vergi oranı müslümanlara uygulananın 10 katıydı. Gayrimüslim işadamlarının büyük çoğunluğu işlerini ve mülklerini yok pahasına satmak zorunda kaldılar. Bu birikimler devlete önemli bir gelir aktaran bürokrasiye ve artık ticareti de ele geçirmeye başlayan sanayi burjuvazisine önemli kazançlar sağladı. Buna rağmen, savaş sonrası bu kanunun sürmesinin yarattığı ideolojik ve iktisadi etki, sanayi burjuvazisi ile bürokrasinin arasında ciddi gerilimler doğurdu.

ABD'İN SAHNEYE ÇIKIŞI

Artık savaşın sonucu belli olduğundan, biraz geç kalmış olarak 1945 Şubat'ında Türkiye Miğfer devletlerine savaş ilan etti.

Galip güçler arasında, Sovyetler Birliği ve başını ABD'nin çekti-

ği emperyalist kamp arasında soğuk savaş yılları başlıyordu.

Hükümet, bir muhalefet partisine ihtiyaç olduğunu ve 1946'da seçimlerin yapılacağını ilan etti. Bunun asıl olarak iki nedeni vardı.

İlki, jeopolitik konumundan ötürü de Türkiye üzerinde ekonomik ve asıl olarak siyasi olarak hegemonyasını oluşturmaya girişen savaştan en büyük emperyalist güç olarak çıkan ABD, komşu Sovyet 'tehdidine' karşı Türkiye'ye iktisadi ve askeri yardım yapmaya karar vermişti. Yeni dönem uyarınca, "hür dünya" olarak, devletçilik ve tek parti uygulamalarına karşı talepleri vardı.

Diğeri ise, artık sanayi burjuvazisi, özellikle savaş sonuna doğru, büyük bir birikime ulaşmıştı ve devletçi politikalara karşı, bürokrasi ile arasına mesafe koymaya başlamıştı. Çok açık karşı konmasa da artık vesayet istenmiyordu. 10 Eylül 1946 tarihli Akşam gazetesinde savaş yıllarında Türkiye'de 2 bin milyoner ailenin doğduğu yazıyordu. Yine o dönemin İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, işadamlarının %300 ile %1000 oranında kar ettiğini açıklıyordu. Böyle bir durumda, burjuvazi varolması için kaçınılmaz olan emperyalizmle işbirliğini doğrudan kurmak istiyordu.

İktidar kendi gücüne çok güvendiğinden, ekonominin işleyişine yeterince vakıf olmamanın getirdiği, burjuvazinin tavrına ilişkin hesap hatasından bu talepleri hemen kabul etmişti. Onların beklediği, devletçilikten biraz vazgeçip, ekonomiye biraz özerklik kazandırıp, sistemin esas olarak aynı kalmasıydı.

1946 seçimleri, öncesi ve sonrasıyla iktidar için büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Muhalefet partisi olan DP kısa bir örgütlenme dönemine karşın büyük bir güce erişmişti. Seçimler sonucu çeşitli hilelerle CHP içindeki merkezi bürokrasi yerini korudu. Seçim hileleri sonucu mecliste küçük bir grup olan muhalefet, büyük güce sahip olduğunu ispat etti.

Bu durum karşısında hükümet belli tavizkar politikalar geliştirdi. Yeni ekonomi politikaları Amerikalı uzmanlara hazırlatıldı. Din alanında eski militan laiklikten tavizler verildi. Ama bunların

hiçbiri yetmedi ve yeni bir siyasi çözümün gerekliliği kaçınılmazdı.

1950 seçimleri siyasi bir dönüm noktası oldu. Bürokrasi ve siyasetçi birbirinden ayrıldı. Siyaset seçkinlerin işi olmaktan çıkarıldı. Siyaset sınıfların doğrudan temsilcileri ve talepleri etrafında örgütlenmeye başladı.

DP muhalefetinin iki temel savı vardı. Biri devlet müdahalesi karşısında pazarı savunan iktisadi özgürlük, diğeri de toplumsal taban bulabilmek ve merkezin ideolojik-siyasi hegemonyasını kırabilmek için, mahalli gelenekleri savunan, zorla baskı altına alınmış dinin özgürlüğüydü.

Burjuva platformunu oluşturan DP, kitlelere kontrol altındaki fiyatlardan, ezici vergilerden, ürüne el koyan jandarmadan, devlet korkusundan kurtulmayı vaat ediyordu.

1950'de 20 milyon olan nüfusun %80'i köylüydü ve bunların büyük çoğunluğu yıkıma uğrayan küçük üreticiydi. Şehirlerde ise en yaygın alan kendi adına serbest çalışmıyordu. Sanayide bile işçilerin %37'si ya kendi işlerinde ya da aile şirketlerinde çalışıyorlardı. İşverenler için çalışan ücretli işçilerin sayısı 400 bin civarındaydı. Bu nüfus yapısında, görüldüğü gibi çoğunluk, basit pazar fikrine bağlanmaya uygun küçük üreticilerden oluşuyordu.

Büyük çoğunluk, sadece kendisine zulmeden bürokrasiden kurtulmak için değil, iktisadi kalkınmadan ve kişisel zenginleşmeden de 'özgürce' faydalanmak istiyordu.

Savaş sonrası dünyanın yeni hakimi ABD sermayesi ABD hükümeti eliyle, Avrupa için bir kalkınma programı geliştirmişti. Türkiye de 1957'de bu programa dahil edildi. Bu şekilde "hür dünya"nın bir parçası haline getirilen Türkiye'ye, askeri ve liberalleşme biçiminde iktisadi bağımlılık karşılığında hibe ve yardım yapılacaktı. 1946 ile 1950 arasında Türkiye'ye giren ABD fonları, GSMH'nin %3'üydü ve bu ithalatın %270 artmasına yol açmıştı. En büyük artış tarım makinelerindeydi. Bu Amerikalı uzmanların planlarının bir sonucuydu. Türkiye ekonomisi, emperyalizmin ya-

rı-sömürgesi ilişkisini, tarıma ve tarıma dayalı bir sanayi üzerinden sürdürmeliydi. Ayrıca hükümetten, kamu kaynaklarını karayollarına ve diğer altyapı projelerine tahsis etmesi isteniyordu.

Yeni ekonomi reçetesi, bütün toplumsal kesimlerle birlikte, yoksulluk içinde kıvranan küçük üreticilerin de refahının yükseltilerek pazara yani kapitalizme aktif katılımlarının sağlanmasını öngörüyordu. Bu köylülerin de istemlerine tekabül ediyordu.

Bu yolla ekonominin desantralizasyonu, savaş sırasındaki enflasyonun sağladığı itici güçten yararlanan pazara daha çok açılmış bölgelerdeki kasaba tüccarları ile büyük çiftçilerin özlemlerine de denk düştü.

Amerikan yardımları, pazar sorunları içinde olan ABD ekonomisinin ihraç ettiği yol yapım makineleri ve 15 bin traktör alımıyla ABD ekonomisine geri dönüyordu. Ulaşım pazara girişi kolaylaştırıldı, tarım makineleriyle yeni topraklar tarıma açılarak üretim hızla arttırıldı.

YENİ DÖNEM: ÇOKPARTİLİLİK; YENİ SEÇİM: DP

Amerikan reçeteleri, artık emperyalizmle doğrudan ve daha karlı bir ilişki geliştirecek olan burjuvazi önderliğinde, etkinlikleri oldukça artan büyük toprak sahiplerinin, orta ve küçük üreticilerin özlemleri birbirleriyle çakışıyordu. Bu durum ekonomik alanda Demokrat Parti'ye önemli bir toplumsal destek sağlıyordu.

Diğer yandan DP, ideolojik alanda da dine özgürlük sloganı ile önemli bir oy ve kitle desteği olan köylülüğü, küçük-burjuvaziyi yanına çekiyordu.

Kemalizmin laisizmi aslında başarılı olmamıştı. Hem islamın kendi içsel yapısı itibariyle toplumsal yaşamı siyasi yapıdan ayırmak mümkün olmadığından, hem de zaten böyle bir sosyo-ekonomik yapıya sahip olunmadığından otoriter ve militan bir laisizm gelişmişti. Laikliğin genel anlamı din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması iken, bu Türkiye'de dini hayatın bürokratlarca ve bürokratik düzenlemelerle, yani devlet tarafından sıkı bir biçimde

kontrol altında tutulması olarak gerçekleşmişti. Bu nedenle, baskılar karşısında, sürekli geleneklerine ve dine sarılan kitleler, hep irtica etiketiyle cezalandırıldı ve korkutuldu.

DP'nin elindeki bu güçlü ideolojik silaha karşı, CHP'li bürokratlar, yeni din okulları açarak, ilköğretime din dersi koyarak ve türbelerin ziyaret edilmesi yasağını kaldırarak yanıt vermeye kalkıştı-larsa da halk üzerindeki uzun yılların birikimini kaldırmaya yetmedi.

1950 seçimlerini çeşitli hilelere rağmen kazanan DP iktidarı, dünya konjonktürünü de arkasına alan burjuvazinin kazandığı bir muharebeydi. Bürokrasinin vesayeti altında gelişmekten ötürü siyasal alanı doğrudan belirleyemeyen bir burjuva sınıfa dayanan kapitalizmden, rüştünü ispat etmiş, pazara çok daha sağlam bir biçimde bağlanmış burjuva kapitalizmine geçiliyordu.

Bu temelde işbirlikçi tekelci burjuvazinin ortaya çıkması doğrutusunda burjuvazinin ayrışma süreci geliyor, sınıf iktidarının bir parçası olan siyasi iktidar olarak da devlet iktidarı, oligarşinin oluşum süreciyle yeniden biçimleniyordu.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında siyasi iktidar, bürokrasi ile müslüman ticaret burjuvazisi arasındaki ilişkiye dayanıyordu. Bu ittifak içerisinde, burjuva toplumun kurucusu, bu anlamda da burjuvazinin temsilcisi olsa da hem Osmanlıdan devralınan miras ve hem de bu burjuvazinin zayıf olması nedeniyle siyasetin oluşturulmasında bürokrasi hakim konumdaydı. Yine Osmanlıdan geldiği biçimiyle, küçük üreticilik olarak köylülüğün yaygın oluşu ve bunların pazarla ilişkisinin doğrudan tüccarlar eliyle kurulması, büyük toprak sahiplerinin iktisadi ve siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasını engelliyordu. Bu durum da, egemen ittifaka, toprak ağalığının önemli bir muhalefetiyle karşılaşmadan sanayileşme politikası olanağı vermişti.

Osmanlıdan geldiği gibi Türkiye'nin de hakim olarak küçük üretime dayalı bir tarım toplumu olarak ortaya çıkışı, Türkiye'nin sürecinde iktisadi ve siyasi gelişiminin özgünlüğünü önemli ölçü-

de belirlemiştir. Kürdistan dışarıda bırakıldığında, toprağın eşitsiz dağılımı ve büyük toprak sahipliği hep varolsa da, siyasi ve hukuki çerçevenin uygunluğu ve tarıma açılabilir boş toprakların bolluğu köylülüğün büyük ölçekte varlığını koruyabilmesini sağlamıştır.

1929 dünya krizi sırasında gelirlerin aşırı azalmasına karşın vergilerin aşırı artışı nedeniyle yoksul, küçük köylülerin topraklarını ve iş araçlarını elden çıkarıp, özellikle ortakçılık ve kiracılık biçiminde ve ayrıca tabii ki tefecilik yoluyla toprak sahiplerine bağımlılıklarının arttığı bir dönem yaşandı. Bu dönem toprak sahiplerinin gelişimleri sanayileşme sonrası ve ona bağlı olduğundan, siyasi iktidara katılımları çok kısmi olarak gerçekleşti. Ama hala önemli bir köylü kitlesi geçimlik üretime geri dönüp kendi toprağını işleme devam etti.

Savaş sonrası, Amerikan politikalarının belirleyiciliği ve traktör sayısındaki önemli artış, tarımın önemini arttırdı. 1946-1950 arası 1200'den 43000'e çıkan traktörlerin ve yeni teknolojinin çok büyük bölümü doğal olarak büyük toprak sahipleri tarafından kullanılmaya başlanınca ortakçılık ve kiracılık konumları kalkanlar, hızla mülksüzleşmediler, yeni toprakları tarıma açtılar. İşgal edilen devlet topraklarıyla baş edemeyen hükümet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkararak 400 bini aşkın aileye 3 milyon hektarın üzerinde toprak dağıtarak tapulandırdı.

Büyük toprak sahiplerinin elindeki topraklarda tarım kapitalizmi geliyordu, Türkiye'nin neredeyse hiç bir yerinde, topraklarını büyütseler de büyük toprak sahipleri, köyleri ve köy topraklarını ele geçiremedi. Aksine hakim eğilim köylü mülkiyetinin genişlemesiydi. Sahiplerinin işlediği 'işletme' sayısı 1950'de 2.3 milyonken, 1952'de 2.5, 1961'de 3.1 milyona ulaşmıştı. Topraksız köylü ailelerinin oranı ise 1950'de %16 iken 1960'ta %10'a düşmüştü. Köylüler, karayolu ağının hızla genişlemesi nedeniyle de küçük meta üreticileri olarak kapitalist pazarla hızla bütünleşiyorlardı.

Tarım söz konusu olduğunda Çukurova'nın özgünlüğünü belirt-

mek gerekir. Bugün bir avuç olan Türkiye tekeli sermayesinin çoğunluğunun birikimlerini sağladığı yer ve zaman 1950'li yılların Çukurova'sıdır. Pamuğun dünya ekonomisinde çok önemli olduğu 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Ermeniler buralarda ticari amaçlı pamuk tarımını geliştirmişlerdi, Ermeni tehcirinden sonra, buralar büyük toprak sahiplerinin eline geçmişti. Ayrıca bir dönem sonra buralarda çitleme, diğer bölgelerde görülmeyecek büyüklükte yaygındı. 1950'lerde pamuk yine büyük önem kazanmıştı. Pamuk tarımında sadece mevsimlik işçiye ihtiyaç duyulduğundan, çitleme bol kazanç sağladı ve tek bir hasatla bile büyük servetler kazanıldı. 1950'lerde Adana'nın nüfusu iki kat artmış, kentin sembolü Cadillac'lar olmuştur. Çok kısa bir dönemde önemli birikim sahibi olanlardan bir kısmı pamukçuluktan, çırçır fabrikalarına, iplik sanayiine ve tekstilcilikğe geçtiler. Türkiye ekonomisine biçilen rol sayesinde de gelişimlerini uzun sürede de en fazla arttıran az sayıda aile oldular.

1950-1960 dönemindeki sanayi yatırım projelerinin çoğunu, Amerikan finans kurumlarının ve Dünya Bankası'nın girişimiyle kurulan Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası finanse ediyordu. Türk sanayii, artık emperyalist dünya ekonomisinde kendisine biçilen role göre doğrudan denetleniyordu.

1955'ten sonra talebin ve dünya fiyatlarının düşmesiyle, tarımsal üretim ve ihracat %15, kişi başına gelir ise %11 azalmıştı. Bu ABD'den daha çok borç, ABD'ye özellikle de siyasi olarak daha çok bağımlılık demektir. Soğuk savaş şartlarında Sovyetler Birliği'ne karşı ileri karakol rolünü daha çok benimseyen TC, önce Kore'ye asker yolladı, ardından NATO'ya katılarak, ABD'ye askeri üsler tahsis etti.

İhracat azaldığından ve alınan borçların gittikçe daha büyük bölümü borçları geri ödemeye ayrıldığından, ithalat da 1952'ye göre 1956'da %30 azaldı.

İthalat üzerine kısıtlamalarla, ithal ikameci sanayi hızla büyüyerek karlarını hiç bir engellemeyle karşılaşmadan dilediğince arttırdı.

dı. Bu kısa dönemde, sanayiinin milli gelirdeki payı %10'dan %16'ya yükselirken, tarımın payı %49'dan %43'e gerilemişti.

Şehirlerde, hızla gelişen hizmet sektörü ve sanayi ile 1951-1953 arasında %23 arasında büyüyen inşaat sektörü, önemli bir istihdam alanı yarattı. Bu da şehirlere önemli bir göç dalgası yarattı. 1950'lerin ortasında 10'dan fazla işçi çalıştıran fabrikalardaki işçi sayısı 163 binden 324 bine yükseldi. 1950-1960 arasında en büyük dört şehrin oranı %75 arttı. Gecekondulaşma yayıldı.

Şehirlere doğru olan bu yoğun göç, mülksüzleşme sonucu olmamıştı. Sanayi ve hizmet sektöründe istihdamın kısa bir sürede büyük ölçüde artması, kolayca iş bulunabilmesi, ek kazanç olarak görülüyordu ve köylüler aileden bir veya bir kaçını şehre yolluyorlardı. Bunların toprakla bağları kopmuyor, hasat zamanları köye dönüyorlardı. Bu durum Türkiye işçi sınıfının da bugüne kadar gelen süredeki niteliğini anlatmaktadır.

1960 DARBESİNİN TAŞLARI DÖŞENİYOR

Ekonominin büyük bir borç yükü altına girmesine, kaynakların daralmasına rağmen, DP iktidarı oy potansiyelini oluşturan tarım kesimini, köylülüğü gözardı edemiyordu. Burjuvazinin, popülist politika şikayetleri ilk o zaman başladı. DP iktidarı tarım kredilerinin, fiyat destekleme programlarının, kamu yatırımlarının artırılmasını içeren enflasyonist bir finans politikası izliyordu. Bu da para basılması yoluyla Merkez Bankası'nca karşılanıyordu.

DP iktidarında kalkınmacılık ve dizginlenmemiş pazar ekonomisi kuralları, buna uygun bir küçük burjuvazinin yaygın olduğu toplumda fırsatçılık, zorbalık ve tipik bir "Vaşşı batı" zihniyeti hakim oluyordu. Devletin, iktisadi özgürlük adına geçmiş dönemden işgal ettiği alanlardan geri çekilmesi tehlikeli boşluklar yaratmaya başlamıştı.

1950'lerin sonuna doğru sanayi burjuvazisi, enflasyonist büyüme yoluyla ve emperyalizmle işbirliği içinde ciddi bir birikim sahibi olmuştu. Başşı bozuk bir pazar ekonomisi, toplumsal tehlikeler ve

kendine akacak kaynakların popülist politikalarla heba edilmesi, sanayi burjuvazisinin gözündeki DP iktidarını, küçük-burjuvazinin temsilcisi durumuna sokmuştu. İstedikleri, elde ettikleri avantaj nedeniyle bundan sonra birikim sürecinin devlet denetiminde kendi lehlerine sürdürülmesiydi.

ABD ve OECD Türk masası da, içerdeki işbirlikçileri gibibu politikarlardan rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı. Yardımın devam ettirilmesi karşılığında DP hükümetine 1959'da (daha sonraki IMF paketlerinin öncüsü sayılabilecek) bir istikrar programı kabul ettirdiler. Burada, Menderes'in devletçiliğe özgü sayarak hep eleştirdiği planlama talep ediliyordu. Menderes istemeye istemeye olsa da bir planlama komisyonu kurmak zorunda kaldı. Ama bu durum da sanayi burjuvazisinin güvenini tazelemeye yetmedi.

1950'lerin ikinci yarısından sonra sanayi burjuvazisi kendi politikaları için doğrudan politik alana müdahale etmiş ve Hürriyet Partisi kurulmuştu. DP'den kopan genç, eğitilmiş ve teknokratlardan oluşan bu parti, siyasal alanda cisminden daha büyük bir etki yapmıştı. Bu parti daha sonra CHP'ye katıldı ve bu seçkin kadrolar CHP içerisinde önemli organlara gelerek CHP'nin yeni programının oluşturulmasında da belirleyici oldular. Toplumsal hegemonyasını daha oluşturamamış olan sanayi burjuvazisi bu yolla, yönünü özellikle askeri bürokrasi içinde hala önemli bir etkisi olan Milli Şef İsmet İnönü önderliğindeki CHP'ye çevirmişti. Çıkarları, yoksullaşma olarak DP iktidarı sırasında önemli ölçüde zedelene sivil asker bürokrasi, subaylara çantasını taşıyan Menderes'in DP'si tarafından iyice hırpalanan ordu mesajı almıştı. Çıkarları çakışan sivil-asker bürokrasi, sanayi burjuvazisi ve emperyalizmdi. 27 Mayıs 1960'ı kaçınılmaz kılıyordu.

İşbirlikçi sanayi burjuvazisinin reorganizasyon projesi, planlamacı Kemalist bürokrasinin belli bir kesiminin ve bir ölçüde aydınların özlemlerine denk düşerken, bu dönemde yoksullaşmış ama siyaset sahnesinde yerini almamış cılız işçi sınıfının kısa ve kısmen orta vadeli çıkarlarına da uygun gözüküyordu. 27 Mayıs 1960,

bunların yarattığı bir yanılsamayla, sol için yanıltıcı değerlendirmelere konu olmuştur. 1961 Anayasası ile gerçekleştirilen dönüşümler, emperyalizmin ve işbirlikçi burjuvazinin çıkarları doğrultusunda çatışmalı da olsa yarı-sömürge bir ülkede burjuva devletin ve burjuva siyasal yapının gerçekçi bir anayasal çerçevesini de oluşturuyordu.

Yabancı sermaye faaliyetine izin verilmesiyle, darbeden sonraki bir sene içinde, önemli miktarda yabancı sermaye, kredi, yardım ve doğrudan yatırım olarak geldi. Örneğin ABD 1960'ın sadece Ağustos ayında bağış olarak –tabii, ithal edilen sanayi mallarının karşılığı olarak kendisine dönmek üzere– 34 milyon dolar verdi.

Yabancı Sermaye Yatırımını Teşvik ve İnceleme Komisyonu'nun faaliyete geçişiyle hızlanan yabancı sermaye girişi, bunlarla zaten varolan işbirliğini daha fazla geliştirme ve dönüştürme imkanına sahip sanayi burjuvazisinin irileri için de tekelleşme imkanının yolunu açtı.

1960 darbesini gerçekleştiren ordu da bir iç bütünlüğe sahip değildi. Değişik siyasal görüşlere sahip olan, devletçi veya orta sınıfın çıkarlarına yakın 14 MBK üyesi tasfiye edildi. Bunların içinde Türkeş ve daha sonra TİP milletvekili olan Muzaffer Karan da vardı.

ABD, darbecilere, orduyu yeniden yapılandıran bir proje sundu. Yokluk içinde yaşayan çok sayıda subay yerine varlık içinde az sayıda subaydan oluşan bir komuta kademesi öneriliyordu. Kısa sürede 235 general ve 5 bin subay emekli edildi. ABD'nin somut katkılarıyla da sunduğu bu proje, soğuk savaş döneminde hem SSCB'nin komşusu olan hem de önemli bir jeopolitik bölgede bulunan istikrarsız bir ülke subaylarının, sadece devlet dolayımından bürokratlar olarak değil, yaşam tarzları ve bunun yaratacağı bilinç olarak da kapitalizme entegre edilmesine dayanıyordu. Bu amaçla 1961'de kurulan OYAK, ordu mensuplarına çok ucuz hizmet ve mal sunarken, hızla yerli ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurarak üst kademe subaylarının ve ailelerinin, –aile fertleri ve emekliliklerinde

kendileri olarak bu şirketlerin yönetim kurulu üyelikleri vasıtasıyla- 'refahlarını' hızlıca arttırdı.

Kıscacası 1960 sonrası süreç, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yaşamında, yaptıkları ve yapamadıklarıyla bugüne gelen sürecin önemli yapıtaşlarını koydu.

KAYNAKÇA

- DİE Yıllıkları
Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi
 Faroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Sander Yayınevi, 1971
 Y.N.Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri*, Onur Yayınları, 1978
 Y.N.Rozaliyev, *Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri*, Ant Yayınları, 1970
 Ç. Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, İletişim Yayınları, 1985
 E.J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 2000
 Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları*, V Yayınları, 1989
 L. Carl Brown (Derleyen), *İmparatorluk Mirası*, İletişim 2002
 Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), *Türkiye Tarihi*, c. 2, 3, 4, Cem Yayınları, 2000
 F. Başkaya, *Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, 1991
 S. Yerasimov, *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye*, Belge, 1986
 Ş. Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Ekonomisi*, Yurt Yayınları, 1984
 Y. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*

İlk kuşak marksistlerde ve Lenin'de emperyalizm ESKİ TEZLER YENİ DÖNEM

HACI YILDIZ

Seksenli yılların sonu ile ikibinli yılların başlangıcına damgasını vuran bir söylem etkileri ve politik tezahürleri açısından hala terk edilmiş değil; dünyanın değiştiği, savaşların geride kaldığı ve artık barışın, demokrasinin, insan haklarının önünün açılacağı... Daha büyük çaplı savaşların çok uzak görülmediği, yanı sıra bölgesel gerilim, çatışma ve gerilimlerin artarak sürdüğü günümüzde, bu sözlerin eskisi gibi yüksek sesle ve açıktan söylenmesi, kuşkusuz, söyleyeni aptal durumuna düşürecektir. Bu saptama üzerinden yakın tarihe bakınca, sosyalizmin sahneden çekildiği günlerden ilk Körfez Operasyonuna kadar geçen süreci 'yumuşama dönemi' olarak tanımlamak da

Kapitalizm tarihinde Ekim Devrimi ile açılan parantez kapanmış ve bu durum, önemlice bir kesim tarafından emperyalizmin yeni bir aşaması olarak değerlendirilmiştir. Aslında olan, kabaca söylesek, 'kapitalizmin kaldığı yerden devam etmesi' diye ifade edilmelidir. Ve ne yazık ki, kaldığı yerde, sınıf uzlaşmacılığı ve bunun politik ifadeleri bulunmaktadır.

yanlış olmayacaktır. Bu dönemde ‘sivil toplum’ kavramı temelinde, ‘demokrasi’ söylem öne çıkarılarak egemen ideoloji olarak kutsanmış, böylece yeniden yapılanmada (yeni dünya düzeninin oluşturulmasında da denilebilir) oldukça işlevli hale getirilmiştir... Burjuva iktisat yazınından, sol tandanslı bir yazarın,

“Türkiye, uzun yıllar NATO için jeo-politik öneminden yararlanarak Batı kurumlarına katılabildi, askeri ve ekonomik yardım alabildi; bu niteliği Batı ülkeleri için ön planda geldi. Ne var ki, yeni dünya koşullarında bu önem artık değerini yitirdi. Bundan böyle Türkiye ancak demokrasininin mükemmelliği, insan haklarına ve sosyal haklara saygısı, ekonomik-teknolojik-kültürel alandaki başarı çizgisıyla kendisine bu yeni dünyada saygın bir yer bulabilecektir” ..” (Gülten Kazgan, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye* içinde, s. 224)

yorumu ile, sosyalist saflarda yer alan bir başka yazarın aynı dönemdeki görüşlerinin paralellığı, saptamalarımızın geçerliliğini artırması anlamında dikkat çekicidir. Amerika’daki ‘Özgürlükler Evi’ adlı bir vakfın yaptığı araştırma sonuçlarına göre Türkiye’deki demokrasi, dünya sıralamasında 129. sırada çıkınca ‘sosyalistlerin görevinin, demokrasiyi bu sıralamalarda üst basamaklara taşımak ve bunun için demokrasi mücadelesi vermek olduğunu (bkz, Seyfi Öngider, *Sosyalist Kurtuluş 2*) vazedip, buna göre politikalar oluşturulması, küreselleşme ideolojisinin belirlediği, ‘demokrasi söyleminin’ etkisinin boyutlarını göstermesi bakımından öğreticidir. Bu yönelim, uluslararası sosyalist merkezlerden görece uzaklıklarına ve her şeye rağmen geçmişin ‘orta yolcu’ akımlarının da yıkılan duvarın altında önemlice yaralar aldığını gösterir.

Körfez operasyonundan sonraysa, dünyanın yeniden şekillendirilmesi için yaşanması gereken yıkımın hemen hemen bittiği ve bu anlamda ‘yumuşama döneminin’ sonunun geldiği görüldü. Artık yeni dünya düzeninin şekillendirilmesi için sertlik dönemine gerek görülüyordu. Bir yandan sağ ideolojik yelpazede terör merkezli kavramsal çerçevenin inşası, hiç ara verilmeden sürdürülse de, üstüne dünya politikalarının şekillendirileceği bu kavramsal çerçevenin ideolojik olarak egemenlik kurması için, henüz, teorinin pratik

yaşama indirilmesi ve bunun için de bir takım ve önemli olayların gerçekleşmesi gerekiyordu. Körfez operasyonları, bölgesel sınırlı çatışmalar, politik iklimi ve siyasi felsefeyi kökten değiştirmek ve hiç kuşkusuz yeniden yapılandırmak için gerekli ortamı sağlamış oldu.

Kapitalizmin doğasının değiştiği ve artık barış döneminin, soğuk savaşın bitimi ile birlikte önümüzde uzanıp durduğunu söyleyenler; ‘tarihin sonu’nu, Hegel’e dönüşü, kendilerine entellektüel maya yapanlar, iktisat ideolojilerinde olduğu gibi, siyasette de yüz yılın başındaki tezlerle paralellik oluşturan fikirleri savunmaya başladılar. Nasıl geçen yüzyılın başında, kapitalizmin doğasının değiştiğini ve bu yüzden krizlerin önlenemez, üretim anarşisinin ortadan kaldırılabildiğini ileri sürebilenler ortaya çıkmışsa, yeni yüzyılın (moda deyimle milenyumun) başında da aynı şekilde emperyalizmin ortadan kalktığını ve, yaşamakta olan küreselleşme süreci sonunda global bir sistemin bizi beklediğini söyleyenler çıkabildi. Kautsky’ci ultra-emperyalizm tezinin bugünkü versiyonları, küreselleşmenin kaçınılmaz, neredeyse mevsimlerin birbirini takip edişi kadar kaçınılmaz ve doğal bir gelişme olduğunu ileri sürüyorlar. Öyleyse Lenin’in emperyalizm tezinde bir boşluk ya da bir yanlışlık olduğunu da ileri sürmek kaçınılmazlaşır! Lenin’in emperyalizm tezinin anlamının, “ancak pratik etkinliklerle ilişkileri içinde incelendikleri zaman” (Lelio Basso, *Emperyalizm Kuramı ve Lenin, Marksizm ve Gelecek2*, s105) ortaya çıkacağını ileri süren görüşler az değildir. Bir yanıyla doğru olan bu görüş, diğer yanıyla yanlıştır. Çünkü bu görüş eğer Ekim Devrimi ve bunu başaran Bolşevik örgütlenme deneyimleri yaşanmamış olsaydı, Lenin’in ‘Emperyalizm’ kitabının çok da bilinen bir çalışma olamayacağını, ancak meraklılarının ilgi alanına gireceğini savlar. Bu yanıyla da Ekim Devrimini biraz da şansın sonucu olabilmiş bir tarihsel olay olarak değerlendirir. Kulağı tersten göstermeyi tercih eder. Bu tutum, Ekim Devriminin, Lenin’in emperyalizm tezinin mantıki politik çıkarımlarını, strateji ve taktiklerini yaşama geçirebilecek bir

partinin; Bolşevik Partisinin ve onun devrimci taktiklerinin sonucunda gerçekleştiğini göz ardı etmiş olur.

Peki Lenin'in ileri sürdüğü tezler gerçek değil midir ve bu tezler bugün neyi ifade etmektedir? Bu tezler sadece örgüt/parti ve devlet tezlerine yansdığı kadarıyla mı etkilidirler? Bu sorunun yanıtı çürüten kapitalizm olarak tanımlanan emperyalizmin daha ne kadar çürüyeceği, sistemin ne zaman alternatifi tarafından galebe çalınacağı sorularını beraberinde getirir. Yirminci yüzyılın başından bu yana çürüten sistem olan kapitalizm, neden yok olmamış, yok edilememiştir? Lenin'in teşhisi erken bir teşhis midir? Bu soruların yanıtlarını bulmak, çok zor değil. Ampirik araştırmalar sonucunda, dünya ticareti, kapitalist üretimin yapısı ve dünya üzerindeki dağılımı, finans piyasalarının niteliği hakkında bir yargıya varmak mümkündür ve yapılmalıdır. Hatta Lenin'in tariflediği türden 'mali sermayenin' bugünkü niteliği ve işlevleri üzerine ifade edilmesi gereken sorular da yok değildir. Ama en önemlisi ve üstünde durulması gereken sorun, tıpkı yirminci yüzyılın başında kapitalizmin eriştiği emperyalizm olgusuna yaklaşımlarda olduğu gibi, bugün de kapitalist emperyalizmin almış olduğu yeni ivme (ki küreselleşme olarak bütün bir doksanlı yıllarda egemen olmuştur) ile ilişkili olarak açılan tartışmalardır. Belki de bu yazının konusu olması açısından sözü edilen tartışmada geç taraf olunmaktadır. Çünkü içinden geçmekte olduğumuz günler, kapitalizmin sıkışıklıklarına ve krizlerine 'yıkıcı' çözümler üretilmekte olduğunu yaşayarak gördüğümüz günlerdir.

"...Şöyle ya da böyle: eğer kapitalist dünya sistemi tekrar ve bir ke- re daha kendini başarılı bir biçimde inşa etmeği becerirse, her şeyden önce diğer alternatif perspektifler adına, böyle bir sözde durgunluk ve yapı dönüşümü döneminde uluslararası gerilimlerin –tarihteki tüm benzer olumsuz örneklere rağmen– yine bir infilak ile giderilmemesi- ni umalım" (Folker Frobel, *Dünya Ekonomisi* içinde, s. 63)

kaygısı belirtildikten çok değil on yıl sonra dünya, geçici 'yumuşama dönemini' geride bırakıyor ve Körfez operasyonları ile tanışa-

rak, gerilimi gittikçe yükselen ve savaş olasılığının gerçeklik sınırına dayandığı bugünlere gelmiş bulunuyor.

Bu anlamda, bütün bir dünyaya söylenen artık krizlerin olmayacağı, kapitalizmin mutlak ve tek sistem olarak sosyalizmi yenilgiye uğratmasının insanlığa sonsuz barış ortamını hediye ettiği, bu nedenle de serbest piyasa ile demokrasinin kol kola yeni bir sistemi oluşturmaya başladığı yalanı, uzun ömürlü olmadı. Yalan kısa sürdü. Ama öyle etkili bir ortamda söylendi ki bu yalanın mumunun yatsıya kadar yanması, etkilerinin çok uzun sürecek bir yanılsamayı döllemesini engelleyemedi. Bu eğilimin tarihsel kökleri de düşünülünce, bu durum daha bir anlaşılır olur. Üstelik bu yanılsama üzerine, sınıf uzlaşmacı ve oportünist politikalar, çoktan inşa edilmişlerdi. Ve bugünlerde, ortalığı kan gölüne çeviren bölge savaşlarına kapı aralanırken, sınıf uzlaşmacı oportünist politikaların etkileri belirleyici olmakla kalmıyor, sınıfsal temellerinden 'kurtulmuş' demokrasi anlayışlarınca 'her dönem için geçerli' olduğu şeklinde kutsanıyor. Kuşkusuz bu bakış açısı ulusal düzeyden, sınıfsal düzeye, demokrasi mücadelesinin bütün dokusunu tahrip etmiş bulunuyor.

Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde iki blok arasında yumuşama ve silahsızlanma görüşmelerine hakim olan, sınıf uzlaşmacılığına ait ne kadar kavram varsa, bunlar, sosyalizmin yıkılmasıyla birlikte ve aynı günlerde hakim ideolojik şekillenmenin, yani barış ve demokrasi söyleminin temel taşlarını oluşturmuştur. Bu açıdan kapitalist emperyalizmin 'sosyalizmin piyasacı ve prestroykacı' yorumlarına çok şey borçlu olduğunu söylemeden geçmemek gerekir.

Bugün emperyalizmin içine girdiği yeni dönem geçmişinden bağımsız ele alınamaz. Emperyalizm üzerindeki bugünkü tartışmaların, yüzyıl öncelerle hemen hemen aynı soruları güncelleştirdiği görülecektir. Ama buna geçmeden, başta Marx olmak üzere ip uçlarından ve sonra da ilk dönem marksistlerde konunun nasıl ele alındığından yana bir değerlendirme yapmak gerekiyor.

EMPERYALİZMİN ÖNCELLERİ VE MARX

Kapitalizmin işleyiş yasalarını ve bir sistem olarak kapitalizmi, artıkdeğerden başlayarak soyut düzeyde ve yalıtılarak ele almış ve sonrasında tarihselliği içinde bu sistemin oluşumunu ve eğilimlerini deşifre etmiştir. Artık buradan kalkarak geleceğe yönelik kestirimler yapmak mümkün olmuştur. Engels’le beraber, sosyalizmi bilimsel bir kıta haline getirmiş, kapitalizmin eğilimlerinin, ne türden bir toplumsal yapıyı dölediğini göstermiş ve giderek, bilim adamı kimliği ile politikacı kimliğini çakıştırmıştır. 11. kodlaması ile meşhur ‘Filozoflar dünyayı yorumlamakla yetindiler, aslolan onu değiştirmektir’ tezinin, sonraları, ‘*dünyayı yorumlayabilmenin çok da zor olmadığı, zor olanın onu değiştirmek olduğu*’ sığılığı ile algılanması ise bir talihsizlik olmuştur. Oysa ki dünyayı yorumlayamadan değiştirmeye kalkmak, devrimcilik ve sosyalizm adına trajik olaylara yol açmış ve bütün bir yüzyıla bu trajik olaylar damgasını vurmuştur.

Marx’ın *yetersizliklerine* ilişkin çok bilindik bir söylem vardır. ‘Marx, emperyalizmi göremedi!’ Bu yarım ağızla söylenmiş bir suçlama şeklinde duyulmuştur çoğunca. Olmayan bir şeyi görmek kahinlerin işidir oysa ki! Marx da kahin değildi ve kapitalizme ait yasaları ve eğilimleri ortaya koyarken, emperyalizm olgusunun ipuçlarını bu yasa ve eğilimlerden bulup çıkarmak ya da sonrasında gelişecek emperyalizm olgusunun kapitalizmin yasallıklarının doğal sonucu olduğunu görmek zor olmamalıydı! Engels’in kapitalizmde tekel eğilimi üzerine yazdıkları, zaten görmek isteyenler için bu temelin Marx’ta bulunduğu kanıtıdır. Marx ile Engels arasında da bir süreklilik –ki bu Lenin’le devam eder– olduğunu önemsemeyenler açısından bu kaba suçlama aslında bir işi başarı! Şöyle ki, bu suçlama yoluyla Marx kısa sayılabilecek bir dönem sonrasını göremeyen ve bu anlamda da bilimsel kestirimleri kaygıyla karşılanması gereken ve daha başlangıçta mahkum edilen sıradan bir akademisyen düzeyine indirilmiş olur! Böylece de Marx’ın bilimsel kimliği ile yaptığı ‘*yanlışın*’ –ki bu yanlış onlara göre bir öngörü-

süzlüktür– politik çıkarımlarından uzak durulmalıdır. Kıssadan çıkarılması gereken hisse böyle sunulur! Oysa ki, emperyalizm üzerine ilk dönem teorilerin hemen hepsi, Marx’ın kapitalizm çözümlemelerine referans vermek zorundadırlar (Rosa’nın tezinin Marx’la yaptığı açığa rağmen, bunlar arasında sayılması gerekir) ve öyle de olmuştur. Uzunca bir dönem bu şekliyle iş gören ‘*suçlama*’, son dönem globalizm yanlıları tarafından başka bir şekilde tekrar piyasaya sürülmüş bulunuyor. Marx’ı emperyalizm olgusunu görememekle suçlayanlar, bu sefer, pek de emperyalizm kelimesini ağızlarına almadan, ‘küreselleşme’ olgusunu yüzyıldan fazla bir zaman önce gördüğünü söylüyorlar. Marx’ın yüzyıl öncesinden söyledikleri bu sefer erken teşhis kapsamına alınıp, Marx kahin mertebesine çıkarılıyor. Kapitalistler Marx’ın kehanetlerini, korkuyla da olsa kutsamayı tercih ediyorlar. Çünkü, yüzyıl öncesinden Marx’ın somut olgular diye tespit ettiği gelişmeler, bugün sıradan insanlar tarafından çıplak gözle görülür bir şekilde günlük hayatta hükümlerini sürüyorlar. Küreselleşmenin ideologları, kendilerine Marx’ın ‘kehanetlerini’ şahit gösteriyorlar. Böylece gelişmeye, işçi sınıfının ve halkların sınırsız sömürü ve talanına karşı çıkanları, doğa yasalarına karşı gelen hayalperestler olarak damgalayıp mahkum etmek kolaylaşıyor. Ezilenlerin elinden alınan Marx, çoktandır gözden düşmüş Lenin ve diğer büyük devrimcilerden farklı olarak, *kutsanmak yoluyla* etkisizleştiriliyor.

Sıkışmış bir tarihi yaşıyoruz oysa ki! Marx’ın zamanında söyledikleri ve tespitleri geleceğe dönük eğilimlerden çok daha fazla, söylendiği an için geçerli olan somut, ampirik verilerdir. İlerde gerçekleştirilecek olandan çok, bin sekiz yüzlü yılların ikinci yarısında dünyanın hakim eğilimleri ve gerçeklikleridir. Daha da ötesi,

“Metalarn dolaşımı sermayenin başlangıç noktasıdır. Metalarn üretimi, dolaşımı ve dolaşımının gelişmiş şekli olan ticaret, (sermayenin) üstünde yükseldiği tarihsel temeli oluşturur. Sermayenin modern tarihi, 16. yüzyılda tüm dünyayı kapsayan bir ticaret ve tüm dünyayı kapsayan bir pazarın doğuşuna kadar gider” (K. Marx, *Kapital*, cilt1, s. 145)

Kapitalizm başlangıcında uluslararası bir sistem olarak saptanır Marx tarafından. Üstelik söz konusu olan 16. yüzyıldaki kapitalizmin temelleri de değildir. Küreselleşmenin ideologları, Komünist Manifesto'nun çarpıcı satırlarından alıntı yaparak, 'işte bakın Marx, nasıl da içinde yaşadığımız günleri tarif ediyor' diyebiliyorlar. Eğer önlem alınmazsa "Marx'la Engels'in komünist kehanetlerinin gerçek olabileceğini"¹ ve bu nedenle Keynes'çi politikaları öne çıkarmak gerektiğini söylemeye başladılar. Onların korkusu bir yana,

"... tarihin dünya tarihi haline gelişi...basitçe herhangi bir metafizik hayaletin basit ve soyut işi değil, ampirik olarak kanıtlanabilir, tamamıyla maddi bir eylem, her bireyin yiyerek, içerek ve giyinerek kanıtını sağladığı bir eylemdir. İşin doğrusu faaliyetin evrensel tarih düzeyinde yayılmasıyla bireylerin giderek kendilerine yabancı bir gücün kölesi haline gelişi de tamamen ampirik bir olgudur; ... git gide kocamanlaşan bu güç son kertede kendini dünya pazarı olarak açığa vurmaktadır." (*Alman İdeolojisi*, s. 59, 60)

¹ Mercedes Benz firması yönetim kurulu üyelerinden birinin, İstanbul Bilgi Üniversitesindeki panelde söyledikleri, aynı firmanın 1998'deki bir yetkilisinin söyledikleri ile tamamen tezat oluşturmaktadır. İlkinde, ulusal devlete ve demokrasiye karşı açıkça cephe alınırken, ikincisinde, yani 2001 yılında, tam tersi bir kaygı ile, sosyal adaletin tesis edilmesi, gelir dağılımı ve adaletin sağlanması kaygısı dile getirilmiş, eğer bunlar gerçekleşmezse, "Marx'la Engels'in komünist kehanetlerinin gerçekleşeceği," birilerini korkutmak için olsa gerek, açık bir tehlike olarak belirtilmiştir. Aynı çok uluslu firmanın, bir kaç yıl içinde bu kadar ciddi bir strateji değişikliğine gitmesinin ardında, sosyalizm korkularından farklı bir şey aramak gerekir. Bunu mali sermayenin, finans ağırlıklı eğilimine karşı, üretkenlikle ilişkilenecek kaygısı ve telaşı olarak değerlendirmek gerekir. Kuşkusuz, bunun için peygamber Keynes, göreve çağrılmaktadır. Coşkun Adalı'nın Marksist Eleştiri'de başka bir örnek için kullandığı sözlerle söylersek: "Dünya pazarının gerçek işlevine, yani büyüme ihtiyacı olan ve üretim yapan sermayeye kaynak temin etme işlevine geri döndürebileceğini söylüyor. Gelişmelere burjuvazinin sözcüsü olarak bakıyor ve dünya burjuvazisinin çıkarı için, mali ekonominin gerçek ekonomi üzerindeki egemenliğine son verilmesini istiyor."

diyen Marx, net olarak gerçekleşmiş olandan, on dokuzuncu yüzyılda gerçek olmuş olandan söz eder. Bu satırların yazıldığı günden yüzyıl sonrasını ifade eden 'eğilimlerden' değil.

TARİH VE YÖNELİM

"Üretici güçlerin gelişmesinde öyle bir aşama gelir ki, bu aşamada, mevcut ilişkiler çerçevesinde ancak zararlı olabilen, artık üretici güçler olmaktan çıkıp, yıkıcı güçler haline gelen (makinelere ve para) üretici güçler ve karşılıklı ilişki araçları doğar." (*Alman İdeolojisi*, s. 61)

Marx sonrası yazında üzerinde netçe anlaşılmalı bir kriz teorisi olmamakla birlikte, Marx'ın ve Engels'in, çelişkinin kaynağını saptamak konusunda bir sıkıntılar yoktur. Kapitalizmin, sermaye ve kar temelli sistemin çelişkilerinin, nereden kaynaklandığı konusunda bir karışıklık yoktur. Bu çelişkinin ne zaman ve nasıl düğümlendiği ve salt ekonominin diliyle çözülemez olduğu, sonraki yazında sermaye birikim rejimleri olarak, politik sistemlere de temel oluşturacak bir şekilde ele alınmıştır. Bu açıdan kapitalizm için bunalımlar, hiç bir zaman tek başına son anlamına gelmez. Üstelik kapitalizm her bir bunalımı, sermayenin merkezileşmesinin bir aşaması olarak görmüş ve sistem olarak *son*'un uzaklaştırılması için kullanmıştır. Ne zaman ki sermayenin birikim sorunu, politik olarak çözülemez olursa, bir sistem olarak kapitalizmin *son*'undan söz etmek mümkün olacaktır. Bu da hiç kuşkusuz sınıf savaşımının konusunu oluşturur. Esas olarak çelişki, sermaye tanımının kendisinde içkindir.

"Bir yandan emek süresinin minimuma indirgenmesi için bastırılan, öte yandan emek süresini zenginliğin tek ölçüsü ve kaynağı olarak vazedilen sermaye, süre giden çelişkinin ta kendisidir. Sermaye zorunlu emeğe harcanan zamanı azaltır, ama sadece fazlalık emeğe harcanan süreyi artırabilmek için azaltır; dolayısıyla fazlalık emeği, giderek artan bir ölçüde, zorunlu emeğin koşulu –ölüm kalım meselesi– haline getirir. Dolayısıyla bir yandan bilimin ve doğanın tüm güçlerini, toplumsal işbirliğinin ve toplumsal bağlantıların tüm olanaklarını, zen-

ginlik üretimini, üretimde harcanan emek süresinden nispeten bağımsız hale getirmek için seferber eder. Öte yandan böylece yaratılan bu toplumsal güçleri, emek süresi ile ölçmeye, onları eskiden üretilmiş değerlerin değerini koruma görevinin koyduğu sınırlar içinde hapsedmeye çabalar. Üretici güçler ve toplumsal ilişkiler –toplumsal bireyin gelişiminin bu iki ayrı cephesi– sermayenin gözünde sadece birer araçtır ve sermayenin sınırlı temeli üzerinde yapılan bir üretimde, araçtan başka şey olamazlar. Oysa bunlar, gerçekte bu temeli paramparça edecek patlamanın maddi koşullarıdır. (*Grundrisse*, s. 653)

Üretici güçler ve toplumsal ilişkilerin, sermaye temeli üzerinde gelişmesi, çelişkinin ağırlaşarak sürmesine yol açar. Bu çelişkinin aşılması ve denklemin bir üst düzeyde tekrar kurulması için, politik manevralar gereklidir. Ama üretim temeli sürekli kayan ve reel bir karşılığının bulunmadığı değerler, kullanım değerlerinden kopmuş değişim değerleri, spekülasyon alanının temelini oluştururlar.

“...Büyük sanayi geliştikçe, fiili zenginlik üretimi, giderek emek süresinden ve harcanan emek miktarından çok emek işlemi sırasında harekete geçirilen faktörlerin gücüne bağlı olmaya başlar...Emek, üretim sürecinin içsel bir ögesinden çok, üretim sürecinin denetçisi ve düzenleyicisi konumunu almaya başlar...İşçi üretim sürecinin başlıca faktörü olacak yerde sürecin kenarında duran bir bakıcı haline gelir..*Günümüzde zenginliğin temelinde yatan yabancı emek süreci hırsızlığı* bizzat büyük sanayi tarafından yaratılan yeni temel karşısında pek zavallı bir dayanak görünümündedir. Dolaysız biçimiyle emek zenginliğin ana kaynağı olmaktan çıkınca, emek süreci zenginliğin ve dolayısıyla mübadele değeri kullanım değerinin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. *Yığınların artık-emeği* genel zenginliğin gelişiminin önkoşulu olmaktan, onunla birlikte *azınlığın emeksizliği* insan kafasının evrensel güçlerinin gelişmesinin koşulu olmaktan çıkar. Bununla, mübadele değerine dayalı olan üretim çöker ve dolaysız maddi üretim süreci sefalet ve antitez biçimlerinden kendini kurtarır.” (*age*, s. 651-653)

Toplam artıkdğer kitlesinin büyümesi ve krizler ile ilişkili ola-

rak söylenebilecek ilk şey, bir yanılsamaya dikkat çekmek olmalıdır. Toplam artıkdğerin, piyasalarda ve genel olarak bütün dünyada gerçekleşme sorunu, dolaşım alanında çıkan bir aksaklık gibi gözüktür. Artıkdğerin üretim sürecinde oluşması onu nasıl hemen kar şekline sokmuyorsa, dolaşım sürecinde malların satılması, kar realizasyonu için zorunlu ise, krizler de dolaşım alanında gerçekleşmiş görülür. Ama krizlerin kaynağında üretim sürecindeki çelişki, sermayenin çelişkisi vardır. Emek sürecinde zihinsel emeğin oranı artmaktadır. Aynı şekilde canlı emeğe olan gereksinim de kapitalizmin sınırlarını zorlayan bir diğer etkidir. İşsizlik bu sürecin bir sonucu olarak sürekli büyümektedir. Üretim sürecindeki bütün otomatizasyona rağmen, canlı emeğin yok edilmesi kapitalizmin kendini yok etmesi anlamına gelir ki bunu yapamaz. Ama, kapitalizmi her an biraz daha ‘ekonomik sonuna’, birikimin sınırlarına yaklaştıran, başka yasalar da vardır. Bu sonun ertelenmesi ise politikanın konusu olmuştur.

TEMEL YASALAR

Değişimin temel olduğu bir toplumda, değişimin sonucu paradır ve bu para sermayenin ilk ortaya çıkış biçimidir.

Emek-emek-gücü ayrımı sermayenin oluşum temelidir. Ücret, emek-gücünün gerçek değeri olmasına rağmen, sermaye-ücret ilişkisi bir sömürü ilişkisidir.

Değerlerin gerçekleşmesi toplumsal sermayenin dolayısıyla da emeğin çeşitli üretim alanlarında belirli oranlarda dağılımını öngerektirmektedir.

Kapital'in ilk iki cildinde kullandığı iki varsayımı üçüncü ciltte kaldırır Marx. Bu varsayımların birincisi, yaratılan değer tümüyle üretici kapitaliste ait olduğudur. İkinci varsayım ise, sektörlerin organik bileşiminin aynı olduğudur. Bu ikinci varsayım metaların değerlerinin fiyatlarına eşit alınmasına karşılık gelir.

Ekonominin işleyebilmesi sermayelerin farklı organik bileşimlere sahip olmalarına rağmen aynı kar oranını elde etmelerine bağlı-

dır. Ortalama kar oranı, o sektördeki toplam sermayenin organik bileşimi tarafından belirlenir.

Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, sömürü oranı sabitken, (artıkdeğer/değişen sermaye) kar oranının düşmesine yol açar. Ki buna “kar oranlarının düşme eğilimi yasası” denmektedir.

Kısaca anımsatmaya çalıştığımız bu yasallıklar, kapitalizmin krizlerinin ve bir sistem olarak sınırlarının belirlenmesinde temel noktalar olmalarını sürdürüyorlar. Üretim sürecinden kopan sermaye, gerçek sermaye olma özelliğini ne kadar sürdürebilir? Bu sorunun (*sermayenin değersizleşmesi*) dünya üzerinde bugün yaşanan politik gelişmelerle, doğrudan ilişkisi vardır.

“...kapitalizmi, ekonomik düzeyde kar oranını artırma eğilimi dediğimiz subjektif potansiyeli politik düzeyde kanalize etme amaçlılığı diye tanımlamak yerinde olur. O halde kapitalizm, çöküş koşulunun geçerliğini ertesi dönemlerde de sürdürme tehlikesini önlemek amacıyla politik düzenlemelere girişecektir... Ama bunlar artık salt ekonomik düzeyde değil, doğrudan politik dolayısıyla ideolojik düzeydedir. Böylece kapitalizm, kar oranını arttırma eğilimi denen subjektif potansiyeli, ancak politik manipülasyonla ayakta tutabilen politik bir düzenleme mekanizması niteliğine bürünmektedir. Nitekim, sermayenin 1970’li yıllarda dünya çapında değerlendirilme sürecinin özü de bu politik eğilimde yatmaktadır... Özetlersek, sermayenin birikim sürecini, ister özel sektörcü ister devletçi kapitalizm olsun, kimse kendi özgül siyasetiyle çizdiği ekonomik kararlarla güdümlenip müdahale etmeye kalkmasa, bu süreç politik olarak kendi başına bırakılmış olsa, böyle salt ekonomik düzeyde, tek başına batmaktan kurtulamayacağı, buradaki tezin genel çizgisidir. (Yılmaz Öner, Bunalım Teorisinin Matematiği, *Dünya Ekonomisi* içinde, s. 325)

Buradan da şu sonucu çıkarmak hiç de zor olmasa gerek: sınıf mücadelesini ve genel olarak ezilenlerin mücadelesini bastırmak için kapitalistlerin her zaman bir devlete ihtiyaçları vardır. Sermayenin yeniden ve genişlemiş yeniden üretiminin sürmesi, sınıf mücadelesinde, işçi sınıfının denetlenebilir olmasıyla mümkün olmaktadır.

“Sermayenin genişlemesi için olanaklar, bir sektörden diğerine, bir ülkeden diğerine ve hatta bir kıtadan diğerine kaydıkaç, üretimin rasyonelleşmesi ve dünya ekonomisinin toplumsal ve siyasal yapılarının yeniden ayarlanması için güçlü baskılar gelişmektedir.” (J. Camilleri, *age* s. 226)

Bu baskılar ulusal sınırlar içinde düzenlemelerden öte, dünya çapında sermaye birikimi sorunlarının çözülmesi için uluslararası ilişkiler alanını, devletler arası ilişkiler alanını gerekli kılmaktadır.

Marx açısından dış ticaret ve dış pazarlar, sistemin başından beri, kar oranlarının düşüş eğilimine karşı bir sigorta olarak görülmüştür. Rosa Luxemburg’un yeniden üretim süreci açısından dış pazar sorununu, Marx’ın yeterince dikkate almadığına dair eleştirisini daha sonra ele alacağız. Kar oranlarının düşüşü engellenemediğinde, kriz alanına girilmiş olur. Fazla sermaye, kar düzeyi düşük olduğundan, üretime yatırılmaz. Birikim aksar. Metalar alıcı bulmaz. Yeniden üretim süreci tökezler. Meta üretiminin büyümesi eğilimi ile tüketimin azalma eğilimi çelişkilidir. İşte bu nedenle kapitalizmin önündeki engel sermayenin kendisidir. Sermaye birikiminin, kar oranlarının düşüş eğilimine karşı önemli bir etki olması dolayısı ile yeniden üretim anlamında uluslararası alana taşınması, kısa ve orta vadede (kapitalizmin tarihi açısından belirsiz kavramlar olduğunu biliyorum) krizin aşılmasına yani birikimin sürdürülebilir olmasına katkı sağlamıştır. Ama sonul olarak krizin uluslararası alana taşınması, krizin uluslararasılaşmasına neden olur. Bugünkü anlamıyla ve yaygın kavramsallaştırma ile söylersek, *‘küreselleşme krizi uluslararasılaştırır’*

Bütün bunlar sermaye kavramının, sermayenin kendisinin kapitalist üretimin önüne bir engel oluşturduğunun anlatımlarıdır. Kanseri bir hücre gibi vücudu saran sermaye, kendi dışında hiç bir hücreye yaşam şansı vermez ve sonunda bütün vücudu ve bu durumda bütün dünyayı kapsar. Bu benzetmenin, sermaye birikiminin tarihsel ve fiziksel sınırlarını anlatmayı beceremese de anıştır-

diğını düşünüyorum.² Ama bu noktada üretici güçlerin dünya tarihsel birliğinin kurulmuş olması, yeni toplumsal sistemin (komünizmin) yaşaması için önemli ve zorunludur.

“Öte yandan üretken güçlerin bu gelişimi (ki insanların aktüel empirik varlıklarının yerel heyet üzerinde değil, dünya tarihi düzleminde akıp gitmesini gerektirir) mutlak surette zorunlu pratik bir önkoşuldur. Çünkü bu olmazsa kıtlık genelleşecek ve ihtiyacın dayatmasıyla sadece zaruri ihtiyaçların karşılanması için bir mücadele yeniden başlayacak ve yeniden eski çirkefin içine düşülmüş olacaktır. Aynı zamanda insan türünün evrensel ilişkileri ancak ve ancak üretici güçlerin bu evrensel gelişmesi sayesinde sağlanabileceği için, bu gelişme olmazsa olmaz bir pratik koşuldur... Demek ki proletarya ancak evrensel tarih ölçeğinde varolabilir; ve onun eylemi olan komünizme de sadece ‘evrensel tarihi’ bir varoluş olarak varılabilir... Biz, bugünkü duruma son verecek gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları şu anda varolan öncüllerden doğarlar.” (Marx, Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 57)

Marx'ta *emperyalizm* kavramı yoktur. Daha çok bugün emperyalizme yüklenmek istenen eski tarz *imparatorluk* kavramına anıştırmalar bulunabilir. Ama Marx, tekel eğiliminden, anonim şirketlerden, hisseler ve tahvillerden haberdardır ve bütün bunların nereye çıkabileceğine dair eğilimleri belirtir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet tabanının daralması karşısında, bir yanda mülksüzler, diğer yanda gittikçe daralan mülk sahipleri hakkında olağanüstü saptamalarda bulunur. Bunlar birer doğa tasviri değil, empirik veriler şeklinde, *sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi* kavramları ile anlatılır. Daha küçük sermaye sahiplerinin ve gittikçe daha bü-

² Özellikle sistemin merkezine spekülasyon sermayeyi koymak, sistemin doğru bir tahlilini yapmayı engeller. Kapitalist üretimden kopmuş bir sermaye ne kadar mümkün müdür? Değildir! Geçici olan esas olanın yerine koyulamaz. Sermaye kuş gibidir, konacak dal ister. Bu hem üretimle dönüp dolaşp ilişkilenecek, hem de onu koruyacak bir devlete gereksinimi olması anlamında böyledir.

yüklerin, en büyüklerin denetimine girmesi, bu en büyükler tarafından yutulması süreci acımasız bir şekilde devam ederken sistemin ayakta durması, mülkiyetin tabana yayılması gibi bir yalanın Marx zamanında devreye sokulmasını zorunlu kılmıştır. Bunun ideolojik olarak nasıl etkili olduğu ama pratik olarak, tam tersi bir acımasızlıkla *merkezileşme* sürecinin dışında kalmış küçük kırıntılara, büyük sermayenin tahammülsüzlüğü ve iştahla yutmak isteğine yanıt olduğu yine Marx tarafından anlatılır. Kuşkusuz

“Marx, kendi yaşadığı yıllarda, tekeli feodal ve merkantalist dönemlerin ortadan kalkmaya mahkum kalıntısı olarak görmüş ve kapitalizmi en yalın şeklinde inceleyebilmek için tekeli yok saymıştı. Bununla beraber, kapitalizmin daha rekabetçi döneminde, tekelin yeni kapitalist şeklini doğuracak olan sermayelerin temerküz eğilimini fark etmemiş değildi. Fakat ne olursa olsun, teorisi, bir model olarak saf bir kapitalizmi öngörür. Ancak, tekel fiyatları ile tekeli kapitalist karını açıklamakta rekabetçi kapitalizmin fiyat ve karını açıkladığı şekil ve ölçüde başarılı olamaması, teorinin işe yararlılığını tamamen kaybedeceği anlamına gelmez. Çünkü, kapitalist sistem, daha evvel ne idi ise hala odur, özü itibarıyla değişmemiştir ... sistem bugünkü tekeli döneminde de rekabetçi dönemdeki kadar plansız ve piyasa mekanizması yoluyla işleyen bir sistemdir...” (Mehmet Selik, *Mark-sist Değer Teorisi*, s. 148)

yorumu üstünden atlanabilecek bir yorum değildir. İngiltere ekonomisinde tekellerin varlığından haberdar olan Marx'ın, tekelleri kapitalizmin temel öğeleri olarak almamasının nedeni, kapitalizmin yapısı ve eğilimleri hakkında en sağlam bilgiye ulaşmak kaygısıdır. Bu kaygıyı gidermek için ise tekelleri

“...soyutlanması gereken ‘feodal’ ve ‘merkantalist’ geçmişin kalıntıları olarak ele almıştır.” (Sweezy, Baran, Magdoff. *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, s. 10)

Aynı şekilde, Marx'ın teorik mirasının niteliği üzerine Lenin'in, benzer görüşü şöyledir:

“*Kapital*'in birinci bölümünde politikadan, politik biçimlerden ya da ‘toplumsal kategorilerden’ bir kez bile söz edilmemiştir: Tahlil yal-

nızca ekonomik görüngülere, meta değişimine, onun gelişimine özgü tutulmuştur. Ekonomik tahlil, -söylenenin gereği bile yok, 'mantıklı' savlar aracılığıyla meta üretiminde emek-parasının elde edilemez bir şey olduğunu ortaya koyar." (Lenin, *Emperyalist Ekonomizm*, s. 38)

Marksizm-Leninizm tamlamasının, bir tesadüf olmadığı, Lenin'in politik tarihinden bağımsız bir teorik olgu olamayacağı, ya da güncel politik ajitasyona yönelik değil, bilimsel bir sürekliliğin vurgusu olduğu söylenmeli ve bu vurgu her zaman öne çıkarılmalıdır. Bu tamlama, Ekim Devrimini gerçekleştiren partinin liderine lütfedilmiş bir '*ne iyi yaptın*' payesi değildir. Teorik ve politik düzeylerin kesiştiği noktada emperyalizmi doğru tanımlayabilmiş; dinamik bir tahlilini yapabilmiş, bu nedenle devrimi gerçekleştirebilmiş bir anlayışı temsil ettiği noktada, Lenin bir kişi, leninizm ise bu kişinin tanımı değildir. Marksizm-Hilferdingizm, Marxizm-Kautskyizm vb neden olmamıştır? Bu soruların yanıtı, bu adı geçenlerin politik düzeydeki yanlışları değildir sadece. Ya da belki en anlamlı sorunun, Marksizm-Luxemburgizm tamlamasının neden olmadığıdır. Rosa³, Lenin'den kuşkusuz daha özgün şeyler söyledi emperyalizm hakkında, ama söyledikleri daha doğru değildi! Emperyalizm tanımının işlevli ve bilimsel olması başka şey, bilim ideoloji bağlantısını kurmak başka şeydir. Lenin, Marx geleneğini sürdüren ve olaya ideolojik yaklaşan bir aktivisttir.

"Bizim olaylarla dolu zamanımızda, tıpkı 16. Yüzyılda olduğu gibi, toplumsal konularda salt teorisyenler, ancak gericiliğin safında bulunurlar ve bu nedenle bunlar, sözcüğün tam anlamıyla teorisyen bile değil, yalnızca gericiliğin savunuculuğudur. (F. Engels. Önsöz. Kapital c3)

³ Rosa'ya göre emperyalizmi, emperyalist ülkelerin işçi sınıfları ve onların gerçekleştireceği toplumsal devrim yıkacaktır.

"Sömürgelerin gelişme düzeyleri göz önüne alınırsa, bu ulusların kendi kaderlerini tayin haklarını kullanmaları yerli burjuvazileri iktidara getirecek ve bu burjuvaziler, bir süre sosyalistlerle ittifak kursalar dahi son tahlilde, kapitalizmle bütünleşecek, kendi işçi sınıflarını ezip, eski sosyalist dostlarına yüz çevireceklerdir" (Rosa, Siyasi Yazılar, s30)

Engels'in üçüncü cilde yazdığı önsözde belirttiği teorik konumlanış, emperyalizm tartışmalarında Lenin'in tuttuğu yer açısından aydınlatıcıdır.

MARX SONRASI EMPERYALİZM TARTIŞMALARI

Marx sonrası emperyalizm tartışmalarının, her bir savununun politik sonuçları açısından neyi temsil ettiği ile ilişkilendirilirse, daha bir önem kazanır. Örneğin Kautsky'nin "dönek" olup olmadığı ile ilgili Lenin'in suçlaması, politik olarak doğru olmakla birlikte, aslında Kautsky'nin emperyalizm savunusunun mantıki sonucu, onun teorik olarak bir "dönek" şeklinde tanımlanmasını haklı çıkarmaz⁴. O aslında Marx ve Engels'in bayrağını teslim alan biri olarak Lenin tarafından saygıyla takip edilen ve tıpkı kurucular gibi eserlerine referans verdiği bir *usta*'dır. Ultra-emperyalizm savunusu ile anavatanın savunusu arasında ilişki kurmak hiç de zor olmasa gerek. İkinci Enternasyonal 24-25 Kasım 1912'de İsviçre'nin Basle kentinde düzenlenen özel kongrede yaklaşan emperyalist savaştan "sosyalist bir devrimin çabuklaştırılması için sosyalistlerin ekonomik ve politik bunalımlardan yararlanmalarını" oybirliği ile kararlaştırmış ve Kautsky de bu kararda lehte oy vermiştir. Savaş

⁴ Aksi bir görüş, Yılmaz Sezer tarafından dile getirilmiştir. "Lenin ile Kautsky arasındaki kavgadan bir takım teorik sonuçlar çıkarmak elbette mümkündür, ancak bu ikisi arasında süregelen kavga'nın teorik değil, bütünüyle politik bir kavga olduğunu belirtmek gerekiyor. Kavga, birinci emperyalist savaş koşullarında, o dönemin politik atmosferinde doğuyor ve dönemin temel özelliği, 'ne yapmalı?' sorusuna aranan cevap, olaya damgasını vuruyor." (Teori ve Politika22, s10) Sezer, bu görüşü ile, Lenin'le Kautsky arasında teorik bir fark görmediği gibi, Lenin'i emperyalizm konusunda, diğer çalışmalardan yararlanıp özgün bir çalışma yapmayan, sadece böyle çalışmalara atıfla, 'çubuğu devrim ve parti noktasında bükme' biri olarak değerlendirmiş oluyor. Bu anlayış niyeti ne olursa olsun, Ekim Devrimi'ni, bu çubuğu bükme olgusunun sonucu olarak değerlendirmek zorunda kalacaktır.

başladığında ise tam tersini yapmıştır. O politik olarak bir dönektir ama savunduğu ultra emperyalizm ile politik tavrı arasında teorik bir çelişki yoktur. Daha sonra Lenin bu gerçeği şöyle ifade etmiştir.

“...1907 Stuttgart Uluslararası Sosyalist Kongresinde beliren fikir ayrılıklarına bakarsak, uluslararası marksizmin emperyalizme karşı olmasına karşılık, uluslararası oportünizmin daha o zamandan emperyalizmden yana olduğunu görürüz.” (Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, s24)

Bu kongrede taraflaşmada Lenin, Rosa ve arkadaşları, Alman Sosyal-Demokrat Partisi ile karşı karşıya gelmişlerdi. Ve karşıda;

“Bebel ile revizyonistlerin son tahlilde tutumları aynı kapağa çıkmakla birlikte, kullandıkları dil farklıydı. Volmar ve avenesi açıkça oportünist bir çizgiyi savunurlarken Bebel, Kautsky ve diğerleri içi boşaltılmış devrimci kalıplara yapıyorlardı... Rosa Luxemburg RSDİP adına söz aldı. Kendisinin ve Lenin’in tavrını açıkladı.” (Önsöz, *Spartakistler Ne İstiyor?* s. 24.)

Lenin, daha sonrasında, Kautsky ile tartışmalarında Rosa’yı anlamadığını ve Kautsky’nin otoritesini tanımakla nasıl yanıldığını da anlatır.

“Rosa Luxemburg haklıydı; Kautsky’nin parti çoğunluğuna kısacası oportünizme hizmet eden eyyamcı bir teorisyen olduğunu çok önceden anlamıştı” (*Şlyapnikov’a Mektuplar* 27 Ekim 1914)

Benzer bir örnek Buharin açısından verilebilir. Buharin’e göre ekonominin ülke ölçeğinde merkezileşmesi ve yine anarşinin ulusal ölçekte kalkıp yerini merkezi planın alması ve tersine uluslararası alanda rekabetin sürmesi, sosyalist devrimleri tek tek ülkelerde mümkün kılmıştır. Tezini, kendisinin nasıl anladığından bağımsız olarak, Stalin’in savunduğu biçimiyle ‘tek ülkede sosyalizm’in, anavatanın savunulması derecesinde basitleştirilip uygulanması, temellerini, belki de kendisine rağmen Buharin’de bulmuştur. Eduard Bernstein özelinde sosyal-demokrasinin emperyalizme bakışı ise tam bir tutarlılık sunmaktadır. Teorik temeller, politik tezahürlerini zaman farkı ile de olsa hemen hemen bire bir belirlemekte,

emperyalizm karşısında politik konumlanışlar onun teorik olarak nasıl tanımlandığı ile doğru orantılı oluşmaktadır.

Bugün için ve geçmiş bir kaç on yıl için de söz konusu olan tam tamına bundan başka bir şey değildir. Küreselleşme dönemi ve ona ön gelen yıllar açısından oluşturulan bir çok politik proje, emperyalizmin ideologlarının sisteme yüklediği olumlu kodlamaların etkisinde kaldığı oranda sınıf mücadelesini sakatlayan sonuçlar üretmişlerdir. Genel bir barış ve demokrasi söylemi, sınıf keskinliklerinin ve hatta nesnel olarak sınıf uzlaşmazlığının temellerinin kalmadığı yollu her boydan teori ilginç bir yelpaze oluşturmuştur. İşçi sınıfının ortadan kalktığından tutun da sınıfın varlığı sürmekle beraber onun devrimci dönüşümlere öncülük yapmasının tartışmalı olduğu, en iyi halde ise ‘devrimci öznelerden sadece biri’ olabileceği ile sürülebilmektedir. Daha da ötesi politik organizasyonlar ve parti teorileri buna göre eğilip bükülebilmiştir.

Sosyalizmlerin yıkılmasından sonra, komünist partilerin önce sınıf temellerini teorik olarak sonra da isimlerini reddetmeleri, tahmin edilenden daha büyük etkilere neden olmuştur. Bir yönüyle ‘hayırlı’ olan bürokratik tekkelerin ortadan kalkması olayı, komünist ismi ile Leninist parti anlayışı özdeşleştiğinden, komünizm ve onun tarihsel dayanaklarının reddi anlamına kadar geliştirilmiştir. Leninist partinin reddine psikolojik zemin hazırlanmıştır.

“bugün komünist olmak ya da olmamak, kısa vadede ve hatta uzun vadede belirli bir politik programı işaret etmiyor; ilerde yeniden işaret edebilir, ancak şu an için buna dair hiç bir belirti taşıyor. Fakat, eğer komünist parti olmak, olumlu ya da olumsuz geçmişten bir hatıra olmanın ötesinde bir şeyi temsil etmiyorsa, zaten ona pek ihtiyaç kalmamış demektir. (İ. Wallerstein, *Güncel Yorumlar*, s138)

Ekim devriminin, dönemin doğru bir emperyalizm tanımının yapılabilmesi, bu doğrultuda olası politik yönelimlerin doğruca saptanmasının; bu saptamanın üstüne oluşturulan sınıfsal konumlanışın; bu konumlanışın ifadesi olan bir parti yapısının sonucu olduğu bir kez daha vurgulanmalıdır. Bugün en çok tahrif edilen ko-

nu da budur. Partide hiziplere/gruplara yer açmaya çalışan ve Bolşevik-Menşevik ayrışmasını belki de Rusya sınırlarında hapsedilmesi gereken erken Leninist bir bölünme şeklinde değerlendirenler çoğunluktadır. Ülkemizde de bunların örnekleri az değildir. En iyisinden bir söylemle, hiziplerin yasaklanması kararının daha sonradan Stalin'in zorbalıklarına ve kısıcılıklarına zemin oluşturduğu ve yanlış zemin hazırladığını söyleyebilmek, sonuç olarak üçüncü enternasyonalin reddine varmak zorundadır. Ve zaten çoktan varmıştır da.. Nasıl, yüzyılın başında, bu yanılığının ve sapmanın teorik zeminini, *'emperyalizmin anarşiyi ve krizleri ortadan kaldıracabileceği ve bu nedenle barışçı olabileceği'* saptaması oluşturmuşsa, aynı şekilde, içinden geçtiğimiz dönemde de esas olarak küreselleşme kavramına aynı değerler yüklenmiş; foyası dökülen emperyalizmden esasta farklı ve barışçı bir kapitalizm döneminin olabileceği yanılığısı köküklenip durmuştur.

İLK KUŞAK MARKSİSTLERDE EMPERYALİZM TARTIŞMALARI

İkinci Enternasyonalin 1907 kongresinde emperyalizm ile ilgili konu gündeme gelir. Lenin, Rosa, Kautsky, Plehanov gibi dönemin marksistleri bir grup kurup , emperyalizme ve sömürgeciliğe ve karşı politik tavır aldılar. Karşıda ise sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı çıkmayıp, bunu 'uygarlık taşıyıcı' bulanlar vardı.

İlk olarak Bernstein'la başlayalım. Eduard Bernstein'a göre sömürgecilik olumludur. Uygarlığın geri ve barbar toplumlara taşınması işlevi görür. Sömürge haklarına uygulanan aşırılığa karşı çıkmak dışında bir itirazı yoktur. II. Enternasyonal içinde sağ kanatta, sosyal-demokrasinin sömürgeciliğe karşı çıkmaması gerektiğini savunanlar arasında olmuştur.

"... sömürge yayılmasının sosyalizmi engelleyeceği varsayımı, zenginlerin etki alanının kısıtlanmasına paralel olarak, yoksulların sefaletinin de azalacağı fikrine dayanmaktadır en son çözümlemede; oysa bu fikir çoktan aşılmıştır" (Aktaran H. Denis, *İktisadi Doktrinler Ta-*

rihi c.2. s. 682)

Aşılmanın ne olduğu ise bu alıntıdan anlaşılmalıdır. Bu noktada büyüteçle aranması gereken bir oportünizm ya da sınıf uzlaşmacılığı yoktur. Görünen köy kılavuz istemez sözü konuya uygun düşer.

"Üstün uygarlık, kendine kendi gücüyle orantılı bir hak isteyebilir en son çözümlemede. Bir toprağın kullanım tarzını tarihsel açıdan iyi ya da kötü kılan şey, o toprağın ele geçirilme tarzı değil, işlenme tarzıdır." (H. Denis, *age.*)

Bernstein'a göre, sanayileşmiş bir ülke sömürgeciliğin avantajlarından yararlanarak, reformlara girişebilir ve sosyalizmi kurabilir. Burada da erken dönem bir teşhis için ipuçlarına ulaşıyoruz. Emperyalizmle ilişkilenecek ve ona sosyalizm imkanları açısından da olsa onay vermek ırkçılıkla komşu olmayı neredeyse zorunlu kılıyor.

John A. Hobson 1902'de 'Emperyalizm' kitabını yayınlar. Hobson'a göre, emperyalizm, Büyük Britanya'ya pahalıya mal olmaktadır ve bu nedenle bırakılmalıdır.

"Evrensel medeniyeti ilerletmek bir yana, böyle bir ittifak muazzam bir batı asalaklığı tehlikesi anlamına gelebilir; üst sınıfları Asya ve Afrika'dan muazzam bir haracın üzerine konan ileri sanayileşmiş ulusların diğerlerinden ayırık olarak gruplaşmasıyla sonuçlanır; bu haraç sayesinde söz konusu uluslar, büyük miktarlarda tarımsal ve sanayi ürünleri üretmek yerine, özel hizmetler sunan veya yeni finans aristokrasisinin denetimi altında ikincil sanayi işleri yerine getiren, geniş bir müstahdem ve uşaklar kütlesini istihdam ederler." (Hobson, aktaran O. Dilber. *Marksist Eleştiri* 1, s. 133)

Hobson'da bir başka öngörü dikkat çekmektedir. Daha sonraları pozitif bir anlatımla azgelişmişlik, esas içeriğiyle de üçüncü dünya vb. kavramlarla ifade edilen, ama esas olarak yoksullaşmayı ve dünya nimetlerinden mahrum bırakılmayı, bir tür paryalaşmayı anlatan 'üçüncü dünyalaşma' tablosunu daha o tarihte bütün çizgileriyle ifade edebilmiştir.

“Bu durumda Batı Avrupa’nın büyük bir kısmı, onu oluşturan ülkelerin bazı kısımlarını –Güney İngiltere, Fransa Rivierası, İtalya ve İsviçre’nin turistlerin en çok rağbet ettiği ve zengin insanlarla dolu bölgeleri– daha şimdiden sahip oldukları karakter ve görünümü alacaktır; yani bir yanda Uzak Doğu’dan temettü ve rant gelirleri elde eden zengin aristokratların küçük topluluğu ile daha kalabalık bir profesyonel müstahdem ve tüccar topluluğu; bir yanda da uşaklarla, ulaşım sektöründe ya da mamul maddelere son şeklin verildiği sanayilerde çalışan işçilerin oluşturduğu daha geniş bir topluluk (tan olu-şan bir görünüm). Başlıca sanayi dallarına gelince, bunlar yok olacaktır; ve büyük bir gıda ve yarı-mamul madde kütlesi Asya ve Afrika’dan bir haraç olarak sel gibi akacaktır.” (Hobson, aktaran O. Dilber, *agm*, s133)

Hilferding kendi kitabını yazarken büyük ölçüde, Hobson’dan yararlanır. Ve Hilferding’in çalışmasından iki farklı yorum çıkar. Hilferding’in *Finans Kapital*’inden, Kautsky’nin ultra-emperyalizmi ile, Lenin’in bir çeşit bozgunculuk diyebileceğimiz tezleri çıkar.

Rudolf Hilferding’e göre, dönemin belirleyici ögesi finans kapitaldir. Sanayi sermayesi ile banka sermayesinin, banka sermayesinin egemenliği altında birleşmesi sonucu ortaya finans kapital çıkar. Hilferding’de finans kapital, tekelci sermayenin ana biçimi olarak tariflenir.

Finans kapitalle birlikte liberal devletin yerini müdahaleci devlet alır. Kapitalizmin uzun dönemli tarihsel eğilimi tek bir kartelin oluşumunu temellendirir. Bu kartel eğilimi piyasa anarşisinin yerini, tekellerin ekonomiyi düzenlemesine bırakmasıdır. Bu da örgütlenmiş kapitalizmdir.

‘Örgütlenmiş kapitalizm’de piyasanın anarşisinin yerini sosyalist planlı ekonomi ilkesi almıştır. Kapitalizm istikrarlı bir gelişme ça-ğına girmiştir. Bunalımlar ve krizler geçmişte kaldığına göre, sosyalizme geçiş reformlarla ve evrimci bir yoldan gerçekleşebilir.

Finans kapitalin oluşmasının önemli toplumsal sonuçları olduğunu ileri sürer ve bunları şöyle sıralar Hilferding. Sermaye toplumsal yaşamı kolektif hale getirmiş, birleştirici bir güç olmuştur.

Ekonomik güçler üzerinde siyasal bir kontrol sağlamak mümkündür artık böylece. Siyasal kontrol sağlandığında sosyalizme geçmek zor olmayacaktır. Bunun için bazı büyük bankaları kamulaştırmak yeterli olabilecektir.

Karl Kautsky ise uluslararası sosyalist hareketin o dönem için merkezini temsil eder. Bu grup emperyalizmi, kapitalizmin gelişiminin bir sonucu olarak değil, feodal mutlakiyetçi bir gelenek olarak reel politikanın alanında değerlendirir. Bu görüşün ve merkezin temsilcisi olarak Karl Kautsky gösterilmelidir.

Sanayi sermayesi Kautsky’ye göre devlet müdahalesinden yana değildir ve emperyalizm olanaklı politikalardan yalnızca biridir. Hilferding’in önerdiği tek kartel düşüncesinden esinlenerek ekonomik yaşamın serbest ticaret ve rekabete dayandığı, emperyalist devletlerin ise saldırgan ve müdahaleci politikalardan vazgeçerek, barışçı bir doğrultuyu benimsediği bir durumu öngörür. Bu durum ultra-emperyalizmdir.

Bundan çıkacak sonuç ise, proletarya ile sanayi sermayesi ittifaka girmeli, savaşa karşı barış, gericiliğe karşı demokrasi, sömürgecilik karşı serbest ticaret savunulmalı ve bu yolla sağlanacak ekonomik gelişme temelinde, işçi sınıfının durumu iyileştirilmelidir.

Ekonomik güçlerin koordinasyonunun kaçınılmaz olarak siyasal koordinasyona yol açacağını söyler.

“1902’de Kautsky, kapitalizmin ‘kronik depresyon’ etkisiyle yok olacağını savunmuştu açıkça; düşünüre göre, dünya piyasasını hızla genişletme olanaksızlığı, böyle bir depresyonu yaratmadan edemezdi.” (H. Denis. *age*, s. 689)

Kautsky daha sonraları bu fikrini reddeder ve bu akıl yürütmeyi, Luxemburgcu bir tür ‘*bolşevizm*’ olarak değerlendiren Hilferding’e hak verir.

Savaş sonrasında emperyalist güçler arasında silahlanmadan vazgeçenlerin oluşturacağı bir federasyonu öngörür.

“...Tekel rekabeti, rekabet de tekeli üretiyor.

Dev fabrikaların, dev bankaların ve milyarderlerin amansız rekabe-

ti küçükleri yutan büyük mali güçler karteli düşüncesine yol açmıştır. Emperyalist büyük güçlerin dünya savaşından da, onlar arasındaki en güçlüsünün federasyonu sonucu doğabilir ve bu, silahlanma yarışına son verecektir.

Bu yüzden, salt ekonomik açıdan, kapitalizmin bir başka yeni evreyi, kartellerin politikasının dış politikaya aktarılmasını, bir ultra-emperyalizm evresini yaşayabilmesi dışlanmış değildir...

Salt ekonomik açıdan sonuçta emperyalistlerin kutsal bir bağlaşımla emperyalizmi eritecek bu güçlü patlamayı önleyecek hiçbir şey yoktur.” (Kautsky, *Seçme Politik Yazılar*, s. 97-98)

Hilferding ve Kautsky’de ortak olan, kapitalist gelişmenin yönünün, entegrasyonun, rekabeti ve savaşları ortadan kaldıracığını, barış ve demokrasiyi mümkün kılacağını ve bu yolla sosyalizme varılacağını söylemeleridir. Kautsky, emperyalizmde, kapitalizmin niteliksel bir evresine göre daha farklı bir evre görmez. Sanayi sermayesinin niceliksel gelişmesi dışında ‘sermaye ihracı’ onun için bir anlam ifade etmez.

Rosa Luxemburg ise çelişkiyi üretim alanından dolaşım alanına kaydırır. Kapital ikinci ciltteki genişleyen yeniden üretim süreci yani sermaye birikim meselesi esas olarak dış ticarete yaslanmaktadır. Ülke ya da tek pazar sınırlarında yeterince büyük talep olamaz. Rosa’da emperyalizm teorisinin dayanağı, artıkdeğerin gerçekleşmesi sorunudur.

Kapitalizm öncesi üretim tarzlarının hakim olduğu ülkelerden gelen ya da oralarda yaratılan talep, pazar sorununu, eksik talebin aşılmasını çözer. Emperyalist gelişme ise bu zorunlu yolun sonucudur.

Rosa Luxemburg’un emperyalizm tezi, Heinrich Cunow tarafından yazılan “Çöküş teorisi Üzerine” çalışmasının üzerine, bu tezleri geliştirmek şeklinde olmuştur.⁵ Kapitalist ülkelerin sürekli yeni pazar bulamayacakları ve bir an gelip çökeceği söylenmiştir. Daha sonra bu teoriyi Rosa Luxemburg geliştirmiştir. Rosa’ya yönelik

⁵ Bu konuda bakınız, Henri Denis, *İktisadi Doktrinler Tarihi*, c. 2

ekonomizm eleştirisi de buradan kaynaklanır.

Rosa’nın tezine göre hiç bir kapitalist, yatırımdan doğacak satın alma gücünün yaratacağı talebi doyurmak amacıyla yatırım yapmaz. Bu nedenle ülke sınırlarında genişleyen yeniden üretim süreci mümkün değildir. Ve Rosa’ya göre Marx böyle bir çerçeveye kurarak, sermaye birikimi meselesinde ve doğal olarak da, emperyalizm konusunun temellerini görmek açısından eksik bir çalışma yapmıştır. Örneğin, tezini desteklemek için, Marx’tan Kapital’in artıkdeğerin sermayeye dönüştürülmesi bölümünü aktarır.

“İnceleme amacını, kendi bütünlüğü içinde, tüm diğer yan koşullardan arındırılmış olarak araştırabilmek için, tüm dünyayı tek bir ulus olarak ele almalı ve kapitalist üretimin her yerde kurulmuş olduğunu, her sanayi dalına sahiplenmiş olduğunu varsaymalıyız. (Marx, aktaran Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, s. 254)

Aktarmasını yaparak, tezini desteklemeye çalışır. Marx’ın soyutlamaları ve kapitalizmi bir sistem olarak deşifre etme isteği ve üstüne kuracağı yüksek teori için, artıkdeğerin kaynağının ve oluşumunun üstünde ısrarla durması, kuşkusuz onu, emperyalizm olgusunun temellerini görmek isteyen Rosa’nın paradigmasının dışında değerlendirmeyi gerekli kılar. Aynı konuda Lenin’in bakış açısı, dış piyasaları, kar oranlarının düşme eğilimine karşı önleyici faktör olarak gören Marx’ın görüşüyle aynıdır.

“Kapitalizm, kapitalizm olarak kaldıkça, sermaye fazlası, belirli bir ülkedeki kitlelerin yaşama düzeyini yükseltmeye değil –çünkü bu durumda kapitalistlerin kazançlarında bir azalma söz konusudur– dış ülkelere, geri kalmış ülkelere ihraç yoluyla, o kazançların artırılmasına doğru akacaktır. Geri kalmış ülkelerde kar her zaman yüksektir; çünkü buralarda sermaye kıt, toprak fiyatı nispeten düşük, ücretler az, hammadde ucuzdur.” (Lenin, *Emperyalizm*, s. 78)

Bu tartışma ise yazının konusu değildir ve geçerken değinilebilecek bir sorunun boyutlarını aşar.⁶ Ama vurgulanmalıdır ki, Ro-

⁶ Vurgulanması gereken bir şey de şudur: Ne Lenin ne de Buharin her

sa'nın kurduğu temel, bize, kapitalizmin genişleyen yeniden üretim için yeni ve kapitalizm dışı alanlara yayılmasını ve sonuç olarak fiziki sınırlara ulaşıldığında sermaye sisteminin sınırlarına gelip çökeceğini söyler. Bu bakış açısı ise ister istemez, bağrında ekonomist bir eğilimi taşır.

"... Kapitalizm varolabilmesi ve gelişmesi için kapitalist olmayan üretim biçimlerinin bulunduğu bir ortama gerek duyar ama bu biçimlerin hepsi amacına hizmet etmez. Kapitalizm, kapitalist olmayan toplumsal tabakalara; artıkdeğeri için bir pazar, üretim araçları açısından arz kaynağı ve ücret sistemi için işçi deposu olarak gerek duyar." (Rosa Luxemburg, *age*, s 280)

Luxemburg, dış piyasa ihtiyacının, kapitalist üretimin bir zaafı olduğunu ve bu yüzden, sermaye sisteminin evrensel bir sistem olmayacağını söyler. Rosa'ya göre kapitalizm yıkılmak zorundadır, çünkü sınırlarına geldiğinde, yani pazar fizik sınırlarına gelip dayandığında, genişleyen yeniden üretim süreci tıkanacak ve bu tıkanıklık aşılamayacaktır. Bu yüzden kapitalizm bütün yeryüzünde gerçek bir egemenlik kurma yeteneğinde değildir.

Rosa, emperyalizmle uzlaşmaz tavrı ile marksizmin devrimci kanadında yer almıştır. Oportünizmle ayrılmak gerektiğini, Kautsky ile polemiklerinde ilk olarak anlayan ve Lenin'den de önce Kautsky'ye tavır alan Rosa, pratik olarak bu kopuşu erken dönemde gerçekleştirmemiştir. Rosa'ya yönelik ekonomizm yakıştırması, onun fikirlerini "frengi basılı" olarak ilan eden Ruth Fischer'in tanımında en uç noktaya ulaşır. Ruth Fischer'e göre Rosa'nın emperyalizm kuramı '...örgütlenme sorunlarıyla ilgili tüm hatalı kav-

ikisi de Rosa Luxemburg'dan sonra emperyalizm üzerine kitaplarını yazmış olsalar da bu çalışmalarında Rosa ile ilgili bir polemik yapmamışlardır. Ancak Lenin, Emperyalist Ekonomizm adlı çalışmasında, ulusların kaderlerini tayin hakkı çerçevesinde dolaylı olarak, ve esas konuyla ilgili çalışmasında ise esastan olmasa da geçerken ve ismini vermeden konuya değinmiştir. Buharin ise daha sonraki yazılarında konuya değinir.

ramların kaynağıdır'. Ruth Fischer'in Lenin'le olan siyasi yakınlığı bilinir. Lenin'in, Rosa'nın bağlı olduğu *Enternasyonal* grubunun, "bu gemi azıya almış emperyalizm çağında artık ulusal savaşlar olasılığı söz konusu değildir." değerlendirmesine karşı olduğu ve bu anlayışın yansımaları noktasında parti ve devrim anlayışında, emperyalist savaş iç savaşa dönüştürmek ve bunda partinin öncü rolüne yapılan vurguda farklılaşmak durumunda olduğunu belirtmek gerekir. Revizyonizmi ve oportünizmi Lenin'den önce keşfedip bayrak açmasına rağmen, kesin ayrılığı gerçekleştirememesi, bu tezleri ile ilgilidir.⁷

Lenin'den önce, Buharin'e değinmek gerekir. Buharin'e göre sermayenin uluslararasılaşması tekil ülkelerdeki ekonomilerin ulusallaşması ile paralel gider. Tekelci kapitalizm, her bir ulusal ekonominin devletin öncülüğünde, tek bir dev şirket haline gelmesine yol açar. Ulusal alanda rekabet kalkar ve ulusal ekonomi dev bir tröst olarak birleşir. Uluslararası alanda tam tersi bir süreç işler; rekabet ve çatışma... Buharin'de emperyalizm kapitalizmin zorunlu sonucudur. Sömürgecilik ve savaş ise mantıki sonuçlardır.

⁷ "parti kadroları içinde örgütlenmiş proletaryanın sınıf bilinçli çekirdeği ile onun çevresindeki sınıf mücadelesi tarafından kavranmış, sınıf bilincine varma sürecindeki kesim arasına kesin bir ayırıcı duvar çekilemez"

"Mücadelenin genel temel ilkeleri hariç; merkez komitesinin parti üyelerinin kafasına sokacağı hazır, daha önceden saptanmış, ayrıntılı bir taktik yoktur."

"taktiklerin hazırlanmasında parti önderliğinin bilinçli insiyatifinin önemsiz rolü... Genel olarak, sosyal demokrasinin mücadele taktiği 'keşfedilen' birşey değildir, tersine yolunu arayan, daha çokta günlük sınıf mücadelesinin ileriye doğru devam eden bir dizi büyük yaratıcı eylemlerinin ürünüdür."

"maşlangıçta 'eylem' vardı."

"bilinçsizlik bilinçten önce gelir, objektif tarihi sürecin mantığı taşıyıcısının subjektif mantığından önce" (Rosa Luxemburg, Aktaran Süha İlgaz, Yeni Öncü 18, Kasım 1989)

1920'li yıllarda Buharin, daha önce taşıdığı bir eğilimi mantıksal sonucuna götürür. Emperyalizmle birlikte kapitalizmin temel yasalarının doğaları değişmiştir. Piyasa anarşisinin yerini "örgütlenmiş kaynak dağılımı" alır, bunu da devlet gerçekleştirir. Ulusal ekonomiler düzeyinde ekonomik bunalımlar kalkar. Kapitalizmin bilinçli olarak, örgütlü bir biçimde yönetilebilecek olması, merkezileşmesi, dünya ekonomik sisteminin her halkasının devrimle dönüştürülebilecek olması demektir. İşçi aristokrasisi nedeniyle gelişmiş ülkelerde olmayan, yarı kapitalist ülkelerde daha olanaklıdır.

Rosa'nın tersine, Buharin'de, kapitalist yeniden üretim sistemi için dış piyasa zorunlu değildir. Dış piyasa daha büyük üretimi gerekli kılar ve bu da bir çeşit ölçek ekonomisi yaratır; maliyetler düşer, karlar artar. Bu da dış piyasaları yeniden üretim süreci için zorunlu kılmaya yetmez.

Kısaca Troçki'nin tutumunu aktaralım. Leninist emperyalizm teorisini, eşitsiz ve bileşik gelişme yasası ile birlikte, az gelişmiş ülke konusuna uyarlamış ve buradan diğer ilk kuşak marksistlerin konusu dışında özel bir alanda yoğunlaşmıştır. Bu yönüyle Lenin'in teorisinden çıkan politik sonuçları kabullenir.

LENİN'DE EMPERYALİZM VE BUGÜNÜN SORULARI

"... Kapitalizm soyguncu içeriğinin bütün belirtileriyle, tam ve eksiksiz bir şekilde tarihsel gelişmesinin en ince ayrıntılarıyla ve ulusal özellikleriyle hiçbir zaman incelenemez. Alimler (ve özellikle alim taslakları) ayrıntılar üzerinde tartışmaktan bıkip usanmazlar. Bu böyledir diye kapitalizme karşı sosyalist savaşımdan vazgeçmek ve bu savaşıma ihanet edenlere karşı koymaktan kaçınmak gülünç olur. Zaten Kautsky'nin, Cunow'un, Akselrod'un ve benzerlerinin de istediği bu değil mi?" (Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, s. 113)

Görüntü ile gerçeği ayırtırmak ne kadar mümkündür? Her şeyden önce görüntünün salt yanılısına olduğunu sanmak yanlıştır. Bire bir olmasa da görüntü gerçeğin izdüşümüdür ve gerçeğin bilgisine ulaşmak, bu yüzden 'bilim'e muhtaçtır. Bugün beliren kapı-

talist-emperyalizmin eğilimlerine ilişkin görüntü ve bu görüntüden kalkarak oluşturulan soruların kuşkusuz bir karşılığı vardır. Örneğin, 'ulusal devletlerin bu çağda yeri yoktur' söylemi, yeni bir tartışma alanı olarak görülür; ama sorunun tıpkı bugünkü sunuluşu gibi yüzyılın başında da gündemde olduğunu bilmek gerekir. Kievski ile tartışmalarında Lenin'in aynı çağda farklı gerçeklikler olduğunu ve bunları bilmek gerektiği ile ilgili anımsatmaları bugün de geçerlidir.

Bugünkü emperyalizm konusunda kritik sorular –ki bunlar küreselleşme ideolojisinin argümanlarıdır– şunlardır: 1- üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin bugünkü gelişmesi, 'uluslararasılaşması', ulusal devletin aşılma noktasına gelinip gelmediği ya da buna götürüp götürmeyeceği ile ilgilidir. Bu açıdan devletin durumu nedir? 2- Günümüzde mali sermaye-oligarşi içinde, spekülasyon ağırlıklı kesim –mali sermayeyi, üretken sermaye ve para sermaye arasındaki karşılıklı ilişki içinde tanımlarsak– gelecek zamanların ve üçüncü dünyanın talanına mahsuben üretimden sonsuz kopmuş mudur? Böyle algılamak doğru mudur? Bu durum ulusal devletin temelinin kalmadığı ile ilişkili bir totolojiyi desteklemek için şişirilmiş olmaz mı? Ve kuşkusuz sermayenin uluslararasılaştığı 'tespiti' devletin de uluslararası bir alana kayacağı varsayımına ya da mantıki sonucuna çıkmaz mı?

Bu sorulara yanıt bulmaya girişmeden önce ne amaçla ve nasıl bir yanıt peşinde olmamız gerektiğini anımsayalım.

" 'Sosyal' vaizler ve oportünistler, geleceğin barışçıl sosyalizminin hayallerini kurmaya her zaman hazırdırlar. Ama bunları devrimci sosyal-demokratlardan ayıran şey, bu güzel geleceğe kavuşmak için gerekli çetin savaşım ve sınıf savaşları üzerine kafa yormaya yanaşmalarıdır." (Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, s62)

Uyarısını dikkate alıp, bu sorulara verilen yanıtlar akademik bir tartışma kaygısıyla beraber, sınıf mücadelesinin biçimi ve yöntemi üzerine bizi zenginleştirecek bir içerikle yanıtlanmaya çalışılmalı-

dır. Lenin'in emperyalizm anlayışını ve yanıt ararken nasıl bir duruş sergilediğini kısaca aktaralım.

“Emperyalizm eleştirisinden, kelimenin geniş anlamıyla, toplumun farklı sınıflarının kendi genel ideolojileri yönünden emperyalist politikaya karşı takındıkları tavrı anlıyoruz.” (Lenin, *Emperyalizm*, s. 136)

LENİN'DE EMPERYALİZM

Lenin, Hilferding, Buharin ve J. A. Hobson'un çalışmalarından yararlanmıştı.

Lenin'e göre Birinci Paylaşım Savaşı, emperyalizmin sonucudur. Sosyal şovenizm ise oportünizm ve işçi aristokrasisi ile ilişkilendirilmelidir.

Lenin, *Emperyalizm* adlı çalışmasında ultra-emperyalizm tezini çürütür. Ve ileri sürdüğü şey '*çürüyen kapitalizm*'dir. Çürüyen kapitalizm ise savaş, katliam, krizler, sefalet anlamına gelir.⁸ Lenin'in emperyalizm tezi, birinci ve genel algılayış düzeyinde, beş madde-nin ezberlenip sıralanması şeklinde olmuştur. Bunlar sırasıyla

- tekellerin yükselişi, hakimiyeti
- finans kapital-oligarşi
- sermaye ihracı: Sermaye ihracı, uluslararası ticaretin öneminin daha canlı ve büyüyor olmasına yol açar. Hem para sermaye akımları hem de doğrudan üretici yatırımlar söz konusudur.
- dünyanın tekellerce bölünmesi
- dünyanın emperyalist güçler arasında bölüşülmesinin tamamlanması, yeniden paylaşım

⁸ Kapitalizmin ikinci dünya savaşından bu yana büyük çaplı bir savaş yaşamadığı ve bu nedenle, Lenin'in emperyalizm tanımında, tekелci rekabetin savaşları zorunlu kıldığı tezinin tartışılması gerektiğine yapılan vurgu, işçi sınıfı hareketinin ve sosyalizmlerin dengeleyici etkilerini gözardı eder ve bugünkü dünyada böyle bir vurgu yapmak gittikçe güçleşmektedir.

şeklinde sıralanır.

Lenin'de emperyalizm, Marx'ın üretici güçlerin toplumsallaşması ve mülk edinmenin özelliği arasında saptadığı çelişkinin somutlanması olarak, kapitalizmin en yüksek aşamasıdır ve sermayenin yoğunlaşması, giderek merkezileşmesi olarak üretimin toplumsallaşması ise dünya ölçeğindedir. Marx'taki eğilimler Lenin'de somut tarihsel olgular şekline gelir.

Eşitsiz gelişim yasası, dünyanın bölüşülmüşlüğü her an ve sürekli geçersiz kılar ve savaşlara varan gelişmeler olur. Bu Lenin açısından arızı bir durum değil, 'kahince sözler' diye Engels'e atıfla belirttiği neredeyse yasal düzeyde geçerliliği olan ve tarihsel olarak -ki, Paris Komünü, Ekim Devrimi ve İkinci Savaş, bu yasallığı destekleyen tarihsel olgulardır- kanıtlanmış bir durumdur. Kapitalizm, çelişkileri karşısında çözümsüzdür ve çelişkileri arttığında, şiddeti, bu durumda savaş, politikanın bir biçimi olarak çekinmeden kullanır. Tekeller arası rekabetin boyutları ile ele alınmazsa, dünyadaki gerilimlerin, devletler arası ilişkilerin çözümlenmesi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle Leninist emperyalizm teorisi bize bu imanı sunan bir niteliğe sahiptir.

“Rekabetin soyut ve gelişmemiş biçimleri, kapitalist örgütlenişin somut ve görünüşte yeni biçimlerinin karşısına çıkarıldı ve Marx'ın gerek eleştiricileri, gerekse savunucuları, tekelin rekabetin yerini almakta olduğu sonucuna ister istemez vardılar. Böylece, marksist gelenek içinde olabildiğince erken bir anda, Kautsky ile Bernstein arasındaki tartışmalarda, tartışma alanı, tekelin rekabetten ne bakımdan farklılaştığı, önceki aşamanın yasalarının bu yeni koşullar altında hala geçerli olanları varsa bunların hangileri olduğu sorununa kaymıştı bile. O günden başlayarak tekелci kapitalizm kavramı marksist teorisinin bir köşe taşı haline gelirken rekabet teorisi de ona uygun bir şekilde geçmişe, 'klasik' rekabetçi kapitalizm aşamasına ait bir teori derekesine düşürüldü” (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 2. s. 430.)

Bu konu üzerinde Anwar Shaikh'in yukarıdaki Marx yorumunu dikkate almak gerekirse, emperyalizmin, rekabeti ortadan kaldıran

değil, tekellerin rekabet düzeyinde daha da tehlikeli bir boyuta taşıyıp yeniden üreten bir aşama olarak vurgulanması, Lenin'in emperyalizm teorisinin özgün yanlarından birisi olmuştur. Diğerlerinden farklı olarak Lenin, tekellerin gerçeğini, rekabetin ortadan kalktığı ve üretim anarşisinin engellenebilir olduğu yanılığını ile eksik ve bu nedenle yanlış bir tanımdan kurtarmıştır. Lenin'de tekeller yeni türde rekabet demektir.

“Ekonomik yönden emperyalizm, tekellerin kapitalizmdir. Tam tekel ulaşmak için, yalnızca (belli bir devletin) iç pazarında değil, ama aynı zamanda dış pazarlarda, tüm dünyada her türlü rekabet saf dışı edilmiş olmalıdır. ‘Mali-sermaye çağı’nda yabancı bir ülkede bile rekabetin saf dışı edilmesi *ekonomik bakımdan* olanaklı mıdır? Elbette olanaklıdır. Bu, rakibin mali bakımdan bağımlı hale getirilmesiyle, hammadde kaynaklarının ve sonunda bütün işletmelerinin ele geçirilmesiyle yapılır.” (Lenin, *Emperyalist Ekonomizm*, s. 40)...

“Kapitalizm geliştikçe hammadde eksikliği de kendini o kadar duyurmaktadır; rekabetin şartları o kadar sertleşmekte, bütün yeryüzünde hammadde kaynakları arama çabaları o kadar alevlenmekte, sömürgelelere sahip olma mücadelesi o kadar amansız olmaktadır.” (Lenin, *Emperyalizm*, s. 103)

Lenin, kapitalizmin ulusal sorunu genelleştirip sürekli yeniden ürettiğini, emperyalist aşamada ise bunun ulusal bağımlılık şeklinde genelleştiğini, yeni tür bir sömürgeciliğin, eskisinin yerini aldığı anlatır. Tezin buradaki özgünlüğü, demokrasi ve demokrasi mücadelesinin kavranışına ilişkin devrimci bir kapı açmasıdır. Sömürge halklar ve uluslar, bağımlılık ilişkileri altında ‘kendi kaderlerini tayin hakkı’nı, emperyalizme karşı, ayrılma, ayrı devlet olma mücadelesi ile, siyasi bağımsızlık yolunda mücadele şeklinde kulanmalıdır.

“Ulusların kendi kaderini tayin hakkı, siyasi bağımsızlık demektir. Emperyalizm böyle bir bağımsızlığı yıkmak ister, çünkü siyasi ilhak çoğu zaman ekonomik ilhakı daha kolaylaştırır, daha ucuzlatır (yetkililere rüşvet vermek, ayrıcalıklar koparmak, lehte yasalar çıkarttırmak, vb. daha kolaydır) daha rahat hale getirir, daha az güçlük çı-

karır – tıpkı emperyalizmin genel olarak demokrasi yerine oligarşiyi koymasının yollarını araması gibi. Ama emperyalizmde kendi kaderini tayinin *ekonomik* bakımdan ‘elde edilemezliği’nden söz etmek tepeden tırnağa saçmadır.” (Lenin, *Emperyalist Ekonomizm*, s. 41)

Emperyalizmin demokrasi mücadelesi, diğer tez sahiplerine göre sınıf mücadelesi açısından temelsiz ve boş olarak değil başka türden ele alınır. Ulusal hareketin geçmişe ait bir şey olduğu, ulusal sorunun çözüldüğü kapitalist ülkelerde savaşı iç savaşa dönüştürüp kendi devrim ve iktidar mücadelesini vermesi gereken işçi sınıfları bu tez nezdinde yeni bir müttefik bulmuştur: Ulusal hareketi bugün yaşayan ülkelerle, sömürge uluslar ve halklar.

Ulusal savaşım, ulusal başkaldırı, ulusal ayrılma da tam olarak ‘gerçekleştirilebilir’ ve pratikte emperyalizm *altında* bununla karşılaşmaktadır. Kaldı ki emperyalizm, kapitalizmin gelişmesini ve halk yığınları arasında demokratik eğilimlerin büyümesini durdurmamış için, [ulusal hareketler –ç] daha da kuvvetle ortaya konmaktadır. Emperyalizm, tam tersine, halk yığınlarının demokratik özlemleriyle, tröstlerin anti-demokratik eğilimleri arasındaki karşıtlığı daha da *şiddetlendirir*. (Lenin, *Emperyalist Ekonomizm*, s. 48)

Lenin’in demokrasi mücadelesini kavrayışı ile bugün yaygın kavranışı ile ‘demokrasibilik’ arasında esastan bir fark vardır. Demokrasinin genişletilmesi ile tanımlanabilecek bir yerden değil, iktidar hedefinden tanımlanmış bir demokrasi kavrayışına sahiptir. Bunun için devrim ve devrimci strateji anlayışı en geniş demokrasi mücadelesini hedefleyen ve bunun için de iktidara göre örgütlenmeyi zorunlu gören bir mantığa sahiptir. Emperyalizm kavrayışının mantıki tamlayanı, Lenin’in bu parti anlayışı olmuştur. Onu, Rosa ve diğerlerinden farklı kılan ise esasta budur. Bu farklılıklar, zamanla belirginleşmiş ve evrensel hale gelmiştir. Bu nedenle sürecin farklı yerlerinden yapılan Leninist parti tarifleri de farklılaşabilmektedirler. Partinin sınıfın ileri unsurlarından, öncü unsurlarından oluşması ve ideolojik birlik ekseninde bir araya gelmesi iki önemli araç olarak marksizmin kavranışı ile çıkarılmıştır. İdeolojik birliğin, sınıf uzlaşmacılığı demek olan ‘oportünizm’den ve

sınıf içinde varolan farklı akımlardan ayrılık anlamına geldiğini söylemeye gerek yok sanırım. Oportünizmin, Lenin'den önce Rosa tarafından saptandığını ama örgütsel ayrılığı yanlış bulduğu; oportünizmi işçi sınıfının tarihinin bir ürünü olarak değerlendirip, yanlış bulduğu hatırlanmalıdır.

LENİN'İN EMPERYALİZMİ VE BUGÜN

Küreselleşme tartışmalarının hızının görece kesildiği bugünlerde Lenin'in emperyalizm tezinin, daha bir anlaşılır olma şansı artmış bulunuyor. Bugün geçerli olan teknelci rekabet, devletlerin rekabeti, çevre ülkelerde yeni sömürgecilikten, eski tip sömürgecilikğe dönüş eğilimleri gösteriyor. Sosyalizmlerin sahnede olduğu, işçi sınıfının gücünün ve örgütlülüğünün yüksek olduğu dönemlerden sonra, artık bu ikisinin dengeleyici etkilerinden kurtulmuş kapitalizmi kendi vahşiliği ile başbaşa bırakmış bulunuyor. Asalak ve çürüten kapitalizm tanımı, kar oranlarının düşmesi ve spekülasyon alanının genişlemesi olguları ile temellenmektedir.

“Kapitalizmin özelliği, genel olarak sermaye sahipliğini, bu sermayenin sanayie uygulanışından ayırmaktadır; yani para-sermayeden elde ettiği gelirle yaşayan rantiyeyi, sanayiciden ve sermayenin yönetimi ile doğrudan doğruya ilgili herkesten ayırmaktadır. Bu ayrılma, geniş ölçülere ulaştığı zaman, mali sermayenin egemenliği veya emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşama çizgisine gelir. Mali sermayenin bütün öbür sermaye çeşitlerinden üstünlüğü rantiyenin ve mali oligarşinin egemenliği anlamını da taşır; mali yönden 'güçlü' birkaç devletin bütün öbür devletler karşısındaki üstün durumunu da açıklar. (Lenin, *Emperyalizm*, s. 74)

Mali yönden güçlü birkaç devletin bütün öbür devletler karşısındaki üstün durumu, *bugünkü* dünyanın genel fotoğrafı olması açısından en az Lenin dönemi kadar geçerli bir tespittir. Bu devletlerin üstün durumunu açıkladığı gibi ezilen ve sömürülen geniş bir coğrafya ve nüfusun içler acısı durumunu açıklamak konusunda da oldukça yetkindir. Kendi dönemi için Lenin'in 'güçlü' devletler

açısından yaptığı tanımı güncelleştirmek gerekir.

“Bu dört ülke (İngiltere, Fransa, Birleşik Devletler ve Almanya kastediliyor), toplam olarak 479 milyar franka, yani dünya mali sermayesinin hemen hemen %80'ine sahiptir. Dünyadaki öbür ülkelerin hemen hemen hepsi, bu uluslararası banker ülkelere, dünya mali sermayesinin bu dört 'direğine', az veya çok borçlu durumdadır, az veya ok miktarda onlara hara vermektedir.” (Lenin, *age*, s. 76)

Sovyetlerin saheden çekilmesinden sonra, iyice kızışan kapitalist rekabet sonunda bugün esas olarak iki blok teknelci kapitalist devletlerin rekabetine sahne olmakta, rekabet bu ikisi arasında yürütülmektedir. Bir yanda ABD, diğer yanda AB.. Japonya bütün ekonomik gücü ve görece avantajlarına rağmen şimdilik yarışta geri kalmıştır. Ulus devletin temellerinin kalmadığı tezinin kanıtı olarak ileri sürülen *Avrupa Birliği* örneği, Almanyanın öncülüğünde, ABD'nin ekonomik ve siyasi üstünlüğüne karşı rekabeti yürütebilmek amacıyla yine bütün Avrupalılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Temel ekonomik göstergelerde ABD'yi aşan değerlere sahip olan AB, esas olarak askeri alandaki zaafı nedeni ile boğuşmaktadır. Bu alandaki zaaf ise politik alanın, ekonomik olana gerekli desteği vermek olan işlevini yerine getirmemesi demektir. Özünde bir hayli karışık olan ama yukarıda oldukça basitleştirilerek anlatılan ekonomik rekabet tablosu, görüntüyü neredeyse Kautsky'nin ultra-emperyalizm tezine yaklaştırmaktadır. Ama Avrupa Birliği'nin özünde gönüllü birlik olmadığı, tablonun geri kalanında Çin ve Sovyetler gibi hammadde ve pazar alanlarında etkili, Japonya gibi ekonomik açıdan önemli güçlerin bulunduğu hemen tabloya eklenmeli.

“Kautsky'nin ultra-emperyalizm hakkındaki ...fikri, mali sermaye egemenliğinin, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve çelişkileri *azaltacağı* fikrini desteklemektedir. Oysa, gerçekte, mali sermaye bu eşitsizlikleri ve çelişkileri *arttırır*. (Lenin *age*, s. 118)...Kautsky'nin, içlerinde 'ultra-emperyalizm'in embriyonunu gördüğü uluslararası karteller (tıpkı laborauvarın tablet üretiminde bir ultra-tarımın çekir-

değinin görülebileceği gibi), dünyanın paylaşılmasının ya da yeniden yapılmasının barışçı bölüşmeden barışçı olmayan bir bölüşmeye veya tersi bir duruma geçişin örnekleri değil midir? (Lenin, *age*, s. 120)

Küreselleşme dönemi ve söylemi boyunca, kapitalizmin rekabetçi ve şiddetçi yapısını nihayet aştığı ileri sürüldü, Tıpkı Kautsky'deki savunu ileri sürüldükten sonra, çok geçmeden, kapitalizmin krizleri karşısında nasıl hırçınlaştığını gördük. Körfez Operasyonları, Somoli, Arnavutluk, Afganistan, Arjantin ve son olarak Venezüella, değişik türden de olsa tekelci kapitalizmin dünya üzerinde süren rekabetin sonuçları olarak yaşanan trajedilerdir. Ama hala temeldeki hata terkedilmiş değil. Görüntüye takılıp gerçeğin algılanmasının önüne geçilmesi

“Kapitalistler dünyayı paylaşıyorlarsa, bunu, kendilerinde bulunan hain duygulardan ötürü değil, ulaştıkları yoğunlaşma derecesi, kar sağlamak için kendilerini bu yola başvurma zorunda bıraktığı için yapıyorlar ...Şu da var ki ekonomik ve siyasi gelişmeye göre, güçler değişmektedir. Olayların ardındaki gerçeği kavrayabilmek için, güçler arasındaki ilişkilerin değişmesiyle hangi meselelerin çözülmüş olduğunu bilmek gerekir. Bu değişikliklerin *salt* ekonomik mi, yoksa *ekonomi ötesi* (örneğin askeri) bir nitelik mi taşıdığı meselesi, kapitalizmin şu içinde bulunduğumuz çağına ilişkin hiç bir temel fikri değiştiremeyecek ikinci derecede bir meseledir. Kapitalist gruplar arasındaki mücadelenin özü meselesinin yerine, bunların (bugün için barışçı, yarın için barışçı olmayacak, öbür gün için yine barışçı olmayacak) biçimleri meselesini geirmek, bir sofist gibi hareket etmekten başka bir şey değildir.” (Lenin, *age*, s. 94)

Kapitalist rekabet, eşitsiz gelişim yasaının bir sonucu olarak bir gün için önde olanın diğer gün için aleyhine gelişmelerin olacağı ve mutlak olarak kapitalist dünyanın liderliğinin sürdürülemediği anlamına gelir. Bugün için daralmakta olan Amerikan ekonomisinin, temel göstergelerde kendini geçen Avrupalı rakipleri karşısında elini kolunu bağlayıp oturmasını bekleyemezdik. Zaten öyle de olmadı. Bütünüyle yıkıcı tahribatını çevre ülkelerde yapmakla birlikte buralarla sınırlı kalmayan ve merkez ülkeler halklarını,

işçi sınıflarını de doğrudan etkileyen bu kapitalist rekabetin sonuçları, sosyalizm açısından yeni olanaklar yaratmaya devam ediyor.

“Mali sermaye ve tröstler dünya ekonomisinin farklı unsurlarının gelişim ritimleri arasındaki farklılıkları azalmaz, çoğaltır. Oysa, kuvvetler arasındaki ilişki, değişikliğe uğradıktan sonra, kapitalist düzende, çelişkilerin çözümünü sağlayacak kuvvetten başka şey var mıdır? (Lenin, *age*, s. 120)...”

Mali sermayenin, sermaye birikiminin bugünkü sorunlarına çare bulmak noktasında, sömürüyü daha da artırmak, çevre ülkelerin talanını vahşet boyutuna yükseltmek (ki Afrika için bu geçmiş bir şeydir) dışında bir seçeneği yoktur. Bugünün sorunları kapitalizm içinde çözülemez olduklarını görmek ya da duymak istemeyene bile gösterip duyurabilecek kadar yalındır. Yalanları ve mistifikasyonları dağıtmak ise, reformcu ve uzlaşmacı politik hatların başarabileceği bir şey olmadığı gibi, güneşi balçıkla sıvamaya çalışmak olacaktır.

“Mesele şudur: bir yanda, üretici güçlerin gelişimi ile sermaye birikimi arasında; öte yandan, mali sermaye için sömürgelerin ve ‘nüfuz bölgelerinin’ paylaşılmasında mevcut oransızlıkların ortadan kaldırılması konusunda, *kapitalist ortamda*, savaştan başka bir araç var mıdır? (Lenin, *age*, s. 122)

sorusunu, rekabetin sonucunun, hep savaşlara ya da devrimlere çıktığını unutmadan yanıtlamak ve buna göre politikalar oluşturmak gerekir.

BUGÜNÜN SORULARI VE YENİ DÖNEM

Bugün kapitalist-emperyalist sistemin ve onun belirlediği bütün dünyanın soruları, yüzyılın başındaki sorularla hemen hemen aynıdır. Ulus devletin sonunun gelip gelmediğinden ve bunun yerine hangi otoritenin koyulacağından başlayan tartışmalar, soyut bir demokrasi ve barış söyleminden hızlı bir şekilde emperyalist teröre yerini bırakmış bulunuyor. Küreselleşme ideolojisi, sosyalizmlerin

yıkılması ve açılan boşluğun nasıl ve hangi sermaye grupları adına doldurulacağı ile ilgili hazırlık demektir.

“Demokratikleşme süreçlerinin ilanında sosyalizmlerin yıkılması belirleyici aktör değildi; eski sosyalist sistemlerin sonu, bu süreci ancak güçlendiren, sağlamaştıran ve genelleştiren bir etkiye sahipti. Demokratikleşme, aslında, 80’lerden itibaren devreye giren neo-liberal politikaların bir unsuruydu.” (Yasemin Özdek, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları*, s. 142.)

Kuşkusuz demokrasi söyleminin başat hale gelmesi, sosyalizmlerin yıkılmasından önce başladı.

“sosyalist ve kapitalist kutuplar arasında 1970’li yıllarda başlayan ‘yumuşama’ dönemi, ‘müdahale yasağı’ ilkesinin iki karşıt kamp tarafından teyit edilmesini de beraberinde getirmiştir. 1975 yılında AGİK kapsamında imzalanan Helsinki Nihai Senedi, Konferans’a katılan devletlere kılavuzluk eden ilkeler kapsamında, devletlerin egemen eşitliği, tehdide veya kuvvet kullanmaya başvurmama, sınırların dokunulmazlığı, ülke bütünlüğü gibi ilkelerin yanı sıra ‘içişlerine müdahale yasağını’ da belirtmiştir.” (age, s. 80)

Anlatmaya çalıştığımız, sosyalizmlerin yıkılması ve Körfez operasyonu arasındaki dönem, burada yazarın belirttiği yumuşama döneminin son yıllarını içerir ve bu dönemin kaynağını Helsinki Nihai Senedi’ne kadar götürmek mümkündür. Bu söylemle silahlılandırılan işçi sınıfı ve ezilen halklar, bir dönem sonra söylemin pratik hedefi olacak kitleyi oluşturacaktır. İki kutuplu dünya, sosyalizmlerin –ve onun yenilmesiyle oluşturduğu fazladan bir olumsuzlukla sınıf hareketinin– mevzilerinin kaybedilmesinin sonrasında tek kutuplu bir şekle bürünmüştür. Bu ise belki de daha hazır olmadıkları bir savaşımın gündeme gelmesi anlamına gelmiştir.

“... İki sistemli ve iki kutuplu bir dünyada, hakim merkezler kendi etki alanlarını genişletmeye ve bu amaçla taraftar kazanmaya çalışırken, tek sistemli bir dünyada güç merkezleri arasındaki mücadele ekonomik kaynak kazanmaya yönelik bir hale gelecektir.” (İzzettin Önder, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye* içinde, s. 224)

öngörüsü haklı çıkmış ve ekonomik amaçlı savaş gittikçe sertleşmiş, bütün bir soğuk savaş dönemi boyunca yan yana duran müttefikler, aralarında artan bu ekonomik savaşımın, yeni döneme uygun formlarını eşit olarak yaratamamışlardır. Amerika öncülüğünde sürdürülen bu dönemin sonunda yine bu ülke avantajlarını kullanmış ve askeri sanayi kompleksi ile bütün dünyada doğrudan denetim kurma çarelerini arar olmuş ve küreselleşme ideolojisine hemen eklenmek üzere, medeniyetler çatışmasına uygun bir terör retorikliği tutturmuştur. Yugoslavya’dan Irak’a, Somali’den Afganistan’a kadar dünyanın her köşesinde doğrudan askeri müdahaleler, bir önceki dönemin, ideolojik-siyasi ve hukuki çerçevesi ile mümkün değilken, şimdi bu müdahaleler doğrudan terör bahanesi ile yapılabilmektedir. Küreselleşme söyleminin etkin olduğu çerçevede içinde ve günümüze kadar uzanan dönemde ise anahtar kavram insan hakları olmuştur. İnsan Hakları çerçevesinde ulus-üstü kurumlar yaratılıyormuş ve insan hakları sorunu uluslararası toplumun sorunuymuşçasına müdahaleler yapılabilmektedir. Ama örneğin bugün Afganistan’a ABD’nin müdahalesi ya da İsrail’in Filistin’e yönelik müdahalelerine insan hakları savunuluculuğu pek de uygun düşmeyeceğinden şimdiki gerekçe terör olarak sunulmaktadır.

“ABD’nin 60’lardan bu yana süregelen insan hakları kampanyasının devam eden bir halkası olmakla birlikte, günümüzde insan hakları artık yeni müdahalecililiğin temel dayanağını oluşturmaktadır. 60’lardan 90’lara kadar Üçüncü Dünyalı ülkelere yönelik ekonomik ve politik yaptırımlarda araç olarak kullanılan bu kavrama, bundan böyle doğrudan güç kullanmanın da gerekçesi olma işlevi biçilmektedir.” (Yasemin Özdek, *age*, s. 84)

Bu saptama, kuşkusuz bizim ‘yumuşama dönemi’ tanımımız için de geçerliydi. Fakat tek kutuplu dünya içinde hegemonya mücadelesi ve rekabet, insan hakları kavramını kullanarak kimin nerelere nüfuz edeceği noktasında bir karmaşıklık yaratmaya başladığında F. Halliday’ın 1990’da yaptığı saptama hükmünü yürütmeye başlamıştı.

“... Yıllarca süren sömürge talanları ve büyük savaşın kendisine yol açan, sosyalist bir rakibin karışması olmaksızın, kapitalistler arası bir çatışmanın, dünyasıydı bu. Bu da başkalarının 1914-1945 Avrupa iç savaşı dedikleri fakat, her Çinli ya da Vietnamlının belirteceği gibi, bundan daha fazlasına öncülük etti. Alman ya da Japon güçlerine ilişkin ifade edilen kaygılar pek sakın bir yirmi birinci yüzyıl vaat etmiyor.” (Fred Halliday, ‘Soğuk Savaşın Sonuçları.’, *Dünya Solu* 6)

Alman ya da Japon vurgusu, sakın olacağı beklenmeyen yirmi birinci yüzyıl tanımı fazlasıyla doğrulanmış bulunuyor. Üstelik Almanya, iki savaşın tecrübesiyle, kendisi lehine yürüttüğü Avrupa Birliği kampanyasında oldukça yol almış bulunuyor. Yine de erken bir sürtüşmenin kendi aleyhine sonuçlanacağını bildiğinden, ABD’nin politik kışkırtmaları karşısında soğuk kanlı davranmayı sürdürüyor.

Ekim Devrimi ile başlayıp sosyalizmlerin yıkılması ile kapanan parantezi bir dönem olarak tanımlamak doğru olacaktır. Bu dönem kapitalizmin hem sosyalizmler tarafından dizginlendiği hem de uluslararası sınıf hareketinin kazanımlarının güçlü olduğu bir dönemdir. Bu ikisinin birden yenilgiye uğraması, kapitalizmi, sınıf mücadelesinin bu iki türevinin etkilerinden kurtarmış; kapitalizm kendi dizginsiz yoluna, sınırsız sömürü, baskı, şiddet ve savaşlar alanına geri dönmüştür. Çok uluslu şirketlerin devlet dayanakları ve dayandıkları ulusal zemin, mutlak bir *uluslararasılık* olarak yanılzamaya uğratılmış ve bunun ise devletler üstü organizasyonların motor gücü olduğu savlanmıştır. Bir önceki uluslararası hukuka ait olan, ‘içişlerine karışmama’ ilkesi *de facto* ‘insani müdahale’ ile yer değiştirmiş. Küreselleşme söylemi, aynı zamanda, pazar ve hammadde (toprak) paylaşımının yeni bir evreye girdiğinin kanıtı ve hazırlığı olmuştur. İşte tam bu noktada ulus devletlerin döneminin bittiğine yapılan vurgu aslında bu paylaşımın ideolojik dayanaklarını oluşturmayı amaçlamıştır. Ve şu ana kadar da başarısız olduğu söylenemez.

Emperyalizmin yeni bir evreye girdiğine yönelik yapılan nitelermeler, bu açıdan küreselleşmeyi emperyalizmin yeni bir aşaması

olarak tanımlamaktadırlar. Yılmaz Sezer’in yazısının başlığında olduğu gibi, Yasemin Özdek de bu tanımı yapmakta, yaşananları global devletin oluşturulması çalışmaları olarak görmektedir.

“Emperyalizmin olgunlaşarak nitel bir değişimi yaşamaya başladığı içinde bulunduğumuz dönem, bağımlı ülkelerin ‘politik bağımsızlıklarının’ tanındığı, ancak uluslararası sömürü sisteminin diğer çeşitli araçlarla sürdürüldüğü 20. Yüzyılın ‘yeni sömürgecilik’ yöntemlerinde de bir değişimin yaşanmaya başladığını haber vermektedir ... Süreç, uluslararası örgütlerde merkezileşen politik iktidar tekelinin kurulması ile emperyalizmin ‘ideal’ modeline ulaşma hedefi doğrultusunda işlemektedir. Ancak ‘uluslararası’ örgütleri yönlendiren başlıca gücün ABD emperyalizmi olduğunda da kuşku yoktur. Yaşanan sürecin emperyalistler arası çatışmaları tolere edip edemeyeceğini ise tarih gösterecektir.” (Yasemin Özdek, *age.*, s. 128-129)

AB ile ABD arasında iki alanda olmak üzere rekabet halen *ekonomik yasalar* çerçevesinde sürmektedir. Politik alan halen ekonominin lojistiği olma vasfını aşmış değildir. Birincisi para birimi ve para alanı ikincisi ise askeri alandaki hazırlık⁹ ve saflaşma olmak üzere sürüp giden bu hazırlıklar, ABD tarafından, rakibini siyasi olarak erken bir saflaşmaya çekerek, siyaseten zayıf düşürme amacıyla kullanılmaktadır. Bütün bunlar artarak süren ekonomik kriz ortamında gerçekleşmektedir.

Hedef alan konumundaki çevre ülkeler ise ulus devlet ekonomik, siyasi, psikolojik desteklerini yitirmekte, yetki alanlarını emperyalist tekeller lehine kaybetmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, merkez ülkelerde, ulus devletin ideolojik varlık olarak sürdürüldüğü, bu ülkelerde sermaye tabanlı devlet organizasyonlarının, ulusal sorunların çözümlüştüğünün ve bu ölçüde ulusal hareketlerin ömrünü tamamlamış olduğunun belirtilmesi gerekir. Emperyalizm döne-

⁹ Askeri alan (militarizm), esas olarak, politikayla ekonominin keşiştiği bir alandır ve bu alanda teknoloji yoğun bir üretim sözkonusu olduğundan, kar oranları yüksektir.

minde kapitalizm, bütün bir çevre ülkeler için, ulusal sorunu genelleştirmiş, sömürü olgusunu bu ülkeler ve halklar için artırmak ve onların en demokratik taleplerini yok saymak dışında bir politika uygulamamıştır. Neo-liberal politikaların sonucunda, kendi halkları nezdinde meşruluğu tartışmalı hale gelen bu ülkeler, çeşitli yollar ve politikalarla by-pass edilmeye başlanmıştır. Artık yasal düzenlemelerden, ekonomi yönetimine, çevre ülkeler, emperyalist tekellerin ve onların sözcüleri devletlerin doğrudan yönetimine girmiş bulunuyorlar.

Uluslararası sistemde, emperyalist tekellerin kurumlarının yerel otoritelerine indirgenmiş olan ulus devletler, bu global kurumların yoksun olduğu meşruiyet sorununu çözmek noktasında işlevli olduğu noktada gözden çıkarılamamaktadır. Aynı zamanda sermaye içi çelişkiler de içinde olmak üzere sınıf mücadelesinin çeşitli düzeyleri, ulus devlet dolayımı ile yaşanmaktadır. Bu tabloda milliyetçilik, kendine, bir çeşit sol ittifak bulmayı becerebilmiştir. Ulusal bağımsızlık, siyasi bağımsızlık belgisi, ulus devletin savunusuna dönüşüvermekte, anti-emperyalizm, milliyetçiliğin gölgesine terk edilebilmektedir. Ulus devletin, kendi iktidar alanını, kendi siyasi ve ekonomik çıkarları ölçüsünde koruması, yine aynı çıkarlar doğrultusunda emperyalist tekellerle uzlaşmakla aynı şey olmakla birlikte, milliyetçi sol söylem, ulus devletin kendisine güvenmeyi tercih etmektedir.

“Kuşkusuz kapitalist dünya ekonomisi oldukça iyi örgütlenmiştir; lakin, milli devlet gibi bir partneri yok etmeyi veya çökertmeyi göze alabilecek kadar cesur mudur?” (Jurgen Habermas, *Küreselleşme ve Millî Devletlerin Akıbeti*, Önsöz, s. 10)

DEMOKRASİ MÜCADELESİ

Emperyalist tekellerin, sınıfsal kökenlerinden sıyrılmış ve bağımlı ülkelere müdahale ederken kullandıkları bu kavram, insan hakları, etnik-ulusal haklar, yerellik, bireysellik gibi alt kavramlarla beslenmiştir. ‘Yumuşama dönemi’ nin son bulması ile ise bu dö-

nem boyunca atılan stratejik adımların avantajı ile de kitlelerin iyice bulandırılmış bilinçleri birleştirilmiş ve temelsiz bir terörizm ve onu tehdit eden dünya eğretilmesi ile emperyalizmin müdahalelerine devam edilmektedir.

Bütün bunlar ise dünyanın sömürülmesinde ve paylaşılmasında yeniden alınan pozisyonlarla ilgilidir. Emperyalizm, dünyanın büyük çoğunluğunu artık mutlak yoksulluk sınırının altına atmış, kendi uluslarında ve ülkelerinde de meşruluğunu bu uygarlığı koruyucu misyonu ile sağlamaya çalışmaktadır. Ulusal sorunları çözmek şöyle dursun her gün yeniden üretmekte olan emperyalizme karşı, onun kavramlarına referansla mücadele etmek mümkün değildir.

Lenin’in, emperyalizm çözümlenmesinde, işçi sınıfının kendi ülkesinde köylülük ve sömürgelerde ezilen halklar nezdinde devrimci müttefikler bulması, sınıfsal kristalizasyonun sınırlarına ulaştığı bugünkü dünya için de geçerliliğini sürdürmektedir. Kuşkusuz, siyasi bağımsızlık mücadelesini, enternasyonalizm ile bütünlemek, devrimci stratejiyi baştan sakatlayacaktır. Ama bugün sırat köprüsünün iki yanında, bir yanda demokrasibilik, öte yanda ulusal devletini savunmaya hazır sol milliyetçilik olmak üzere iki tehlike hazır beklemektedir.

İşçi sınıfının dünya çapında enternasyonal örgüt ve mücadelesi olmadan, ezilen halkların devrimci potansiyeline seslenebilmek mümkün olamayacaktır. Bu görev yerine getirilmeden, demokrasi talepleri ile ulusal kurtuluş mücadelesinin harmanlanması her zaman için, sınıf temelleri muğlak demokrasi kavrayışını güçlendirebilir.

SONUÇ

Birinci kuşaktan marksistleri, Lenin, Rosa vb diye sayarsak, ikinci kuşak marksistlerin ekonomik olandan çok –troçkistleri ayırırsak– epistemoloji alanında, özgürlük felsefesi noktasında mesai yaptıkları ve bu noktada uzunca bir süre hayatın kıyısında kaldık-

larını söyleyebiliriz. Sosyalizmler ve Sovyetler Birliği'nde olup bitenler, özgürlük sorunsalı noktasında kapitalizm karşısında sosyalizmin başarısız ve yenik düşmesi bu alana ilgiyi canlı tutmuştur. Ve kapitalist sistem, görece, sosyalizmin denetleyiciliği altında görüntü düzeyinde de olsa daha demokratik olabilmiş bu ise kapitalizme yönelik ekonomik eleştirilerin ve sermaye birikiminin sorunlarının gölgelenmesine neden olmuştur. İkinci emperyalist savaşın hem iki kesiminden birinin (Almanya'nın) hızını kesmesi hem de sermaye birikimi sorunlarına çare olması Amerika'nın önünü açmış, savaş sonrası uzun sürecek bir genişleme dönemi epistemoloji alanından kapitalizmin sorunlarını ön plana çıkaracak ekonomik sorunlar alanına geçişi uzun süre engellemiştir.

Ya Sosyalizm ya barbarlık ikileminin içinde olduğumuz, barbarlığı yaşadığımız söylenirse, kimse soyut bir ajitasyon yapıldığını düşünmemeli. Zaten büyük kitleler, yaşadığı sefalet ve işkencenin izlerini taşıyorlar. Onlar için bu bir çılgılık! Artık komünistlerin, 'epistemolojinin', 'pratik özgürlükçülüğün' sınırlarında dolaşma hakları iki kere daha yoktur. Sistemin temellerine yönelik ekonomik ve politik eleştiri bütünlüğü, pratik-politik ekseninde yeniden kurulmalıdır.

Kapitalizm tarihinde Ekim Devrimi ile açılan parantez kapanmış ve bu durum, önemlice bir kesim tarafından emperyalizmin yeni bir aşaması olarak değerlendirilmiştir. Aslında olan, kabaca söylersek, 'kapitalizmin kaldığı yerden devam etmesi' diye ifade edilebilir. Ve ne yazık ki, kaldığı yerde, sınıf uzlaşmacılığı ve bunun politik ifadeleri bulunmaktadır. Bütün bir 'yumuşama dönemi'nin argümanları üzerinden geliştirilen ve işçi sınıfı temeli, temelsiz bir demokrasicilikle değiştirilen bu projeler, kuşkusuz, sınıf mücadelesinin keskinleştiği, sınıfsal ayrımlaşma ve taraflaşmanın hızlandığı önümüz günlerde, nesnel temellerini gittikçe artarak kaybedeceklerdir. Ama devletin artan baskısı ve doğrudan terörü mücadele yöntemi olarak ön plana çıkarması, sınıf uzlaşmacılığının çeşitli biçimlerini yine canlı tutmaya hizmet edecektir.

Bütün bunlardan sonra, epistemoloji alanındaki çalışmalarından tanıdığımız Althusser'in dediği gibi, 'atılan köpek yavrusu değil' demek, diktatörlüğü başta olmak üzere proletarya'yı ve devrim'ini programlarından çıkarılanların varacağı yerin, bugünlerde Aren'in vardığı yerden başka bir yer olamayacağını anımsatmak gerekiyor. Politik savunu ve duruşların, teorik konumlanıştan ayrı, bağımsız olamayacağı, olsa bile zamanla açının teorik olandan yana kapanacağı unutulmamalı.

KAYNAKÇA

- K. Marx, *Kapital*, c. 1,2,3, Sol Yayınları
 K. Marx, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, Ekim 1979
 K. Marx - F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Ankara
 Mehmet Selik, *Marksist Değer Teorisi*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1974
 V. İ. Lenin, *Emperyalizm*, Sol Yayınları, Ankara, Eylül 1974
 V. İ. Lenin, *Sosyalizm ve Savaş*, Sol Yayınları, Ankara, Şubat 1980
 V. İ. Lenin, *Emperyalist Ekonomizm*, Sol Yayınları, Ankara, Eylül 1991
 Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, Spartakis Yayınları, İstanbul, 1976
 Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, Alan Yayınları, İstanbul, Aralık 1986
 Kautsky, *Seçme Politik Yazılar*, Kavram Yayınları
 Henri Denis, *İktisadi Doktrinler Tarihi* c2 Sosyal Yayınları, Ankara
 Yılmaz Sezer, *Teori ve Politika* 22, 'Emperyalizmin En Yüksek Aşaması'
 Lelio Basso, *Marksizm ve Gelecek 2*, 'Emperyalizm Kuramı ve Lenin'
 Yılmaz Öner, *Dünya Ekonomisi*, 'Bunalım ve Siyasal Yapılar', Belge Yayınları
 Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Derleme, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992
 İ.Wallerstein, *Güncel Yorumlar*, Aram Yayınları, İstanbul, Ekim 2001
 Sweezy, Baran, Magdoff, *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, Bilgi Yayınları, Ankara
 Rosa Luxemburg, *Saprtakistler Ne İstiyor?* Belge Yayınları, İstanbul 1979
 Yasemin Özdek, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları*, Öteki Yayınları, Nisan2000
 Fred Halliday, 'Soğuk Savaşın Sonuçları.' *Dünya Solu* 6
 Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Bakış Yayınları, 2002
 Seyfi Öngider, '129. Demokrasi', *Sosyalist Kurtuluş* 2, 1994

Piyasa sosyalizmi tartışması **'PERESTROYKA DEVİRİMİ'**

SUHA ILGAZ

20. yüzyıl tarihiyle büyük ölçüde çakışan sosyalizm deneyimleri tarihi içerisinde, piyasa ilişkilerinin sosyalizmdeki yeri konusu sıkça gündeme geldi. Meta ilişkilerinin giderek tasfiye olup olmayacağı, bunun hızı ya da tersine meta ilişkilerine dayanılması, bunların geliştirilmesi doğrultusunda tartışmalar, bu tarihin çeşitli dönemeç noktalarında gerçekleşti. Bu tartışmalarda ileri sürülen görüşler, bir yandan, sosyalizmin inşası sürecinin ulaştığı aşamaya ilişkin, koşullara ilişkin değerlendirmelere dayanıyordu; bir yandan da, bakış açılarında bir farklılaşmayı, farklı anlayışları yansıtıyordu.

Sosyalizm meta ekonomisi değil onun aşılması, tasfiyesi olduğundan, sosyalizmi piyasa ilişkileri ile düzeltme çabaları ya bunlardan ya da sosyalizmden vazgeçmeye varmıştır.

Sovyetler'de iç savaş dönemindeki 'savaş komünizmi' uygulaması ve ardından gelen NEP döneminde yeniden meta ilişkilerinin geliştirilmesi, daha çok zorunluluklarla, 'fazla ileri gitmenin ardından geri çekilmeyle' bağlantılı olarak tartışıldı.

şılmıştı. Daha ileriki dönemlerde ise, sosyalizmin sorunlarına, tıkanıklıklarına cevap ararken piyasa unsurlarının yeri tartışma gündemine geldi. Sosyalizmin belirli sorunlarını çözebilmenin aracı olarak piyasa ilişkilerine başvuruldu. Bunlar, ellilerin ortalarında 'Hruşçov reformları', altmışların ortalarında da 'Kosigin reformları' olarak anıldılar.

'Hruşçov reformları' ve 'Kosigin reformları'nın ömürleri kısa oldu. Mevcut yapıya daha fazla hasar vermektense, dolayısıyla sorunları daha fazla ağırlaştırmaktan öteye gidemediler ve başarısızlıkları yüzünden terk edildiler. Aslında bu başarısızlık, koşullardaki değişimin, sosyalizmin özgün karakteri ile piyasa ilişkileri arasındaki bağdaşmazlığın yeterince göstergesiydi. Ama bu tartışmalar sırasında 'piyasa sosyalizmi' diye adlandırılmaya başlanan yaklaşım, bir anlayış olarak ortadan kalkmadı.

Pratik teorinin sınındığı ölçüt olmakla birlikte, teorinin pratiğin yorumlandığı bir temel sağladığı da gerçekliğin diğer yanı. Aynı olguların bambaşka biçimlerde yorumlanabilmeleri, farklı anlayışlara dayanak olarak gösterilebilmeleri de yine bu yüzden. Piyasa sosyalizmi anlayışı da Sovyetler'de seksenlerin ortalarında, bu defa 'perestroyka' (yeniden yapılanma) adıyla, tekrar gündeme geldi. Yeniden piyasa unsurlarını ileri sürenlerin daha önceki başarısız 'reform' girişimlerinden çıkarttıkları ders ise, savundukları anlayışla uyumluydu. Başarısızlıklar, girişimlerin sınırlılığın, tutarsızlığına bağlanıyor, bu geçmiş deneylerden, perestroykanın bütünlüklü, kapsayıcı, tutarlı olması gerektiği dersi çıkartılıyordu.

Bu defa piyasa reformunun bütünü kapsayıcı ve tutarlı olmasına özel bir çaba sarf edildi. Başarılı da olundu! Sonucu on yıldır ortada. Piyasa ilişkilerinin tutarlılığının, bütünlüğünün sağlanması, bunun gerçekleştirilmesi, kapitalizmin restorasyonuna karşılık geldi. Ama reform adına gerçekleşen büyük yıkım da yine söz konusu anlayışları ortadan kaldırmadı. Piyasa sosyalizmi anlayışı, seksenlerin ortalarından beri ağır basan sosyalizm anlayışı olarak yerleşti. Sovyetler'in yıkılması bu durumu değiştirmede ve bugün de piyasa

sa sosyalizmi pratikte ve teoride ağırlıklı yerini koruyor. Çin'de Deng Hsiao Ping'in "fare yakaladığı sürece kedinin rengi önemli değil" sözüyle simgelenen anlayış, Komünist Parti'nin yönettiği bir kapitalizme kadar vardı. Kapitalist ülkelerde sosyalist politik alternatif olarak ileri sürülenlerin ise çok büyük kısmı, üretim ilişkilerine dokunmadan hümanist ya da sosyal adaletçi doğrultuda müdahaleler önermekle sınırlı kalan, altyapıda kapitalist meta ilişkileri korunurken üstyapıda bazı demokratik değişikliklerin buna eklenmesi arzusunun yansıyan projeler.

Olgular, pratik, teorinin, anlayışların gerçekliğe uygunluğunun göstergesi olsa da ve dolayısıyla teorinin uygulamadaki sonuçları pratikte ne kadar ortaya çıkarsa çıksın, teorinin, kendi düzlemi içerisinde tartışılması, değerlendirilmesi, teorik dayanakları ve sonuçları çerçevesinde de çözümlenmesi gereğini ortadan kaldırmıyor. Düzeyler arasında etkilenme, belirlenme ilişkileri olsa da, hiç biri diğerine indirgenemediğinden her düzeyin sorunları aynı zamanda kendi içinde çözümlenmek zorunda. Piyasa sosyalizmi anlayışının ürettiği sosyalizm pratiği, doğurduğu sonuçlar ortada olsa da, bu, söz konusu anlayışın artık sosyalist ideolojik platformdan silinip gitmesine yetmediği gibi, onun anlayış düzeyinde ele alınıp tartışılması ve mahkum edilmesi gereğini de gündemden çıkartmıyor.

'Perestroykanın mimarı' olarak nitelenen ve o dönem Gorbaçov'un ekonomik danışmanlığını yapan Abel Aganbegyan'ın 1989 başında, glasnost ve perestroyka uygulamalarının en tepe noktasında, diğer bir ifadeyle yıkımın arifesinde yazdığı *Dağı Kımıldatmak, Perestroyka Devriminin İçinden* adlı kitabı, piyasa sosyalizmi anlayışını oluşturan görüşler bütününe toplu bir biçimde aktarmak ve sergilemek için yeterince malzeme sunuyor. Aganbegyan'ın bu kitabı, doğrudan teorik bir eser olmaktan çok Batı'yı perestroykanın geri dönülmezliğine ikna etmeyi hedefleyen bir kitap olmakla birlikte, sosyalizm adına önerilen piyasa unsurları ve meta ilişkileri uygulamalarını çok yönlü olarak ileri sürüyor. Bu anlamda söz konusu ki-taptaki önermeleri ve görüşleri, piyasa sosyalizmi anlayışının ulaş-

tığı en gelişkin boyutun ifadesi olarak ele almak mümkündür.

Piyasa sosyalizmi yaklaşımının kökeni, yaşanan sosyalizmin sorunlarına çözüm arayışlarına dayanıyor. Bu anlayışın kalkış noktası, uygulamada ortaya çıkan sosyalizmin aşılamayan, çözülemeyen sorunları, tıkanıklıkları, verimsizlikleri. Bunların başında bürokratikleşme, atalet, yabancılaşma gibi sorunlar ve bunların yol açtığı sonuçlar geliyor. Genel bir sahipsizlik, umursamazlık, düşük çalışma verimi, geniş yığınlar düzeyinde tatminsizlik, giderek yeniliklerin uygulanmasının, gelişmenin yavaşlaması, kalitenin düşmesi, ürünlerin ihtiyaca uygunluğunun azalması, israf gibi sorunlar karşısında, piyasa sosyalizmi, bunları piyasa unsurları yardımıyla giderme arayışının ifadesi. Bütün bu sorunların ilk kaynağında yığınların, işçi sınıfının demokrasisindeki bozulmanın yattığını görememek, çözümleri de başka yerde aramayı getiriyor.

Kapitalizmin, yapısal farklılığı nedeniyle, sorunlarının benzer biçimler taşımaması, yüzeysel bir karşılaştırmada, kapitalizmin işleyişinin sosyalizmin değinilen sorunlarına yol açmayacağı değerlendirilmesi çerçevesinde, kapitalizmin bir takım unsurlarının bu sorunlara cevap olabileceği yanılması doğuruyor. Karar organlarının temsil ettikleri yığınlara yabancılaşması, bürokratikleşmesi sonucu, alınan kararların, üretimin gerçek ihtiyaçları karşılamaktan uzaklaşmasının yol açtığı sorunların çözümü, işletmelerin pazarda rekabeti, serbest fiyatların, arz ve talep dengesinin üretimi düzenlemesi, gelirlerin, ücretlerin karlara bağlanması gibi meta ilişkilerinde aranıyor. Doğrudan doğruya merkezi planlamanın aleyhine getirilen bu önlemlerin, sosyalizmin üstünlüklerinden vazgeçerek aslında kendisinin terk edilmesinden başka bir sonuç üretmesi de mümkün değil. Zaten yaşanan pratik de farklı bir noktaya varmadı.

Öte yandan, bu sonucu görmek için, mutlaka bu süreci yaşamak gerekmiyordu. Belirli bir sosyalizm anlayışı açısından, marksizmin özüne sadık bir sosyalizm anlayışı açısından bu gelişimi öngörmek mümkündür. Bu da yine, anlayışların pratikte uygulanmalarının

değerlendirilmesinden öteye, aynı zamanda onların kendi içerisinde de ele alınmalarının gerekliliği anlamını taşır.

Piyasa sosyalizmi tartışmalarına değinebilmek amacıyla bu yazıda ele alınan Aganbegyan'ın kitabı, perestroykanın hedeflerini tanımlayarak başlıyor:

“Ana hedef, ülkemizin ekonomik yönetimini, son elli yılda gelişmiş olan idari ('dikta' ya da komuta) sisteminden, piyasa güçleri, mali krediler ve başka daha kuvvetli ekonomik uyarıcılara dayanan, radikal olarak yeni bir sisteme değiştirmektir. Bütün süreç, toplumumuzun genel bir demokratikleştirilmesi ve işletmelerimizde kendi kendini idareye geçişin yanısıra gerçekleştirilmelidir.

Yeni idare sisteminin kökünde yatan, ulusal ekonomimizi oluşturan çeşitli işletme ve holdinglere ekonomik bağımsızlık verilmesidir. Devlet artık onların mali işlerinden sorumlu olmayacak ve kendi açılarından onlar da devletten sorumlu olmayacak. Getirdiğimiz diğer yeni bir fikir de mülkiyette çoğulculuk.” (Aganbegyan, *Dağı Kınıldamak*, s. 9)

Bu sözler perestroykanın en önemli özelliklerini iyi bir biçimde özetliyor. Piyasa ilişkileri temeline dayanmayı vurguluyor ve bir sistem değişikliğine de işaret ediyor. Aganbegyan, bu anlayışı piyasa sosyalizmi olarak isimlendirmek istemese de sosyalist piyasa sözünü kullanmaktan kaçınmıyor:

“sosyalist bir pazarda çalışmayı öğrenmeliyiz.” (age., s. 16)

“sosyalist piyasanın yaygınlaştırılması ve yoğunlaştırılmasıyla ne kastedildiğini özetleyelim. Piyasanın ekonominin anahtar kesimlerini kapsayacağını ve ülkemizin ekonomisinin bundan sonraki gelişmesinde çok önemli, aslında kritik bir rol oynayacağını güvenli bir biçimde söyleyebiliriz. Parayla desteklenen talebi karşılamak için işletmeler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin toplumsal değerlerini kazandıkları yer piyasa olacak. Ülkede üretimi ve talebi dengeleyen piyasa olacak. Üretim tüketici talebine daha çok bağımlı olmaya başlaması ve toplumsal ihtiyaçları tatmin etmeye başlaması piyasa aracılığıyla olacak.” (age., s. 55)

Sosyalist piyasa ifadesi ve bunun somutlanmasına ilişkin anlatımlar, sosyalizmi ve piyasa ilişkilerini birbirleriyle bağdaştırmaya çalışan anlayışı tartışmasız bir biçimde ortaya koyuyor. Zaten bu anlayışın savunulduğu, önceki piyasacı reform girişimlerinin değerlendirilme biçimlerinden de bellidir. Ellilerin ortasında Hruşçov döneminde ve altmışların ortasında Kosigin döneminde başvurulan sosyalist piyasa uygulamaları, yönelişleri açısından savunulmakta, başarısızlıkları, yeterince ileri gidememelerine ve yeniden idari yöntemlerin hakim olmasına bağlanmaktadır. Stalin dönemi ve hatta 'durgunluk dönemi' diye adlandırılan Brejnev dönemi ise, merkezi planlamanın bütün ekonomiyi belirlediği idari sistem, komuta ekonomisi olarak nitelenmekte ve gündemdeki sorunların kaynağı olarak görülmektedir.

SOSYALİZMİN SORUNLARI

Piyasa ilişkilerinin geliştirilmesi doğrultusundaki öneriler getirilirken başvurulan dayanaklar, sosyalizmin çeşitli sorunları ve bunlara ilişkin şikayetlerdir. Söz konusu uygulamalar, bu sorunları gidermek gerekçesiyle önerilmektedir. Bu önermeler sosyalizmin geliştirilmesine uygun düşmediği gibi, cevap olarak ileri sürüldüğü sorunların karakterini saptamakta da isabetsizdir. Ama işaret edilen sorunların, mevcut sosyo-ekonomik yapının sonunda onun yıkılmasının koşullarının oluşumuna yol açan sorunlarının varlığı da gerçektir.

Bu sorunların başında bir bütün olarak sürece karşı bir ilgisizlik, sahiplenmeme, sorumsuzluk gelmektedir. Bu çerçevede, çalışmada disiplinsizlik, işe gelmeme, ayyaşlık, ürünü, kalitesini, çeşidini önemsememe, israf gündeme gelmekte, planın talimatlarının biçimsel olarak yerine getirilmesinden öteye bir çaba gösterilmemektedir. Bunlar israfa, kaynakların boşa harcanmasına ve verimsizliğe neden olmakta, gelişmenin giderek yavaşlaması, durgunluk ve tıkanıklık sonucuna varmaktadır. Bu sorunlara karşı merkezi talimatlarla, denetimle mücadele çabalarının etkisi ise, bürokratikleş-

meyi artırmak, doğrudan üreticiyi süreçten daha da kopartarak aslında sorunları ağırlaştırmaktan öteye gitmemek olmuştur. Toplumsal bir boyuta ulaşan tatminsizlik, memnuniyetsizlik hissi de aynı yabancılaşmanın diğer yüzünü oluşturmaktadır.

Bu sorunların varlığı gerçektir. Ama onların karakterlerinin saptanması ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi işin başka yönüdür. Sosyalizmin yaşanmış sorunlarının varlığı, piyasa sosyalizmi savunusunu haklı göstermek zorunda değildir. Eleştiri ve söz konusu sorunları giderecek, onlara yer bırakmayacak bir uygulamanın geliştirilmesi, sorunların temelini ele alan bir değerlendirmeye dayanmalıdır.

Bu değerlendirme, işçi sınıfının hukuken sahip olduğu üretim araçlarına, emeğinin ürününe yabancılaşmasına merkezi bir yer vermelidir. Bu ekonomik yabancılaşmanın kökeni ise, sosyalizmin kuruluşunda siyasi düzeyin belirleyici önemi nedeniyle, siyasi yabancılaşmada, işçi sınıfının kendi iktidarına yabancılaşmasında aranmalıdır. O zaman, daha Sovyet iktidarının oluşumu süreci içerisinde başlayan, işçi sınıfının gündelik devlet işleri yönetimine katılımının giderek zayıflaması ve bunun dar bir kesime terk edilmesi, anahtar bir sorun olarak görülür. Bu durumda bürokratikleşme ve her türlü toplumsal iradenin, yönetimin yığınlardan uzaklaşması, bu siyasi yabancılaşmanın ürünü olur. Bu koşullarda elbette, merkezi planlama da demokratik değil, bürokratik karakterlidir. Plan, alınan kararlar, gerçek ihtiyaçlarla çakışmaz. Her şey sahipsizdir.

Bu değerlendirme çözümü de, işçi sınıfının, toplumun gündelik yönetim işlerine yığınsal katılımının gerçekleşmesinde, böyle bir işçi sınıfı demokrasisinde görecektir. O zaman merkezi planlamanın da demokratik olması, gerçek ihtiyaçların, tercihlerin bileşimini yansıtması, alınan kararların, uygulamaların yığınsal olarak sahiplenilmesi, yabancılaşmanın çeşitli boyutlarıyla aşılması mümkün olabilecektir. Ama elbette ki, bakış açılarıyla maddi konular birbiriyle uyumludur. Ayrıcalıklı bir kesime dönüştürerek kalıcılaş-

mış olan bürokrasiden işçi sınıfının bütünlüklü çıkarlarıyla, sosyalizmle uyumlu bir yaklaşım beklenemez. Bürokrasi de, sosyalizmin sorunları karşısında çözümünü işçi sınıfı demokrasisinde değil, onun dışında başka uygulamalarda aramıştır. Bunlar dönem dönem zora, şiddete yönelmek, dönem dönem de piyasa ilişkilerine, kapitalizmden ödünç alınan unsurlara başvurmak olmuştur.

Aganbegyan'ın sözcüsü olduğu yaklaşım da, bu yönelimlerden piyasa sosyalizminin en gelişkin ifadesi sayılabilir. Aganbegyan, savunduğu çeşitli piyasa uygulamalarını, "idari yöntem" ya da "komuta ekonomisi" dediği ekonomik yapının sorunlarını gündeme getirerek gerekçelendirmektedir. Ancak sorunun kaynağını doğrudan doğruya merkezi planlamanın kendisinde, yani sosyalizmin temel özelliklerinde gördüğü için, bu yapıyı kaldırıp yerine piyasa ilişkilerinin konmasını savunmaktadır.

Aganbegyan, "eski idari ekonomik sistem"i eleştirirken fiyatların bu ekonomide belirleyici bir rolü olmadığını anlatıyor:

"Üretim fiyat sistemi tarafından düzenlenmiyordu çünkü ürün miktarı ve seçimi merkezi olarak planlanıyordu. Eğer fiyatlar karlılığı sağlamıyorduydu, merkezi hükümet üretimi sübvansede ediyordu.

... işletmeler... sermaye mallarını veya hammaddeleri açık piyasa- dan almadıkları için, siparişlerinde fiyatların hiç rolü yoktu: ihtiyaçları merkezi bir sağlayıcı kurum aracılığıyla karşılanıyordu. Ama sanki bütün bu yetmezmiş gibi, burada da fiyatlar piyasada oluşturulmuyor, tersine merkezi olarak kararlaştırılıyordu." (age., s. 30)

Yine dağıtımın piyasa aracılığıyla gerçekleşmesi yerine merkezi olarak sağlanmasına karşı çıkıyor:

"Stalin ... mallar ve para arasındaki ilişkiyi yıkıp yerine doğrudan dağıtımını geçirdi. Böylece 'dikta' planlamayı getirdi ve bütünüyle idari olan yönetim sistemini kurdu." (age., s. 161)

Aynı şekilde, üretim araçlarının da merkezi planlamayla işletmelere dağıtılmasının ve yatırımların doğrudan devlet bütçesinden karşılanmasının yerini, işletmelerin kendi kendilerine mali yeterliklerinin ve banka kredilerinin almasını savunurken şöyle diyor:

"... sermaye malları ... fiyatlar belirleyici değil ... tercih imkanı yok ... para sorun değil. Plan yeterli malzeme sağlıyor ..." (age., s. 222)

"... ülkemizde bütün bir neslin yaşamı boyunca, yani son elli, altmış yıldır iktidardaki idari yönetim sistemi, daima maliye ve bankacılığın yönetimdeki rolünü küçümsemiş ve çarpıtmıştır." (age., s. 218)

Aganbegyan yabancılaşma sorununu da gündeme getiriyor:

"Tekil bir işletmede toplumsal mülkiyet, hiç bir mülkiyetin olmaması gibi görünüyordu." (age., s. 77)

"Bütün bunlar işçilerin işlerine yabancılaşmalarının sonucu. Kendilerinin efendi oldukları hissini kaybettikleri için özel olarak ürünün son hali veya kalitesiyle ilgilenmiyorlar." (age., s. 79)

Buna dayanarak verimsizlik, düşük kalite gibi sorunlara işaret ediyor:

"Sanayiye yapılan yatırımın getirisi gittikçe azaldı. 1970'ten 1985'e kadar olan beş yıllık plan dönemlerinin her birinde getiri yılda yaklaşık yüzde üç azaldı (toplam yüzde on beş)." (age., s. 77)

Aganbegyan'ın "eski idari ekonomik sistem"e yönelik eleştirilerinin bir boyutunu da ekonominin dışa kapalı olması oluşturuyor:

"Ekonomimiz, birçok yönden kapalı bir ekonomi ... kendi kendine yeterli ..." (age., s. 181-182)

"Eski tutum dış ekonomik ilişkilerimizin basit mal değişimiyle sınırlı olması anlamına geliyordu." (age., s. 189)

"SSCB'nin Komekon ülkeleriyle ticareti ... gelişmiş kapitalist ülkelerle ticaret hacminin neredeyse üç katı." (age., s. 196)

Bu çerçevede sosyalizmin sorunlarına yönelik eleştiriler, sosyalizmin kendi temel özelliklerini kapsayacak biçimde genişliyor. Bu da sorunların kaynağının, sosyalizmin uygulamadaki bozulmalarında değil kendisinde görüldüğünün göstergesi. Bu noktada da önermeler, biçimsel olarak sosyalizmi reforme etme, aksaklıklarını giderme görüntüsü altında getirilse de, mevcut sosyalist ilişkileri ortadan kaldırmaya yönelik bir içerik kazanmak durumunda oluyorlar. İşte piyasa ilişkilerinin eklenmelerine sosyalist ilişkilerin yerine geçirilmesi de bu temelde ele alınabilir.

PİYASA MEKANİZMALARI

Aganbegyan, verimsizlik, israf, gerçek ihtiyaçların karşılanamaması gibi sorunların kaynağını, ekonominin merkezi planlama tarafından düzenlenmesinde gördüğünden, bunun yerini piyasa ilişkilerinin düzenleyiciliğinin almasını savunuyor. Bürokratikleşmenin dayandığı yabancılaşma, sorunların bu toplumda aldığı biçim, kapitalizmden farklı. Kapitalizmde yabancılaşma, işçiler, doğrudan üreticiler için geçerli, ama üretim araçlarının sahibi, kapitalist için bu aynı biçimde söylenemez. Bu anlamda, üretim süreci, ürünler karşısında genel bir ilgisizlik, hiç kimsenin bunlara sahip çıkmaması, özel mülkiyet koşullarında, kapitalizmde bulunmuyor. Bu çerçevede Aganbegyan da, sosyalizmin sorunlarına, kapitalizmin unsurlarında, piyasa mekanizmalarında çare arıyor. Bunu da “ekonomi yönetiminde idari yöntemden ekonomik yönetime geçilmesi” olarak adlandırıyor.

Aganbegyan piyasa mekanizmalarına ekonominin işleyişinde düzenleyici, belirleyici yer veriyor:

“... esas olarak, bütün çeşitleriyle üretim, merkezi devlet planının parçası olmayacak. Neyin, hangi miktarda üretileceği, merkezileşmiş bir biçimde, sağlayıcılar ve tüketiciler arasındaki sözleşmelerle, sermaye ve tüketim malları piyasalarında kararlaştırılacak.

Her işletme ve her holding, masrafları, çalışan sayısı ve maliyetleri nasıl azaltacağı gibi konularda artık kendisi karar verecek.” (age., s. 101)

“Piyasaların varolmasını, mallarla dolmasını, rekabet olmasını ve tüketicinin seçim yapabilmesini sağlamalıyız. Bütün bunlar olursa, piyasa, emeğin toplumsal maliyetini, bunu ürünün fiyatına yansıtarak belirleme ana işlevini yerine getirecek ve üretimi düzenleyecek.” (age., s. 171)

Piyasa işleyişi için ilk gereklilik, ürünlerin alınıp satılabilmeleri, metalara dönüşebilmeleri, paranın varlığı ve ürün değişiminin, paranın aracılık ettiği meta dolaşımıyla gerçekleşmesidir:

“İlk gerçekten önemli adım ... bütün kaynakların parayla alınabilmesi özgürlüğü – paranın gerçek anlamında, genel eşdeğer ve maliyet ve dolaşımın ölçüsü olarak kullanımı.” (age., s. 225)

Aganbegyan gerçek anlamdaki, yani meta ekonomisindeki parayı savunduğu gibi, fiyatların da piyasada serbest olarak oluşmasını savunuyor. Bunların yanısıra, perestroyka döneminde çıkartılan yasalarda rekabete verilen yeri anlatıyor:

“Devlet İşletmeleri Kanununda işletmelerin piyasada rekabet etmeleri gereğinden söz ettik. Bunu ‘ekonomik rekabet’ olarak adlandırdık ve bu terimi kullanarak ileri doğru önemli bir adım attık: üretim ve ticarete tekeli kaldırmak gereğinden, işletmeler arasında bir rekabet sağlamak gereğinden açıkça söz ettik.

... Kooperatifler Kanunu ... Burada ‘ekonomik rekabet’ terimini sosyalist piyasaya referansla kullandık ...” (age., s. 38)

Aganbegyan, fiyatların serbestçe oluştuğu piyasada rekabet eden işletmelerin kendi masraflarını karşıladıktan sonra artan gelirlerini ücret olarak dağıtacaklarını anlatıyor. Bu durumda işletmeler mali olarak devlet bütçesinden bağımsızdırlar, kendi üretim araçlarını ve işgücünü piyasadan satın alıp ürünlerini de yine piyasada satarak kar ederler. Aganbegyan, ücretlerin işletmenin elde ettiği kara bağlanmasını da, üretime ilgisizliği aşmanın ve verimliliği artırmanın yolu olarak gösteriyor:

“Bir işletme, tam maliyet muhasebesi, kendi kendini finans ve kendi kendini yönetime geçtiğinde, çalışanların üretimle ilgilenmesinin gerekli koşullarını yaratır.

Yeni ekonomik koşullarda çalışanlar bütün masrafları karşılamada işletmenin gelirini kullanmak zorunda kalacaktır. Tam maliyet muhasebesi ve kendi kendini finansla kastettiğimiz kesinlikle budur. Bütün masrafları karşıladıktan, vergileri ödedikten, üstündeki kuruluşların çeşitli fonlarına katkıda bulduktan ve banka ve müşteri hesaplarını kapattıktan sonra, işletmenin elindeki, artan gelirdir. Bu, Devlet İşletmeleri Kanununa göre, kolektif tarafından paylaşılacaktır. Bu kalan gelirin bir kısmı ücret fonu olacaktır ve bir kısmı da genel gelişme fonu, sosyal gelişme fonu ve maddi teşvik fonu gibi çeşitli teşvik fonları arasında paylaşılacaktır.” (age., s. 80)

Aganbegyan’ın aktardığı gibi perestroyka çerçevesinde piyasa unsurları birbirlerine eşlik etmekte, her biri diğerini gündeme ge-

tirmektedir. Ürünlerin metalara dönüşmeleri, “gerçek anlamda para” ve serbest fiyatlarla birlikte gerçekleşirken bunları kar ve kar için üretim izlemektedir. Mali kendi kendine yeterlilik ve kar için üretimi tamamlayan da ‘gerçek anlamda banka kredisi’, faiz için kredidir:

“Perestroyka yeni bir ekonomik sisteme geçiş demektir. Perestroyka sisteminde kolektif çiftlikler ve devlet çiftlikleri kendi kendilerini finanse etme durumundadır. Ayrıca banka kredisi politikaları da değişmiştir. Artık kimse, paranın geri ödeneceğine dair belirli bir garanti olmadan, yeni teknoloji alınması için kredi vermemektedir.” (age., s. 45)

Perestroykanın daha önceki piyasacı reformlardan farkı, tutarlı olmaya çalışıp onlardan daha öteye, hatta sonuna kadar, rejimin yıkılmasına kadar varmasıdır. Sürecin, sonunda toplumsal mülkiyetin yıkılmasına kadar varması açısından en kritik uygulama, herhalde özel mülkiyetin getirilmesidir. Kooperatifler, işletmelerin çalışanlarına kiralanması gibi uygulamalar ve kendi hesabına çalışma, özel mülkiyet doğrultusundaki adımlara karşılık gelmiştir. Aganbegyan bunları mülkiyette çoğulculuk olarak isimlendiriyor:

“Mülk sahipliğinde çoğulculuğun gelişmesi doğrultusunda ilk adımları attık. Devlet işletmelerinin yanısıra kooperatifleri yarattık ve hatta ekonominin parçası olarak, bireysel çalışma faaliyetinin gelişmesini, yani serbest çalışmanın gelişmesini teşvik ettik.” (age., s. 38)

“... sözleşme anlaşmasının en üst biçimi, kira anlaşması, çünkü ancak o zaman üretim araçları kesinlikle çalışanların mülkiyet, kullanım ve yönetimine geçer. Karşılığında işçiler bu araçlar için kira ödeyecekler.” (age., s. 85)

“Yeni ekonomik ve yönetsel sistemin temel ilkelerinden biri, kiracılık anlaşmalarının yaygın kullanılması olacak. Bu sosyalist işletmedeki işçiyi, ücretliden, kiralanmış üretim araçlarının ortak efendisine ve ortak yöneticisine dönüştürecek ve yeni motive edici mekanizmalar ve ilgiyi artırıcı yeni imkanlar sağlayacak.

Mülkiyete karşı çoğulcu tutum yaratma planımızın hayati önemini abartmak zor. Kooperatiflerin yaratılması, kendi hesabına çalışma te-

melinde kişisel girişimlerin teşvik edilmesi, bireysel ev işletmelerinin geliştirilmesi, bireysel inşaat yapımı ve özel bahçecilik ve toprak işleme doğrultusunda devlet tarafından özendirilen güçlü bir hareket var.” (age., s. 170)

Böylece bireysel girişimler, toplumsal mülkiyetin kiralanması gibi özel mülkiyet doğrultusundaki adımlar, demagojik olarak üretim araçlarının çalışanların mülkiyetine geçmesi biçiminde sunulmaktadır.

Piyasa reformları, tüketicinin isteklerine öncelik vermek adına savunulmalarına rağmen, gerçek etkisi ters yöndedir. Serbest fiyatlar ve işletmelerin karlılığı, tüketim mallarının sübvansede edilmeyip fiyatlarına zam yapılmasını getirir. Tüketim mallarının fiyatlarının yükseltilmesi, hem birikmiş tasarrufların harcanması, hem de talebin düşürülmesi, böylece arz ve talep dengesinin sağlanması için savunulmaktadır. Böylece piyasa, mallara zam yaparak kuyruk sorununu çözer! Aganbegyan da eklemek, et ve süt ürünleri gibi temel maddelerin fiyatlarının yükseltilmesinden, evlerin satın alınmaya teşvik edilmesine, araba ve dayanıklı tüketim malları üretimini ve ithalatını artırarak tasarruf hesaplarında biriken paraların harcanmasını sağlamaya kadar bir dizi önlemleri savunuyor. Bu önlemlerin genel olarak toplumun yaşam standardını olumlu etkilemeyeceği açık. Aganbegyan da bunu bir biçimde söylemeden edemiyor:

“... bu dönemde insanların yaşamlarını radikal olarak iyileştiremeyeceğiz.” (age., s. 169)

Meta ilişkileri içerisinde kapitalist ilişkilerin doğması, işgücünün de meta olmasını, işgücü piyasasının da oluşmasını gerektirir. Aganbegyan işgücü piyasasından da söz ediyor:

“Bir biçimde şimdiden bir işgücü piyasamız var ...” (age., s. 54)

İşgücünün serbestçe pazarda alınıp satılabilmesi, aynı zamanda işsizliğin varılması demektir. Aganbegyan da işlerin daralacağını, işletmelerin iflas edip kapanacağını, işçilerin işlerini kaybedeceğini anlatıyor:

“Hesaplarımıza göre, gelecek bir kaç yılda ve 2000’e kadar yılda 1-1.5 milyon kişi işini kaybedecek.” (age., s. 71)

“... umarım, 1990’da hayata geçirmeyi planladığımız fiyat reformundan sonra, kar etmeyen belirli işletmeleri dağıtmaya başlarız.” (age., s. 72)

“... niyetimiz, üretimdeki kol işçilerinin sayısını, şimdiki işgücünün yüzde ellisi civarından, 2000 yılına kadar yüzde on beş – yirmiyeye indirmek.” (age., s. 76)

Kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından, işgücünün meta olması kadar bir gereklilik olan üretim araçlarının meta olmaları da özel bir öneme sahip. Aganbegyan, piyasa işleyişinin tüketim araçlarıyla sınırlı olmayıp üretim araçlarını kapsayacağını da açıklıyor:

“Tüketici piyasasının yanısıra, ülkemizde yakında sermaye malları için de bir piyasa yaratmayı hedefliyoruz.” (age., s. 15)

“Sermaye donanımında toptan ticareti yerleştirmeye kararlıyız. ...

Şimdiki sistemden ve onun merkezi olarak malzeme ve teknik donanım sağlamasından, toptan ticaret temeline dayanan bir sisteme geçmeliyiz.” (age., s. 39)

Üretim araçları piyasası, ardından, mali piyasa, hisse senetleri piyasası ile tamamlanıyor. Buna çek, kredi kartı ve hatta döviz piyasası da ekleniyor:

“Şimdiden bazı hisse senedi ve tahvillerimiz var ve daha çıkarılmaya devam edilecek. Çek ve kredi kartı getirmek ve rublenin farklılaşan türlerinden kurtulmak niyetindeyiz. Giderek ruble gerçek değerine karşılık gelmeye başlayacak ve hatta konvertibl olacak.” (age., s. 170)

Piyasa mekanizmalarının gelişmesine ilişkin önermeler, dışa açılmaya, dış piyasayla bütünleşmeye bağlıyor:

“... fiyat reformunun ... esas sonucu, fiyat düzeylerinin, hem mutlak hem orantılı olarak, –SSCB’nin içinde ve küresel olarak da– birbirine yaklaşması olacak. Bu da bizim konvertibl rubleye geçişimizi ve SSCB’nin uluslararası ekonomik ilişkilere daha büyük katılımını kolaylaştıracak.” (age., s. 36)

“Yabancı şirketlerle ortak girişimlerin gelişmesini teşvik edebiliriz ve etmeliyiz. ... paramızı konvertibl yapıp ekonomimizi giderek daha çok dışa açtıkça, dış piyasa güçlerinin basıncı, hem sosyal hem dünya piyasalarında, mallarımızın rekabet edebilirliğini etkileyecek.” (age., s. 38)

Piyasa ilişkilerinin geliştirilerek kapitalist pazarla bütünleştirilmesi isteği, Sovyetler Birliği’nde emeğin ucuz olduğu gerekçesiyle yabancı sermayeyi davet etmeye varırken emperyalist mali kurumlara karşı tutum değiştirmeyi de gündeme getiriyor:

“Maliyetler, sosyal yardımların önemli bir oranının devlet tarafından kendi bütçesinden ödenmesi olgusu sayesinde Sovyetler Birliği’nde emeğin göreceli ucuzluğu yüzünden, daha da düşük olacaktır.” (age., s. 207)

“... diğer sosyalist ülkelerle birlikte, GATT, IMF ve Dünya Bankası’na katılmayı kabul etmemiştik. Yeni koşullar bizi, önde gelen görevlerimizi yeniden gözden geçirmeye ve ülkemizin uluslararası işbölümünde daha köklü yer almasını göz önüne almaya ve sonunda paramızı konvertibl yapmaya itti; şimdi bu yüzden bu kurumlara karşı tutumumuzu da yeniden değerlendireceğiz.” (age., s. 227)

Böylece, sosyalizmin sorunlarına çözüm aranırken başvuru, kapitalizmden, meta ekonomisinden ödünç alınan uygulamalar, bunlarda tutarlı olduğu, sonuna kadar götürüldüğü ölçüde, kapitalist ilişkilerin geliştirilmesinin yolunu açıyor, kapitalizmle bütünleşmeye yöneliyor.

REFORM VE DEVRİM YA DA KARŞIDEVRİM

Perestroyka glasnostla birlikte öne sürülürken dayanan gerekçe, sosyalizmin kusurlarını, tıkanıklıklarını gidermekti. Ama sürecin sonunda ulaştığı sonuç tam aksi yönde oldu. Sosyalizmin reformu, düzeltilmesi yerine, kapitalizmin restorasyonuna ulaşıldı. Bu aslında, öngörülemeyecek, şaşırtıcı bir sonuç değildi. Sürecin başlangıcından itibaren bu yönelimi saptayabilmek için yeterince veri bulunuyordu. Sosyalizmin meta ekonomisi olmadığı, aksine meta ekonomisini, piyasa ilişkilerini tasfiye ederek kurulduğu, dolayısıyla sosyalizmle piyasa ilişkileri arasında bir uyumsuzluk ve bağdaşmazlık olacağı, zaten sosyalist inşaya ilişkin teorik düzleme dayandığında açık olan en temel bir saptama. Ama buradan öteye, perestroyka ve glasnost savunucularının, kapitalizmle sosyalizm, işçi

sınıfı ile burjuvazi arasındaki mücadeleler karşısında aldıkları tutumlar da, daha somut bir düzlemde, yine sözü edilen yönelimin açık işaretlerini veriyordu.

Glasnost ve perestroykaya eşlik eden ideolojik çizgi, 'barış', 'yumuşama', 'insanlığın ortak çıkarlarının öne çıkması' gibi ifadelerle kendisini ortaya koyuyordu. Bu biçimde emperyalist-kapitalist blokla 'sosyalist blok' arasındaki karşıtlık hafifletilerek 'sosyalist blok' üzerindeki basıncın, yükün azaltılması amaçlanıyor gibi gözüküyordu. Ama kutuplar arasındaki çelişkilerin yumuşatılması, insanlığın ortak çıkarlarında buluşulması vurgusu, bütün bir doksanlı yıllar boyunca dünyaya hakim olan küreselleşmenin zeminini hazırlamaktan öteye gidemedi. İki kutbun yerine tek kutup geçti, ama bu ikisinin birbiriyle kaynaşmasıyla değil, birinin diğerini yenmesi, tasfiye etmesiyle oldu. Emperyalizm tek başına egemen oldu ve bugüne gelindiğinde de, artık karşısındaki kutbu, sosyo-ekonomik yapıyı tasfiyeyi ve yerine yeniden kapitalizmi yerleştirmeyi tamamladığı için, 'barış', 'insanlığın ortak çıkarları' ifadelerini terk edip yeniden açık saldırı politikasına döndü.

Sınıf mücadelesinin yerine insanlığın çıkarlarının ortaklaştırılmasının geçirilmesi doğrultusundaki, gerçekte sınıf mücadelesinin ortadan kalkmasına değil, bu mücadelede burjuvazinin işçi sınıfına karşı üstünlük kazanmasına hizmet eden görüşler, Aganbegyan'ın kitabında da yer alıyor:

"Herkesin bildiği gibi, yeni politik stratejimiz perestroykada, ortak insan özelliklerinin dar sınıf ve grup çıkarlarına hakim olmasını hesaba kattık. Birçok ekonomik sürecin hem sosyalist hem de kapitalist ülkelerde ortak olduğunu kabul ettik." (age., s. 62)

"... dünyayı, birbiriyle karşı karşıya olan farklı politik sistemlere, birbirine karşı mücadele eden bir düşmanlar dünyası olarak bölen eski bakış. Eski düşünce her sorunun sınıf konumundan ele alınması öncülüne dayanıyordu. Sınıf bakış açısından Batının işadamları sömürücülerdi. ...

Yeni politik düşüncemiz dünyaya karşı tavrımızı değiştirdi. Şimdi dünyanın bir bütün olduğunu ve her parçasının bir ötekiyle karşılık-

lı bağlantılı olduğunu daha açıkça anlıyoruz. İşbirliği sorunlarına ve aslında, savaş ve barış gibi bütün diğer dünya sorunlarına, sınıf konumundan değil, genel insan konumundan yaklaşımın önemini gördük." (age., s. 183)

Uluslararası boyutu 'barış' ifadesi etrafında odaklanan ideolojik çizgi, iç politika boyutunda da 'demokrasi', 'özgürlükler' eksenine oturdu. Demokrasinin içerdiği anlam farklılıklarından öteye, farklı akımlar tarafından bambaşka yorumlarla kullanılması, glasnost ve perestroyka savunucularının da böylece yaratılan muğlaklıklardan yararlanmalarını, demokrasi ve özgürlükler adına aslında bunların ortadan kaldırılmasına hizmet etmelerini sağladı. İşçi sınıfının haklarını, özgürlüklerini, iradesini, yönetimini ifade etmesi gereken sosyalist demokrasi, aksine bunları işçi sınıfının kaybedip burjuvazinin kazanmasına karşılık geldi.

Aganbegyan'ın kitabında da perestroyka, demokratikleşmeyle bağlantılandırılıyor; perestroykanın geri dönülmezliği için genel bir toplumsal demokratikleşme şart koşuluyor:

"... sosyalist toplumun çarpılmasının, ekonomik reformların ve diğer ilerici inisiyatiflerin başarısızlığının nedeni demokrasi eksikliğinde yatıyor. Ve şu her şeyden önemli sonuç çıkartıldı: perestroykanın itici gücü olacak ve onu geri dönülmez yapacak olan, toplumda ve ekonomide demokrasinin tam gelişmesi." (age., s. 165)

Hatta demokrasiden 'sovyet iktidarı' olarak bile söz ediliyor:

"Reformun temel amacı, ulusal iktidar organları olan Sovyetlere bağımsız haklarını geri vermek." (age., s. 114)

"Yeni sistemde çalışanların kolektifinin hayati bir konumu olmasına karar verdik. İşletmenin planı ve teşvik fonunun dağıtımını üzerine son kararı verme, direktör ve diğer yöneticileri seçme ve işletmenin gündelik faaliyetlerinde onu temsil edecek bir konye oluşturma hakkı olacak. Bu ilerleme, bir genel demokratikleşme, artan kendi kendini idare ve Sovyetlere daha fazla iktidar devredilmesi arka planı üzerinde gerçekleşecek." (age., s. 173)

"Yalnızca demokratikleşme aracılığıyla işçiler perestroyka sürecine dahil edilebilirler, çünkü yalnızca demokrasi bütün iktidarı halka verebilir." (age., s. 174)

Ama genel bir hukuk devleti talebi, demokrasinin kimin için istendiğinin işaretini veriyor:

“Bir hukuk reformu hazırlanıyor. Acil görevi, devletimizi hukuk devleti olarak yeniden yapılandırmak. Bu, gelecekte hukukun ege-men olacağı, bütün yurttaşların haklarının korunacağı ve yasa önün-de eşitlik ilkesinin sıkıca yerleştirileceği anlamına geliyor.” (age., s. 116)

Bütün demokratikleşme, iktidarın Sovyetlere verilmesi, işçilerin haklarının gelişmesi ifadelerine rağmen, süreç tam ters yönde ilerledi. Aslında elbette yine belirleyici olan sınıf mücadelesiydi. Özgürlükler ve demokratikleşme ifadeleriyle istenen, perestroyka karşı-sındaki direncin kırılmasıydı. Bu direnç ise, esas olarak, çıkarları sosyalizmin ilerlemesine karşılık gelmese de sosyalist inşa sürecinin ürünü sosyo-ekonomik yapıya bağlı olan mevcut bürokrasiden kaynaklanıyordu. Bu anlamda, ileri sürülen özgürlükler, demokratikleşme, bürokrasinin hakimiyetinin kaldırılmasına yönelikken, hukuk devleti tarafından güvence altına alınması hedeflenen özgür-lükler, serbest ticaret, özel mülkiyet gibi burjuva özgürlüklere dönüştürülüyordu.

İdeolojik düzlemde savunulanların karşılık geldikleri gerçek içe-rikler, bunların temsil ettikleri çıkarlarda, mücadelelerde bulunur. Demokratikleşme olarak adlandırılan politikanın yandaşları ve kar-şıtları, hizmet ettiği ve karşısına aldığı çıkarlar, bu anlamda mad-di düzeyde gerçekleştirilenler, onun içeriğinin daha tam bir göster-gesidir. Aganbegyan’ın sözleri arasında da, bu açıdan perestroyka-nın karakterinin saptanmasına yardımcı olacak yönler ortaya çık-maktadır.

Aganbegyan perestroyka karşıtlarını sıralıyor:

“Bu büyükçe parti, hükümet ve ekonomi örgütçüleri grubu, eski tarz ekonomi direktörlerinde, tutucu eğilimli aydınlarda ve işçi sını-fının eski, çarpık toplumda iyi geçinen ve yeni idari sistemin onlara yüklediği daha yüksek taleplerden memnun olmayan üyelerinde, pe-restroykaya karşı gelmede müttefikler buldular.” (age., s. 160)

“Perestroykanın neden bu kadar yavaş olduğunu ve neden bu kadar güçlükle karşılaştığını tahlil ederken, en önemli nedenler olarak ata-let ve direniş güçlerini küçümsemiş olduğumuz olgusunu ... daima belirtiyoruz.” (age., s. 165)

Aganbegyan, siyasi ve ekonomik yönetimin ileri gelenlerinden, aydınlara ve işçi sınıfının üyelerine kadar toplumun neredeyse bü-tününü kapsayacak kadar geniş kesimlerini perestroyka karşıtı ola-rak sayıyor. Diğer yanda ise, kapitalist ülkelerdeki burjuvazinin sı-nıfsal örgütlenmelerinden farkı belirsiz odalarda örgütlenen ‘iş çev-releri’ bile vardır:

“SSCB Sanayi ve Ticaret Odası’nın önemi büyüdü. Demokratikleş-me politikalarımızla uyumlu olarak bu yapı, ülkemizin iş çevrelerinin temsilcisi haline geliyor. Odanın yanısıra, başka ülkelerle iş dernekle-ri, ortak işletmelerin direktörleri konseyi ve benzeri yeni dernekler kurulmakta. Oda, yasama planları önerme, girişimci dernekleriyle ilişkiler sürdürme, danışmanlıklar sağlama, fuarlar düzenleme, lisans verme ve benzeri haklara sahip.” (age., s. 187)

Aganbegyan, ideolojik düzeyde gerçekleşen sınıf mücadelesinde işçi sınıfına karşı burjuvaziyi savunmayı neo-liberalizme kadar gö-türüyor. Tam boy demagojiyle özelleştirmeyi toplumsallaştırma ilan edip liberalizasyondan yana konumlanıyor:

“... özelleştirme süreci ... Aslında süreci *toplumsallaştırma* olarak isimlendirmek daha isabetli olabilir. ... çünkü süreç mülkiyeti halka yaklaştıran, halkın mülkiyetinden yabancılaşmasını tasfiye eden bir süreç.” (age., s. 64)

“... yazılar ‘liberalizasyon’ kelimesi kullanıyor. Bu kötü bir kelime değil ve liberalizasyon süreci de kötü bir süreç değil.” (age., s. 175)

Aganbegyan’ın sözlerinde iş çevreleri, özelleştirme ve liberalizas-yondan yana çıkılırken neye karşı tavır alındığını görmek müm-kün. Tasfiye edilecek, kaldırılacak olan, ‘tekeller’dir, merkezi plan-lamaya dayanan sistemdir:

“... piyasanın düzenleyici olduğu ekonomik yöntemlerde ve sosya-list rekabet ilkelerinde ustalaşıp üretim ve ticaret tekellerini tasfiye edersek ... başaracağız.” (age., s. 37)

“... merkezi dağıtım sisteminin olumsuz sonuçları ... onun kaçınılmaz yanı, bu yüzden bir piyasa dağıtım sistemine yerini bırakmak üzere onun bütünü yıkılmalı. Bunu, fiyatlar ve bankacılık reformlarıyla aynı zamanda, 1990’da kurmayı planlıyoruz.” (age., s. 46)

“... ekonomik yöntemlerle yönetim ...

Bu yeni yönetim sisteminde merkezi plan öneminin çoğunu kaybetti ...” (age., s. 99)

Bu çerçevede perestroykanın gerçekleştirdikleri, başardıkları ise, piyasa ilişkilerinin ve özel mülkiyetin, merkezi planlamanın ve toplumsal mülkiyetin yerini almakta olması, sosyalizmin temel özelliklerinin terk edilip meta ekonomisine, kapitalizme geçiştir:

“1989’un başlarından beri üretim alanındaki bütün işletmeler tam maliyet muhasebesi, kendi kendini finanse etme ve kendi kendini idare etme temeli üzerinde çalışıyor. 75 bin kadar yeni kooperatif kuruldu. 1988’de üretim ve hizmetlerde 4 milyar rubleden fazla ciro yaptılar. Aşağı yukarı 2 milyon kişi yeni kooperatiflerde veya serbest çalışıyor.

Dahası, sürekli yeni ekonomik koşulları gözden geçiriyoruz ve sonucunda planlama düşüncelerimizi değiştiriyoruz. İşletmeler için yeni ekonomik kurallar önem kazandıkça, merkezi olarak planlanan görevlerin sayısı hızla azaldı.” (age., s. 10-11)

“Ana üretici bağ olan planlama sisteminin konumunda, fiyat oluşumu, finans, bankacılık ve çalışmanın karşılığının ödenmesinde radikal değişiklikler yapıyoruz. Malzeme, teknolojik donanım vb için merkezi dağıtım yerine toptan ticareti getirmeyi hedefliyoruz. ... Üretim araçları piyasası yaratmak, uzun vadeli kurallara uygun bir finansman sistemine geçmek, yeni bankalar yaratmak, faaliyetlerinin ticari yanını güçlendirmek vb üzere mevcut sistemi kökünden sökme ye kesin niyetliyiz. ... mülkiyete karşı tutumumuzda çoğulculuk geliyor. Her faaliyet alanında kooperatifler ve kişisel girişimler türüyor.” (age., s. 167-168)

Zaten perestroykanın mevcut sistemin düzeltilmesi, reformu değil de, köklü bir değişiklik, bir ‘devrim’ olduğu, bir sistemden diğerine bir geçiş dönemi yaşanmakta olduğu da, Aganbegyan tarafından tekrar tekrar anlatılıyor:

“... eski ve yeni idare sistemleri arasında bir geçiştireyiz, iki yöntemin birlikte var oldukları bir dönemdeyiz.” (age., s. 11)

“... bu hala bir geçiş dönemi ...” (age., s. 90)

“Kritik değişiklikler bir iki yıl içinde gerçekleşecek. 1989’un, fiyat reformunun başlama, toptan ticarete büyük ölçekli geçiş, bankaların bütünüyle maliyet muhasebesi ve kendi kendini finanse etme sistemi ne geçmesi, kiralamanın yaygınlaştırılması ve politik ve adli sistemlerin reformu yılı olması amaçlanıyor. 1990’a kadar bu değişiklikler çoğunlukla tamamlanmış olacak. Sonuç olarak, doksanlara temelde farklı ekonomik mekanizma ve yönetimle gireceğiz.” (age., s. 168)

Gerçekten de, Aganbegyan’ın dediği oldu. Sovyetler Birliği “doksanlara temelde farklı ekonomik mekanizma ve yönetimle” girdi. Ama bu, kapitalizmin restorasyonuna karşılık geldiği için, perestroyka, devrimden çok karşıdevrim anlamına geldi.

Varılan sonuç özünde, sosyalizmi, kapitalizmden ödünç alınan öğelerle düzeltmeye kalkışmaktan kaynaklanıyordu. İki ayrı dünyanın, birbirleriyle uzlaşmaz sistemlerin öğeleri arasında da ‘doku uyumsuzluğu’ vardı. Daha önceki piyasacı reformlar da bu yüzden sosyalizmin sorunlarını çözememiş, hatta aslında ağırlaştırmıştı. Bu sefer eklektik bir yapı yerine, perestroyka, tutarlı olmayı, piyasacı önlemleri sonuna kadar götürmeyi, kendi içinde bir bütünlük kurmayı tercih etti. Bu doğrultuda ulaşılan sonuç ise, sosyalizmin düzeltilmesi değil, kapitalizm oldu.

Önceki piyasacı reformların başarısızlıklarını tutarsızlıklarına bağlayan Aganbegyan da, perestroykanın toplumsal yapıyı her boyutuyla kapsayarak bütünlüklü olacağını anlatıyor:

“Eylül 1953 Plenumuyla getirilen ekonomik reformlara son verilmesi, büyük ölçüde, Hruşçov reformlarının bütünlüklü olmayışı ve tutarsızlığındandı.” (age., s. 162)

“Birincisi, toplumumuzun ve özellikle ekonominin mevcut yeniden yapılanması, geçmiş reformlar kısmi ve sınırlıyken, çok yönlü, bütünlüklü bir süreç. İkincisi, eski idari ‘dikta’ sisteminin yerine ekonomik yöntemlere dayanan bir yönetim sistemi getirme niyetinde olduğumuz için yönetim reformu radikal bir reform. Geçmişte, reformlar ya-

rım önlemlerle sınırlı kalmıştı ve ekonominin en önemli bölümlerinde idari sistem korunmuştu. Bu reformlar ekonomik yöntemleri yalnızca kısmi olarak getirmeye çalışmıştı. Üçüncüsü, ekonomimizin mevcut yeniden yapılanmasının arkasındaki hareket ettirici güç, toplumumuzun demokratikleştirilmesi. Hepsinden önce, kendi kendine idareyi getirmek ve işçileri idareye katmak niyetindeyiz.” (age., s. 166)

“... toplumumuzun bütün politik, ideolojik ve yasal yapısını reformdan geçirmek niyetindeyiz.” (age., s. 167)

Bütün mevcut toplumsal yapıyı, bütünlüklü ve köklü bir değişikliğe uğratan perestroyka, hedefine ulaştı! Ama ulaşılan, Aganbegyan'ın kitabının başlığındaki gibi 'devrim' değil, karşıdevrimdi. Sovyetler Birliği yıkıldı, Ekim Devriminin kazanımları bütünüyle kaybedildi, toplumsal bir yıkım ve kapitalizmin restorasyonu gündeme geldi. Uluslararası işçi sınıfının mücadelesinin büyük kayıpları temelinde, emperyalizm, egemenliğini güçlendirdi, saldırganlığını azgınlattırdı.

PIYASA VE SOSYALİZM

Sosyalizmin sorunlarına çare olarak önerilen piyasa reformlarına her seferinde NEP dönemi örnek gösterilmişti. Gerçekten de NEP döneminde piyasa ilişkileri gelişmiş, ürün fazlasına el koyma yerine vergi almaya geçilmiş, belirli bir ticaret özgürlüğü sağlanmış, yabancı sermayeyle ortaklıklar aranmış, işletmelerin kendi kendine mali yeterlilikleri gündeme getirilmiş, hatta toplu sözleşme, işsizlik gibi ücretli emek ilişkileri ortaya çıkmıştı. Ancak Sovyetler'de NEP dönemi, henüz sosyalizmin kurulmamış olduğu koşullarda, sosyalist uygulamalar açısından mevcut yapının kaldırabileceğinden ileri gidildiği saptamasıyla, maddi temeli güçlendirip daha sağlam bir biçimde ilerleyebilmek için atılan zorunlu bir geri adım olarak nitelenmişti. Bu anlamda, sosyalist ilişkiler ve piyasa ilişkileri yan yana bulunsa da, hiçbir zaman NEP ya da piyasa ilişkileri, sosyalizmin kendisi olarak görülmemişti. Aksine sosyalizme geçiş sürecinin aynı zamanda piyasa ilişkilerinin tasfiye ve sosyalist iliş-

kilerin egemen olma süreci olduğu hep vurgulanmıştı.

Sovyetler'de sosyalist inşa süreci başından itibaren çelişkili bir karakter taşıdı. İşçi sınıfının siyasi egemenliği, onun adına bir kesimine daralırken, üretim ilişkilerinin dönüşümü süreci, hedeflerine doğru bir biçimde ilerlemeyi sürdürdü. Kapitalist işletmelere hemen Ekim Devriminin ardından el konulmuştu. Yirmilerin sonunda da NEP dönemi, yerini tarımda kolektifleştirme ve planlı sanayileşme atılımlarına bıraktı. Böylece küçük meta üretimi de tasfiye edilip sosyalist üretim ilişkileri egemen oldu. Bundan sonra, kapitalizmden, meta ekonomisinden farklı bir sosyo-ekonomik yapı ortaya çıktı. Artık üretimi, yatırımı, kaynak dağılımını, tüketimi, istihdamı ve ekonominin bütün işleyişini düzenleyen fiyatlar, arz-talep, piyasa ilişkileri değil, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusundaki merkezi planlamaydı. Bu temel üzerinde ortaya çıkan sosyalizmin sorunları da kapitalizmden, meta ekonomisinden bütünüyle farklıydı. Bu zaten, burjuva eleştirmenlerin sosyalizme yönelik değerlendirmelerinden de anlaşılabilir. Bu eleştiriler açısından, karlılık gözetilmemesi, maliyeti yansıtan ve üniter fiyatlar olmaması, işsizliğin bulunmaması, özel mülkiyetin yokluğu ve bir dizi sosyalizme ilişkin özellik irrasyoneldir ve sosyalist uygulamadaki tıkanıklıkların kaynağıdır. Aslında, Aganbegyan'ın 'idari yönetim sistemi'ne yönelik eleştirileri de aynı yaklaşım çerçevesi içerisinde sayılabilir ve söz konusu yaklaşımı somutlayan bir örnek olarak kabul edilebilir.

Kapitalizmin ve piyasa ilişkilerinin savunucularının Sovyet ekonomisine yönelttikleri eleştirilerinin köktenci niteliği, bu sosyo-ekonomik yapının kapitalizmden, piyasa ekonomisinden kökten farklılığının göstergesi sayılmalıdır. Meta ekonomisi ile sosyalizm birbirleriyle uzlaşmaz, bağdaşmaz oldukları için de bunları uzlaştırma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. NEP döneminde henüz sosyalizm kurulmamış olduğu için, piyasa ilişkileri, üzerinde sosyalizmin kurulacağı temelin sağlamaştırılmasına hizmet etmiştir. Ama ellilerin Hruşçov, altmışların Kosigin reformları ya da

perestroyka döneminde aynı öneri, sosyalizmle piyasa ilişkilerini birbirlerine eklemeye çalışmak anlamına gelmiştir. Bu ise yapısal uzlaşmazlık nedeniyle mümkün değildir. Bu nedenle, Hruşçov ve Kosigin reformları piyasacı düzenlemelerden, perestroyka ise, sosyalizmin kendisinden vazgeçmekle sonuçlanmıştır.

Gerçekten de, meta ilişkileri ve bunun genelleştiği kapitalizm, insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını piyasanın aracılığına bağlayarak dolaylılaştırır. Üretim ve bütün ekonomik ilişkiler, doğrudan ihtiyaçlar için değil, alım satım için, kar içindir. İnsan faaliyetinin ürünü olan ekonomik ilişkiler, piyasa, insandan bağımsız, ona egemen duruma gelir; insan, emeğinin ürününe yabancılaşır. Üretimin ihtiyaçları karşılamasının tesadüfi piyasa ilişkilerine bağlanması, bir yandan kaynakların boşa harcanabilmesini, israfını, diğer yandan insanların ihtiyaçlarının karşılanamamasını, yokluğu getirir. İnsanın kendi emeğinin koşullarına egemen olamamasının sonucu olan piyasadaki dalgalanmalar, anarşi, bu durumu daha da ağırlaştırır.

Kapitalist özel mülkiyet koşullarında, piyasanın düzenleyiciliği, dolayısıyla bu düzensizlik ve anarşi kaçınılmazdır. Ama üretim ilişkilerinin sosyalist dönüşümü, üretim araçları mülkiyetinin toplumsallaştırılmasının yanısıra, aynı zamanda piyasa ilişkilerinin ortadan kaldırılması, üretimin, ekonominin, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenmesidir. Bu biçimde, artık yabancılaşmadan kurtulup insanın kendi emeğinin ürünü üzerinde egemen olabilmesinin olanağı doğar. Toplumsal olarak birleşmiş doğrudan üreticilerin kendi çalışma koşullarını kendi ellerine almalarıyla, artık ihtiyaçların karşılanması, piyasa dolayımından çıkıp doğrudan gerçekleştirilebilir. Üretimi gerçekleştirenler, ekonomik, siyasi, toplumsal olarak egemenseler, üretim araçlarının, ürünlerinin sahipleri, iradelerini birleştirip merkezileştirerek toplam ihtiyaçları saptayıp tercihleri yapıp üretimi, koşullarını kararlaştırabilirler. Üretimin, ekonominin merkezi olarak planlanması da anarşiyi, israfı kaldırarak verimliliği artırırken ihtiyaçların da daha tam ve

dengeli olarak karşılanmasını sağlar. Yeter ki, işçi sınıfının egemenliği, demokrasisi aksamasın, yığınların iradesinin sağlıklı bileşimi sürekli oluşsun, demokratik merkezîyetçilik aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya işlesin. Bu anlamda, sosyalizme ilişkin sorunların kaynağı da toplumsal mülkiyette, merkezi planlamada değil, yönetime yığınsal katılımın gerileyip dar bir kesime çekilmesinde, bürokratikleşmededir, merkezi planlamanın demokratik olmayan, bürokratik yapısındadır.

Engels sosyalizmin meta ekonomisi olmadığını, toplumun üretim araçlarına el koyarak ürünün üretici üzerindeki egemenliğinin yerine insanın kendi koşullarına egemenliğini geçirdiğini ayrıntılı bir biçimde anlatıyor:

“Bugünkü üretici güçleri, aynı biçimde, sonunda onların özlüğünü tanıdıktan sonra kullanınca, üretimdeki toplumsal anarşi yerine, üretimin, topluluğun olduğu gibi her bireyin de gereksinmelerine göre toplumsal olarak planlanmış bir düzenlenmesinin geçtiği görülür; böylece, ürünün önce üreticiyi, sonra temellükçüyü egemenliği altına aldığı kapitalist temellük biçimi yerine, ürünlerin, modern üretim araçlarının özlüğüne dayanan temellük biçimi geçer.” (Engels, *Anti-Dübring*, s. 442)

“Üretim araçlarına, toplum tarafından elkonulması ile, meta üretimi, ve bunun sonucu, ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kalkar. Toplumsal üretim içindeki anarşi yerine, bilinçli, planlı örgüt geçer. Bireysel yaşama savaşımı son bulur. Böylece, ilk kez olarak, insan, belli bir alanda, hayvanlar dünyasından kesinlikle ayrılır, hayvansal yaşama koşullarından, gerçekten insanca yaşama koşullarına geçer. İnsanı çevreleyen, şimdye kadar insanı egemenliği altında tutan yaşama koşulları alanı, şimdi, kendi öz toplum yaşamlarının efendileri oldukları için ve kendi öz toplum yaşamlarının efendileri niteliği ile, ilk kez olarak, doğanın gerçek ve bilinçli efendileri durumuna gelen insanların egemenliği ve denetimi altına geçer. Kendi öz toplumsal pratiklerinin, şimdye değin, karşılarında doğal, yabancı ve egemenlik altına alıcı yasaları olarak dikilen yasaları, bundan böyle insanlar tarafından tam bir bilinçle uygulanan ve bu yoldan egemenlik altına

alınmış yasalardır. İnsanlara özgü bir şey olan, ve şimdiye kadar karşılarında doğa ve tarih tarafından verilmiş bir şey olarak dikilen toplum durumunda yaşama, şimdi onların gerçek ve özgür eylemleri durumuna gelir. Şimdiye değin tarihsel egemenlik altında tutan yabancı, nesnel güçler, insanların denetimi altına girer. İnsanlar, işte ancak bu andan başlayarak kendi tarihlerini tam bir bilinçle kendileri yapacak; onlar tarafından harekete getirilen toplumsal nedenler, ağır basan bir biçimde ve durmadan artan bir ölçüde, işte ancak bu andan başlayarak onlar tarafından istenen sonuçları vereceklerdir. İnsanlığın, zorunluluk dünyasından özgürlük dünyasına sıçrayışıdır bu.” (age., s. 447)

“Toplum, onları bir plana göre toplumsal olarak kullanmak üzere, tüm üretim araçlarının egemeni durumuna geçerek, insanların kendi öz üretim araçlarına daha önceki köleliklerini ortadan kaldırır.” (age., s. 462)

“Dolaysız bölüşüm gibi dolayısız toplumsal üretim de her türlü meta değişimini, öyleyse (hiç değilse komün içinde) ürünlerin meta durumuna dönüşümünü ve sonuç olarak *değerler* durumuna dönüşümlerini dıştalar.

Toplum, üretim araçlarını mülkiyetine alıp da onları dolayısız bir biçimde toplumsallaşmış bir üretim için kullanır kullanmaz, her bireyin emeği, özgül yararlılık niteliği ne denli farklı olursa olsun, hemen ve doğrudan doğruya toplumsal emek durumuna gelir. Bir ürünün içerdiği toplumsal emek niceliğinin, bundan böyle önce bir dolambaç aracıyla saptanmasına gereksinme yoktur; ... Öyleyse, ürünler içine konmuş ve toplumun dolaysız ve mutlak bir biçimde bildiği emek niceliğini, onun doğal, eksiksiz, mutlak ölçüğü olan *zaman* ile belirtecek yerde, bir üçüncü ürün durumundaki, bir zamanlar çıkar yol olarak kaçınılmaz bulunan, görelî dalgalanan, eksik bir ölçek ile belirtmekte devam etmek toplumun usuna bile gelemeyiz. ... Planı belirleyecek olan şey, eninde sonunda, çeşitli kullanım nesnelere kendi aralarında ve üretimleri için gerekli emek niceliklerine göre tartılmış yararlı etkileridir. İnsanlar her şeyi, ünlü ‘değer’in işe karışması olmaksızın, çok yalın bir biçimde düzenleyeceklerdir.” (age., s. 483)

Meta ekonomisi değil, onun ortadan kaldırılması olan sosyalizm, karakteri gereği, alım-satım, para, ücret, kar, kredi, faiz gibi piyasa

kategorilerini dıştalar. Dolayısıyla piyasa sosyalizmi ifadesi de kendi içinde çelişkili, gerçekliğe uygun olmayan bir kavramdır. Sosyalizmi piyasa ilişkileri ile düzeltme çabaları da, kaçınılmaz olarak, ya piyasa ilişkilerinden ya da sosyalizmden vazgeçmeye varmıştır.

KAYNAKÇA

- A. Aganbegyan, *Moving The Mountain, Inside The Perestroika Revolution (Dağı Kımıldatmak, Perestroyka Devriminin İçinden)*, Bantam Press, 1989
F. Engels, *Anti-Dühring*, Sol Yayınları, Ankara, 1977

Devrim dediğimiz şey işçi sınıfının gerçek iktidarının tesis edilmesi ise, işçi sınıfının devrimci eylemi olarak politik eyleminden söz ettiğimiz kadar ideolojik eyleminden de söz etmek zorunludur.

Devlet ve ideoloji

DUVARDAKİ GÖLGELER

İREM YALINPALA

GİRİŞ

Altmışların çiçek çocukları eylemleri, yaşam biçimleri, sloganları ile şimdiden büyüklerin birbirlerine anlattıkları masalların büyülü kahramanları oldular. Kapitalizmin vahşi doğasına vicdan olma gayretleri çoktan unutuldu. Yetmişlerin biraz daha büyümüş, dünyayı isteyen, acemi, gözü pek, maceraperest gençleri dünyanın sahipleri olduğunu düşünenler tarafından yenik düşürülüp, yok edileli neredeyse bir çeyrek yüzyıl oluyor. Altmışsekizlileri mitleştirenler, yetmişlilerden hiç söz etmemeyi, unutturmamayı, yok saymayı yeğliyor. Unutturmaya çalıştıkları bir kuşağın düşleri, hayalleri, umutları değil. Aynı zamanda 79 Şili'si, 80 Türkiye'si vb. ile iktidarlarına yönelen sınıf hareketleri, duydukları korku, panik...

Seksenler, doksanlar onların istediği gibiydi. Artık ne çiçek ço-

cuıkları vardı, ne de acemi, gözü pek gençler. Yenilgiyi iliklerine kadar yaşayan, varoluş nedenselliklerini sorgulayan, yorgun 'demokratlar' kalmıştı geriye. Apolitize kitlelerden şikayet edip kendi apolitizasyonlarını göremeyen, sorgulamayan yorgun 'demokratlar'. Kitlelerin yalnızlaşmasından/yabancılaşmasından dem vurup kendi parçalanmışlığını, dağınıklığını, bir başınalığını gözden çıkarıp yorulan 'demokratlar'.

Yenilgi içselleştirilip hedefler inandırıcılığını yitirdiği zaman, her şey flulaşır: gelecek düşleri, değerler, devrim, yoldaşlık vb.. İşte o zaman örgütler cemaatleşir, üyeler müritleşir, uhrevi bir koku hakim olur havaya. Peki neden nedir? Önlenemez bir yazgının talihsiz kahramanları mıdır bu insanlar? Yoksa Cervantes'in satırlarından çıkıverip ete kemiğe bürünmüş Don Kişot'lar mıdır? Oysaki gerçeklik algısını yitirmiş Don Kişot kitaplardan gerçek hayata taşındığında o masumiyet ve saflık yitiverir. Yerini terk edildiği sanılan değerler, daha da kokuşmuş yüzleriyle işgal ederler.

NEDEN?

Bir politik grubu var eden, bir arada tutan şey hedefleri ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesine olan inançtır. Bu inanç ve hedef ortadan kalktığında yan yana duruşun şekli mistik biçimler almaya başlar. Mistik doku yapıyı oluşturan tüm öğeleri sarar. Öğeler arasındaki ayırım silikleşir, anlamsızlaşır. Grubu tanımlayan değerler, davranış şekilleri, entelektüel ürünler gerçek anlamlarını yitirip dinsel anlamlar taşımaya başlar. Mistik yapılar eleştirilemez, sorgulanamaz. Dogmalar oluşur, dinsel kalıplar yaratılır. Değerler sistemi dediğimiz şey gerçekle bağlarını yitirip ahlaka dair anlamlar kazanır. Şekilsiz, içeriksiz bir ahlaktır bu. Bir grubun eyleminin oluş tarzını yaratan davranış alışkanlıkları, eylemin gerekçeleri ortadan kalktığı ölçüde dinsel bir ayinin ritüellerine dönüşür. Teori bilimsel kaynaklarından kopmaya başlar, amacını yitirmiş skolastik bir gevezeliğe döner. O artık grubun varoluş nedenlerini tarif etmez, bir arada duruşun aracı olur. Teorinin bu yeni oluşum biçimi onu

değerler bütünüyle aynılaştırır ve sorgulanamaz bir noktaya evrilir. Teorinin sorgulanmasına yönelik her girişim grubun varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başlar. Reddedilir, dışlanır. Teorik-kavramsal üretim, üretilmiş olanın doğrulanmasına ve saflaştırılmasına indirgenir. Dışarıda akıp giden, değişen hayatın dışındaki bu hayat artık dinsel, durağan ve yapay bir hayattır. Varoluş amacından uzaklaşmış, yaşam karşısında kendi rolünü tarif edemeyen, edimsiz yani sonuç olarak kimliksiz yapılar, kimliksiz 'bi-reyler' üretmeye başlar. Kendini tarifleyemeyen bir yapı sistemin ürettiği insan tipinden başka insan tipi, sistemi ayakta tutan pratikten başka bir pratik var edemez. Böyle bir hayatta kavramlar içeriklerini kaybeder; soyut, amorf sembollere dönüşür. Kavramların içeriksizleşmesiyle oluşan boşluğu egemen anlamlar doldurmaya başlar. Yeni olanı temsil etme iddialarının ardında geri, yoz anlamlar boy verir. Bu gün harcanan onca iyi niyetli çabaya ve iyi insanlara karşın böylesi bir kokuşmuşluğun ve bu kokuşmuşluğun içinde pek çok çirkin ilişkinin yaşanıyor olmasının başka nasıl bir izahı olabilir?

BU YAZININ AMACI NEDİR?

Althusser'in önemli gördüğüm politik önermelerinden bir tanesi Marx'ın praksis felsefesinden kaynağını alır. "*Teori içerisinde sınıf mücadelesi*" diyor, Althusser. Teorinin eylem kılavuzu olarak algılandığı bildik yaklaşımın dışında bu yaklaşım teorinin kendisini eylem alanına dönüştürmektedir. Böylece teori karşısında özne (birey, grup) edilgin, kullanıcı konumdan etkin, müdahale eden, değiştirip dönüştüren bir konuma taşınır. Teori karşısında bu 'yeni' duruş teorii elit bir faaliyet alanı olmaktan çıkartır, özgürleştirir. Teorik alanın dinsel bir yapıya dönüştüğü günümüz koşullarında *teori içinde sınıf mücadelesi* başlatmak bir zorunluluk halini alır. Bu teorinin özgürleşmesi için olduğu kadar devrimci eylem, değerler, yapılar bütünüünün yeniden inşası için de kilit bir görev olarak şekillenir. Yirmi yıla yakındır sınıf kavgası alanında hasmını sorgulamayan,

onun mücadele araç ve yöntemlerini ortaya çıkartıp etkisizleştirecek bir çabanın içinde olmayan 'politik' hareketler güruhu kendi varlık koşulları ile yanılmalı bir ilişki sürdürüyor demektir. Bu yanılmalı ilişkinin kırılabilmesi doğru soruların ardından yürütmekle, yanıtların içerisinde işçi sınıfının cephelerini keşfetmekle, yeni cephe açmakla mümkündür. Bu yazının yapmaya çalıştığı şey uzunca bir süredir marksist hareketin gündeminden düşmüş bir sorunu, devlet sorununu yeniden sosyalist hareketin gündemine taşımaktır. Böylece teorinin politik grupların bir arada duruşunun harcı konumundan çıkıp gündelik hayata dair pratiklerin oluşturulmasından, parti inşasına kadar sosyalist mücadelenin tüm düzeylerini kesen eksenini yeniden oluşturulabilecektir. Böyle bir eksenin ortaya çıkışı yazının taşıdığı öznel niyetlerden ziyade çalışmaya konu alınan devlet sorununun niteliğinden kaynaklanmaktadır. Devletin içinde yer aldığı politik düzey, içinde yaşanan ana dair tüm sorunların düğümlendiği ve çözümü için politik müdahaleyi gerekli kıldığı için sınıf mücadelesinin diğer tüm düzeylerini kesen bir eksen oluşturur. Bu nedenle çalışma konunun kendisine sunduğu olanaklar çerçevesinde ve çalışmanın doğal seyri gereği sınıf mücadelesinin tüm düzeylerinin birbiriyle ayrıştığı durumların değil aksine bu düzeylerin iç içe geçtiği durumlar üzerinden yürüyecektir. Bugüne değin pek çok çalışma sınıf mücadelesinin çeşitli düzeylerinin birbiriyle ayrıştığı koşulları, bu düzeylerin birbirinden farklılıklarını ortaya çıkartmak için uğraş vermiştir. İzlenen bu yöntem kimi zaman bu çabaları diyalektik düşüncenin gereği olan *'bütünü tüm karmaşıklığı içerisinde kavrama'* ediminden uzaklaştırmış, peşine düşülen yanıtları anlaşılmasız kılmıştır. Yazı sınıf mücadelesinin düzeylerine ilişkin özgüllük noktalarını konu almamakta; ama sınıf mücadelesinin düzeylerinin bir ve aynı şey olduğunu da iddia etmemektedir.

Devlet başlığı altında marksist aydınların Lenin sonrası yürüttüğü tartışma daha çok Avrupa Sol'u etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu verdikleri yanıtlarla değil ama sordukları sorularla birbirinin ardı-

lı olarak nitelenebilecek aydın grubu farklı duruşlarına karşın konu seçimi, yöntem, konunun tartışıldığı alan itibarıyla ortaklıklar taşır. Kimi militan bir duruşa sahip, kimi akademisyen bir tavır sergilemiş ama çoğunlukla benzer konularda yoğunlaşmışlardır. Sosyalist entelektüel üretimin Lenin sonrası neredeyse bir yüzyıla yakındır politik merkezler odaklı gerçekleşmiyor oluşu soruların belirlenmesinde bu aydınların eserlerinin baz alınmasını zorunlu kılmaktadır. Devlet teorisi üzerinde sözü geçen eserlerin sorularını konu ediniyor oluşumuz; bu soruları doğru sorulmuş sorular olarak kabul ediyor oluşumuz; *verilen yanıtların tümüyle örtüştüğümüz anlamına gelmemektedir*. Kaldı ki Avrupa Sol'u üst başlığında toplanan bu yazarlar da birbiriyle aynışmamakta, ama ortak konuları da tartışmaktan geri durmamaktadırlar. Çünkü sorun marksizmin içerisinde süzülüp, teorik üretim alanına taşınmaktadır. Aşağıdaki çalışma boyunca sorularda ortaklaşıp yanıtlarda taraf olma, kendi tarafını yaratma, bunu marksizmin temel kaynakları içinden oluşturma çabası içinde olunmuştur. Pek çok açık pencereden bakılmış ama eklektik bir çerçeve oluşturmamak noktasında da duyarlı olunmuştur.

Althusser'in sonu bilindir. Bir bilim insanı, felsefecinin gerçeklik algısını yitirmesi belki de o insanın başına gelebilecek en kötü şeydir. Althusser bunun yarattığı travmayı eşinin trajik ölümü ile birlikte çok yoğun yaşar. Eşini rahatsız bir anında öldürmesi ve kendisine şizofreni tanısı konmasına isyan eder. Onun için hapis yatmak yerine akıl hastanesine yatırılması verilebilecek en kötü cezadır. Çünkü bu karar ürettiği, kendisini var eden tüm düşünceleri ile birlikte onu da yok etmek anlamına gelmektedir. Althusser'in fizyolojisi o ana kadar üretilmiş pek çok eserini de tartışılır bir konuma taşır, lekeler. Doğanın Althusser'e oynadığı oyun talihsizlik olarak adlandırılıp önemsenmeyebilir. Ama ya diğerleri... Gramsci, Laclau, Miliband, Poulantzas ve... Farklı olanı dışlayan, kendinin dışında gördüğüne tahammül edemeyen anlayışların lekelere taşır bu yazarlar. Althusser'ininki kötü talihtir ya diğerlerinin-

ki... Elbette Batı Solu olarak adlandırılan bu bir yığın insanın üzerinde yaşadıkları dönemin izleri vardır. Çoğu sınıf hareketi ile gerçek bağlara sahip değildirler. Bu durum komünist yapılarla ilişkilerinin olmayışı ile paralellik arz eder. Gramsci aktif bir parti üyesidir. Ama o da uzun hapislik yılları boyunca örgütünden uzak kalmıştır. Althusser ise partiyle kurduğu ilişkide çoğu zaman sorunlar yaşamıştır. Diğerleri de farklı ilişki biçimleri geliştirememiştir. Lenin sonrası Üçüncü Enternasyonal çizgisine hakim olan indirgemeci, sekter çizgi, aydın kimliğine sahip bu kişileri örselemiş, onları sınıfla organik bağlar kurabilecekleri araçlara sahip olmaktan alıkoymuştur. Üçüncü Enternasyonal çizgisinin yarattığı sonuç bu yazarların eserlerini ağdalı, kimi zaman şifreli gibi görünen bir dille yazmalarına neden olmuştur. marksizmin üzerinde hareket ettiği tarih bilimi ve ekonomi politik yerine epistemolojiyi çalışma alanı olarak seçmişlerdir. Epistemolojinin kendisine nesne olarak kabul ettiği kavramlar ve bu kavramların analizinde yeni kavramlara duyulan ihtiyaç, soyutlamaları anlaşılabilir boyutlara taşımış, ortaya çıkan metinleri kimi zaman içe dönük düşünce süreçlerinin dillendirilmesine dönüştürmüştür. Çabalar bir diğer amaç olarak marksizmin Hegelist, ekonomist, vulger yorumlamalardan arındırılması ile örtüşmüş, bu durum marksizmin yeni bir bilimsel kıta olarak var olmasından doğan kendi kavramlarının tam anlamıyla yaratılamamış olması nedeniyle adı geçen yazarları bu boşluğu doldurma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Ayakların sınıf hareketine basmıyor oluşu zaten kendi başına bir handicap yaratmaktadır. Üretilenler yaşama ilişkin hep bir dolayım taşır. İlişkinin böylesi bir dolayım üzerinden kuruluyor oluşu sapma risklerine kapı aralar. Ama tüm bu anlatılanlar onları hepten lekeli mi kılar? Althusser'in yaşadıkları onun eserlerinin gerçek anlamını ortadan kaldırmayacak ise aynı şey diğerleri için de geçerlidir. İşte bu yazının yapmaya çalıştığı bir diğer şey, Althusser'e doğanın, diğerlerine marksizmin sığ yorumlarının sürdüğü lekelerin ardındaki gerçekliğe ulaşmak olacaktır. Elbette sorgulayarak, elbette eleştirerek.

Ama o lekelerin ardında, bugün çaresizce ihtiyacımız olan koca bir sorular yığınının olduğunu bilerek...

DEVLETTE DEVRİM

Devrim denilen şey kökten bir altüst oluşturmaktır. İşte bu altüst oluşturma Paris ve Petrograd sokaklarından önce, Marx'ın, Engels'in kaleminde, *Kapital*'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni*'nin sayfalarında gerçekleşmiştir. Althusser'in başlarda "Epistemolojik Kopuş" diye tanımladığı, daha sonra "Özeleştirici Öğelerinde İdeolojik Kopuş" olarak düzeltilen teorik duruşla Marx ve Engels yeni bir bilim alanı (tarih bilimi) açmışlardır. İşte o andan itibaren artık her şey yeni baştan tariflenmek durumunda olmuştur. Bu altüst oluşun devlet teorisinde de yaşanması kaçınılmazdır. Engels'in yalın dili ile devletin kökenine dair tespitleri marksizimde kilometre taşı olmuştur. Ama bu yeterli midir? *Alman İdeolojisi*'nin son sayfalarında Marx ve Engels şöyle diyordu:

"Hukuk fikri. Devlet fikri. Olağan bilinçte şey, baş aşağı edilmiş durumdadır.

Din her şeyden önce ululuk bilincidir, gerçek yükümden doğan bir bilinçtir.

Bunu daha anlaşılır bir şekilde açıklamalı." (abç.) (Marx – Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 129)

Bunu daha anlaşılır bir şekilde açıklama arzusu tarih biliminin ve ekonomi politikanın devasa sorunlarına yanıt arama çabası içinde hep ileriye havale edildi. Kim bilir *Kapital*'in tamamlanamayan ciltlerinde yeri hazır bile. Ama teorinin baş aşağı duruşu ayakları üzerine kaldırılmış, daha tam bir tanımlama ise Lenin'e kalmıştır. *Devlet ve Devrim*'de Lenin devlet konusundaki devrimi gerçekleştirmiştir. (Belki gerçek anlamıyla hiç tamamlanamamış da diyebiliriz bu devrime, tıpkı Sovyet devrimi gibi). 'Devlet nedir?' sorusuna artık marksizmin net yanıtları vardır. Hem de tartışmaya mahal vermeyecek bir açıklıkla. Lenin, *Devlet ve Devrim*'de İkinci Enternasyonal sapsmasına karşı Marx ve Engels'in silahlarıyla mücadele

le eder. İkinci Enternasyonal çizgisine hakim olan Kautskist söylem Engels'in devletin sönmelenmesine ilişkin tespitlerini burjuva devlet de dahil olmak üzere genel devlet teorisinin bir parçası olarak görmektedir. Lenin bu yanlış kavrayışa karşı önce 'devletin bir sınıfın bir başka sınıf üzerinde baskı aygıtı' oluşuna ilişkin tespiti *Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni*'ne dayanarak unutulmuş bir bilgi olmaktan çıkartır. Ardından da Şubat Devrimi sonrası Ekim Devrimi öngününde devrimin karakteri ve işçi sınıfı iktidarında inşa edilecek devlet yapısının sorgulanmasına girişir. İktidara el koyan proletaryanın da kuracağı devlet aygıtının bir diktatörlük olacağını ilan etmesi, devlet teorisini burjuva ideolojisinin etkisi altında sınıflar üstü konuma yerleştirmeye çalışanlara verilmiş yanıtıdır özünde. Bu tariften en tam demokrasi olarak bile olsa, herhangi bir sınıf iktidarının yalnızca bir baskı aygıtı olarak gerçekleştirilebileceği tüm çıplaklığı ile oraya konulur. Teorinin son tahlilde bir önerme olarak ifade ettiği şeyi, işçi sınıfı her zaman kitaplardan olmasa da mücadelesinin içinde, kendi pratiğinin ürünü olarak her baş kaldırışında öğrenmek zorunda kalmıştır. Ve hiçbir bilimsel önerme belki de bunca çok insan kanıyla ve acıyla ispatlanmak durumunda olmamıştır. Kitabın devam eden bölümlerinde burjuva devlet aygıtının ilgası ve proleter devlet aygıtının sönmelenmesine ilişkin analizler yer alır. *Devlet ve Devrim*'in yazıldığı dönem göz önüne alındığında, Lenin'in neden burjuva devlet aygıtını ayrıntılarıyla çözümlemeyip genel bir tahliliyle yetindiği anlaşılabilir. Kitabın büyük bölümü devrimin karakteri ve devletin sönmelenmesine ayrılmıştır. Menşeviklerin Şubat Devrimi'nin ardından aldıkları burjuva demokratik devrimi geliştirme yönündeki yanlış tutumlarına karşı tarihsel bir fırsatın kaçabilir olması teorinin üretiminde doğal bir belirleyen olmuştur. Aslında yazar durumu *Devlet ve Devrim*'in birinci baskısının son sözünde kitabın ikinci fasikülünün gecikmesine dair açıklamalarında anlatır.

"Bu broşür 1917 Ağustos ve Eylül'ünde yazılmıştır. Son bölümün, '1905 ve 1917 Rus Devrimleri Deneyimi' başlığını taşıyan VII. Bö-

lümün planını daha önce kararlaştırmıştım. Ama, başlık dışında, 1917 Ekim Devrimi'nin öngününü belirleyen siyasal devrim tarafından 'engellenmiş' olarak bu bölümün bir tek satırını bile yazacak vaktim olmadı. Böylesine bir 'engelden' yalnızca kıvanç duyulabilir. Ama bu broşürün ('1905 ve 1917 Rus Devrimleri'ne ayrılmış) ikinci fasikülü, kuşkusuz çok daha sonraya bırakılacak; 'bir devrim deneyi' yapmak, o konuda yazmaktan daha güzel ve yararlıdır." (Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s. 134)

Anlaşılabileceği gibi pratiğin teoriyi bekleyecek vakti olmamıştır.

Marx ve Engels ile başlayıp Lenin ile devam eden devlet teorisindeki devrim, tamamlanmış bir devrim değildir. Onların çabalarıyla egemen burjuva devlet anlayışının aldatıcı yapısına karşı işçi sınıfının önünü açan, ona yol gösteren bir teorinin ana gövdesi oluşturulmuştur. Oluşturulan devlet teorisi genel devlet yapısını açıklamakta yeterli tarifler sunmaktadır. Bu tarif aynı zamanda bir tarihselliğin içine de oturtulmuştur. (Zaten başka türlü tarihsel materyalist bir öğretinin ürünü ve parçası olması mümkün olamazdı.) Ama bir teorinin kendisine konu aldığı şeyi tarif ediyor olması bizlere o şeyin gerçek bilgisini sunmak anlamında yeterli midir? Bir teorinin bilimsel bir teori olarak var olabilmesi için öncelikle bütüne dair ne sorusuna yanıt vermesi gerekir. Ne sorusuna verilen yanıt o bilgi bütününe formel yapısını oluşturur. Teorinin teori olarak var olabilmesi ise bundan fazlasına ihtiyaç duyar. İhtiyaç duyulan şey teorinin kendisine konu aldığı şeyi hareket halinde tanımlayabilmesi, dinamiklerini oluşturan öğeleri açıklayabilmesidir. Bilgi böylece ne, neden sorularının yanında nasıl sorusu ile tanışır. Bu yeni soru teoriyi diyalektik bir zemine taşır. Peki devlet teorisinde nasıl sorusu hangi yöntemle oluşturulmalıdır?

Althusser marksist temel eserlerde yer alan devlet teorisinin özeti dört başlık altında yapıyor:

"1)devlet, devletin baskı aygıtıdır; 2) devlet iktidarını devlet aygıtından ayırmak gerekir; 3) Sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarını ve bunun sonucunda devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflarca (ya da sınıf ya da sınıf bölümleri ittifakı) devlet aygıtının kendi he-

defleri doğrultusunda kullanılmasıdır; 4) Proletarya, var olan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve ilk aşamada onun yerine başka bir devlet aygıtı koymak ve ileriki aşamalarda radikal bir süreci, devletin yıkılması¹ sürecini (devlet iktidarı ve her türlü devlet aygıtının sonu) başlatmak için devlet iktidarını elde etmelidir.” (Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 31)

Althusser'den aktardığımız bir şey hemen göze çarpmaktadır: baskı aygıtı olarak devlet ile devlet iktidarı anlamında devlet ayrımına ilişkin yapılan vurgu.² Althusser'in bir biçimde bilinçli olarak özellikle öne çıkarttığı bu ayrımın ne anlama geldiğini ve neden önemli olduğunu kavrayabilmek için iki tarihsel olayı bir kez daha gözden geçirmek yararlı olacaktır. Örneklerimizden ilki Paris Komünü'dür. 1871 yılında ayaklanan işçi sınıfı tüm acemiliğine karşın Paris sokaklarında tarih sahnesine çıkar. Burjuvazinin elinden iktidarı (yönetme erki anlamında) alır ve burjuva devlet aygıtını lağveder. Yerine kendi devlet aygıtını kurar. Ancak bu durum yani burjuva devlet aygıtının (baskı aygıtı anlamında) yıkılıp yerine proleter devlet aygıtının (baskı aygıtı anlamında) kurulması

¹ Biz kastedilen devlet aygıtı proletarya olduğu durumda marksist literatürde bunun sönmümlenmesinden bahsedildiğini düşünüyoruz. Proletarya diktatörlüğünün yıkılması kelime olarak marksizmin bu konudaki yaklaşımıyla örtüşmüyor.

² Althusser'in teorisi üzerine yürütülen tartışmaların kaynağını bu belirleme oluşturur. Aynı gerçekliği tartışan iki marksist teorisyen Gramsci ve Althusser'den biri Sivil Toplum kavramı ile tartışmaların merkezi haline gelirken diğeri Devletin İdeolojik Aygıtları kavramı ile aynı kaderi paylaşmışlardır. Elbette ki devlet ile sınıf iktidarı kavramlarının arasındaki sınırın silinmesi ve devletin sınıf iktidarının kendisi olduğu tezi oldukça çetrefil bir tartışmayı hak eder. İster bunun ifade ediliş biçimi Sivil Toplum kavramıyla olsun, isterse Devletin İdeolojik Aygıtları kavramıyla. Bu yazı konusu ve kapsamı itibarıyla bu tartışmanın sorularını kendi önüne koymamakla birlikte devlet tanımının sınıf iktidarı kavramıyla bu şekilde iç içe geçişinin sonu reformizme varan bir çok kapıyı açan bir anahtar rolünü de taşıdığını söylemekle yetinelim. Gramsci ve Althusser'in kavramlarının yarattığı bu riskli durum (ki bunun sonuçları teorinin politikaya tercüme edildiği kimi pratikler içinde kendini göstermiştir) her şeye karşın oldukça ciddi bir ilgiyi hak edecek derinliktedir.

proletaryanın iktidar olması için yeterli olmaz ve işçi sınıfı yenilir. İşçi sınıfının iktidara el koyması, burjuva devlet aygıtını parçalayıp kendi baskı aygıtını kurmuş olması (silahlı milis güçler oluşturulur, polis örgütünün siyasetle bağları kopartılır vb.) proletaryanın toplumsal yaşamda kendisini var etmesini, gündelik ilişkilerin bu iktidarı ürettiyor oluşunu sağlamaz. İşçi sınıfı yetmiş günlük tarihi bir deneyin ardından yenilir. Paris komünü deneyimi ezilen bir sınıfın iktidara gelmesi anlamında o güne değin ortada kalan pek çok soruya yanıt olurken aynı zamanda pek çok yeni soruya da analık etmiştir. Proletaryanın iktidarı kaybedişinin altında yatan neden nedir? İşçi sınıfının niceliksel olarak yeterli yoğunluğa erişmemiş olması böyle bir yenilgiye gerekçe olabilir mi? Tarih bize burjuvazinin azınlık olarak geniş kitlelerin çıkarına aykırı biçimde iktidarını sürdürebildiğini gösteriyor. Peki neden, iktidar olgusunun bilgi anlamında etkinliğe ihtiyaç göstermesi ve işçi sınıfının bundan yoksun oluşu mudur? Devrim sonrası yönetim erkini eline geçiren işçi sınıfı devlet yapısını basitleştirilerek yönetme eyleminin sıradanlaşabileceğinin örneklerini verir. O halde işçi sınıfının zor aygıtına sahip olmasına karşın iktidar olamamasının nedeni nedir?

Ele aldığımız ikinci tarihsel örnek yine çokça tartışılmış olan 'Bonapartist Diktatörlük' dönemidir. Bonapartizm olgusu altyapı – üstyapı ilişkisinin tariflenmesinde temel örneklerden birisini oluşturur. Altyapının *son tablilde* üstyapıyı belirlediğine dair *Katke'*nin önsözünde yer alan tespitlerin laboratuvarı olmuştur. Aynı zamanda devletin görece özerkliğinin yani '*son tablilde*'nin sorgulanmasına olanak veren bir örnektir. Ama tüm bunların dışında 'Bonapartist Diktatörlük' erkin burjuvaziden bağımsızlaşmasına rağmen burjuvazinin sınıfsal iktidarının devamı anlamında da öğreticidir.

'Olağanın' ötesine taşan her örnek, olağan olanın tanımlanmasını kolaylaştırır. Bu iki örnek bize bunun olanaklarını sunmaktadır. Devletin zor aygıtı olarak varlığının sınıf iktidarının kendisi olarak görüldüğü durumlarda, bu iki farklı olgunun üst üste binmesi,

(yani iki farklı gölgenin birbirinin üzerine düşmesi gibi) benzer iki farklı olgunun bir ve aynı şey olarak algılanmasına neden olur. Paris komünü ve Bonapartist diktatörlük bir an için bile olsa bize gölgelerin renk ayrımını sunar. Baskı aygıtı olarak devlet ve sınıf iktidarları ayrıdır. Peki baskı aygıtından ayrılan iktidar *nasıl* kendisini var eder? İşte bu soru devlet teorisini dinamik hale getirir.

GRAMSCI

Benzer örnekleri çalışmalarının konusu haline getiren bir marksist aydın da Gramsci'dir. Gramsci tartışmaya Birinci Dünya Savaşının farklı taraflarının izledikleri ayrı stratejilerin sınıf mücadelesinde işçi sınıfı için bir anlamı olup olamayacağı sorusu ile başlar. Elbette bu soru kendiliğinden ortaya çıkmış nedensiz bir soru değildir. Birinci Dünya Savaşının rakip güçleri savaşta iki farklı strateji izlerler. Bunlar mevzi savaşları ve manevra savaşlarıdır. Mevzi savaşında, savaş tek başına cephede devam eden bir olgu olarak kavranmaz. Bu stratejide savaşa orduların dışında tüm bir sanayi ve örgütler sistemi katılır. Cephede hatlara yönelen saldırıların yaratacağı silah, malzeme ve insan gücü kaybını karşılayabilecek bir yedek bolluğu, bu yedeği üretme olanakları ve buna dair organizasyon söz konusudur. Düşmanın böylesi bir destek yapıya sahip oluşu cephede hatlara yönelen tek bir güçlü saldırı ile zafere ulaşmayı neredeyse olanaksız kılar. Cephede meydana gelen kayıplar cephe ardı yapıların güçlülüğü oranında kısa sürede tamamlanır ve savaş sürer. Ama düşmanın savaşı yalnızca siper savaşı olarak algıladığı manevra savaşında güçlü ve akıllıca yönetilen bir saldırı, yengiyi getirebilir. İşte Gramsci bu iki stratejiyi ele alır ve buradan sınıf savaşımında proletarya için sonuçlar üretmeye çalışır. Tarafların savaşta kullandıkları araçlar farklılık taşısa da, sınıf savaşımı da bir savaştır ona göre. Bugünün hoşgörü, barış, kardeşlik, bir arada yaşama sözlerinin yanında oldukça aykırı gibi görünebilir bu tartışma; ama Engels'in de benzer bir sorudan yola çıkarak sokak savaşlarını incelediğini düşündüğümüzde marksizme aykırı olanın ne olduğu kolay-

ca anlaşılabilir. Gramsci'nin çalışmalarına bu konuları seçiyor olmasının bir nedeni de onun devlete ilişkin çözümlemelerinde görülebilir.

Gramsci, devleti, devlet – sivil toplum ilişkileri üzerinden ikiye ayırır: Doğu Tipi Devlet, Batı Tipi Devlet. Doğu Tipi Devlet henüz sivil toplumun gelişkin olarak ortaya çıkmadığı, başlangıç halinde, bir nüve olarak var olduğu ve bozulabilir bir yapıya sahip devlet tipidir. Devlet asıl işlevini zor aygıtı ile yerine getirmektedir. Batı Tipi Devlet'te ise sivil toplum gelişkin bir yapıya sahiptir. Devlet sivil toplum ve zor aygıtının dengeli kullanımı ile kendini gösterir. Tıpkı mevzi savaşında olduğu gibi devletin zor aygıtının yara aldığı saldırılar karşısında gelişkin sivil toplum yapısı tüm sağlamlığı ile ortaya çıkar. Sivil toplum kavramının marksist literatüre nereden taşındığı ve sosyalizm mücadelesinde Gramsci'de ve Gramsci sonrası hangi anlamlara büründüğü tartışmasına bu yazının konusu itibarıyla girmiyoruz. Marx'ta kullanıldığı biçimlerle belirli bir nüans taşıyan sivil toplum kavramının yarattığı bu karışıklığın üzerinden atlandığında ortada Gramsci'nin manevra ve mevzi savaşları ikilemesi ile Doğu Tipi Devlet/Batı Tipi Devlet ikilemesi arasında doğrudan bir benzerlik kurduğu görülür hale gelir. Batı Tipi Devlet tıpkı mevzi savaşlarında olduğu gibi zor aygıtını besleyen onu tamamlayan bir destek sistemine sahiptir. Doğu Tipi Devlet ise böyle bir destek sistemini manevra savaşlarında olduğu gibi öngörmez veya henüz böyle bir gelişkinliğe ulaşmamıştır. Böyle yapılandırılmış bir analogiden kolaylıkla batı toplumlarında devrimci stratejinin reformlar ile mücadele temeli üzerine oturtulması yönünde çıkarımlar yapılması olasıdır.³ Ama devlet teorisi

³ Gramsci'nin tezlerinden oluşturulmuş sivil toplumculuk olarak adlandırılan sapma sınıf iktidarını oluşturan yapıların dışsal etkenlerden izole ve bağımsız bir sürece sahip olduğu yanlış inancından kaynak alır. Oysaki bir sınıfın diğer sınıf ve katmanlar üzerindeki hegemonyasını sağlayan öğeler bütününe iç düzeni yaşanacak bir ideolojik kriz ile çözüme uğrar. İdeolojik krizi yaratan şey kimi za-

Gramsci'de de henüz yeterli doygunluğa ulaşmamıştır.

Gramsci devleti sivil toplum ve politik toplum (baskı aygıtı anlamında devlet) olarak ikili bir yapıyla izah ederek yeni bir kavramı aramıştır. Aynı zamanda hegemonya kavramı ile de anlatımlarını teorik bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Hegemonya kavramı gündelik dilden Gramsci'nin metinlerindeki anlamlara kadar pek çok değişik içerikle kullanılmıştır. Anlatmaya çalıştığı şeyin bilgisine tam sahip olmayan kavramların aldığı doğal bir şekillenmedir bu. Gramsci'de hegemonya kavramı sivil toplumun işleyiş tarzı ile örtüşür. Gramsci'ye göre politik toplum zor ile işlerken, sivil toplum hegemonya ile işler. Hegemonya yaklaşık karşılığını rıza kelimesinde bulur. Hegemonya kavramı ile birlikte devlet tanımına ilişkin doğu tipi – batı tipi ayrımı rızaya (hegemonya) dayalı sivil toplum başat devletler ile zora dayalı politik toplum başat devletler olarak netlik kazanır. Gramsci'nin uzun hapislik yıllarında, baskı ve zor koşullarında, katı sansüre rağmen üretilmiş Hegemonya, Doğu Tipi Devlet, Batı Tipi Devlet kavramları oldukça parlaktır. Kavramların içerdiği güçlü anlam *Hapishane Defterleri*'nin Gramsci'nin ardından otuz yıl geçip de ortaya çıktıklarında marksist teorik faaliyete yeni bir soluk katmış, sosyalist mücadeleye şu veya bu oranda yön vermiştir. Hegemonya kavramının etkileri devlet tartışmasında yeni bir soruyu da gündeme getirmiştir. Peki bu hegemonya nasıl sağlanmaktadır? Bu soruya Althusser hegemonya kavramına faz-

man ekonomik kriz, kimi zaman savaş vb.dir. İdeolojik krizle birlikte farklı olasılıklar ortaya çıkar. Burjuvazinin ideolojik krizine aynı zamanda işçi sınıfının ideolojik krizi eşlik etmiyorsa kitlelerde oluşan değişim arzusunu sınıf önderliği karşılar ve devrimci durum ortaya çıkar. Eğer burjuvazinin ideolojik krizini karşılayacak işçi sınıfının ideolojik yapılanması yok veya işçi sınıfı ideolojisi de kriz içinde ise egemen yapı bir süre sonra kendi iç bütünlüğünü yeni duruma göre tarifler ve dengelerini kurar. Burjuvazi ve işçi sınıfının ideolojik olarak kriz içinde olduğu durumlarda küçük burjuva anlamlar geçici olarak ideoloji şeklinde iş görebilir. Bu durum tarih içinde jakobenizm vb. denilen norm dışı oluşumları ortaya çıkartır.

la itibar etmeden verir: 'Devletin İdeolojik Aygıtları' ile...

ALTHUSSER

Althusser ve onun devlet teorisine katkısını tartışmaya geçmeden önce bu tartışmanın temel sorularından biri olan "ideoloji nedir?" sorusuna yanıt vermek gerekmektedir. Bu yanıt marksizme Althusser'in katkısı olarak kabul edilen Devletin İdeolojik Aygıtları'nın (DİA) *işlevini* olmasa bile *işleyiş tarzını* belirler önemdedir. Terry Eagleton'un saydığı on altı ideoloji tanımının olduğu düşünülürse bu tanımlamalardan herhangi birisinin kullanımı ile DİA'lar üzerine kurgunun değişime uğrayacağı gerçektir. Bu anlam kayması aynı zamanda DİA'lara karşı geliştirilecek tavrı da belirleyen önemli bir etken olacaktır. Ne anlatmaya çalıştığımızın daha açık bir şekilde yazının ilerleyen bölümlerinde ortaya çıkacağını umuyoruz.

Eagleton gündelik kullanımları ile birlikte aşağıdaki ideoloji tanımlarını sunuyor:

- a) toplumsal yaşamdaki anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci;
- b) belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi;
- c) bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler
- d) bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler.
- e) sistemli bir şekilde çarpıtılan iletişim;
- f) özneye belirli bir konum sunan şey;
- g) toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri;
- h) özdeşlik düşüncesi;
- k) içinde, bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam;
- l) eylem-amaçlı inançlar kümesi;
- m) dinsel ve olgusal gerçekliğin karıştırılması;
- n) anlamsal (semiyotik) tapınım;
- o) içinde, bireylerin, toplumsal yapıyla ilişkilerini yaşadıkları kaçınılmaz ortam;
- p) toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç;" (Eagleton, *İdeoloji*, s. 18)

Her birisi tek tek ele alındığında bütünü bir parçasını anlatıyor gibi görünen, bu nedenle okuyucuda her birisi doğruymuş duygusu yaratan bu tanımlamaların ne anlama geldiği belki ‘körlerle fil’ eğretilmesi ile anlaşılabilir. Malumdur bir fili elleri ile yoklayan körlerden her birisi algıladığı file dair bir tarifte bulunur. Yaptıkları tarif filin bilgisi olmasına rağmen yanlış bilgidir. Egleton’un aktardığı tarifler de benzer bir biçimde ideolojiye ait bilgi içerirler ama kimisi eksik, kimisi de tersten tanımlar sunduğu için ideolojinin yanlış bilgisine sahiptir. Peki o zaman sorumuzun yanıtını nasıl oluşturabiliriz? Bunun için yine uzun bir alıntı ile Marx ve Engels’e dönmekte yarar var.

“İşte asıl bu çelişki, özel çıkar ile kolektif çıkar arasındaki çelişkidir ki, kolektif çıkarı, *devlet* sıfatıyla, bireyin ve topluluğun gerçek çıkarından ayrılmış bağımsız bir biçim almaya ve aynı zamanda her zaman her aile ve kabile yığılmasında mevcut olan, kan, dil, geniş bir ölçüde işbölümü bağları ve öteki çıkarlar gibi bağların somut temeli üzerinde, ama *aldatıcı bir ortaklaşma görünümü almaya götürür* (abç) ve bu çıkarlar arasında, özellikle, daha o zamandan işbölümü tarafından koşullandırılan, bu cinsten gruplaşmalar içinde farklılaşan *sınıf çıkarlarını* (abç), içlerinden birinin ötekiler üzerinde egemen olduğu sınıf çıkarlarını, daha ileride geliştireceğimiz üzere sınıf çıkarlarını buluyoruz. Bundan çıkan, devlet içindeki tüm savaşımın, demokrasi, aristokrasi ve monarşi arasındaki savaşımın, oy hakkı uğruna vb. savaşımın büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey olmadıkları sonucu çıkar ve gene şu sonuç çıkar ki, egemenlik özlemindeki her sınıf, kendi egemenliğini bütün eski toplumsal biçimlerin ve genel olarak egemenliğin ortadan kaldırılmasına neden oluyorsa da, proletarya için olduğu gibi, evet buradan çıkan sonuç, bu sınıfın, sırası geldiğinde kendi öz çıkarlarını, herkesin çıkarı olarak koymak üzere ilkin siyasal iktidarı ele geçirmesi gerektiği sonucudur, bu, bu sınıfın başlangıçta yapmak zorunda olduğu şeydir.

Kesin olarak, bireyler *yalnız* kendi öz çıkarlarına –evrensellik, kısaca kolektivitenin aldatıcı biçiminden başka bir şey olmadığından dolayı, kendi kolektif çıkarlarıyla uyumayan özel çıkarlarına– baktıkları için bu çıkar, onlara yabancı olan, ve onlardan ‘bağımsız’ olan

ve kendisi de özelliği olan ve özel bir ‘evrensel’ çıkar olan bir çıkar gibi görünmektedir, ya da bu bireyler, kendileri, demokraside olduğu gibi, bu ikilik içinde hareket etmek zorundadırlar. Öte yandan kolektif ve kolektif sayılan çıkarlarla *gerçekte* durmadan çarpışan bu özel çıkarların *pratikteki* kavgası, aldatıcı ‘evrensel’ çıkarın devlet biçimindeki pratik müdahalesini ve dizginlenmesini zorunlu kılar.” (Marx – Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 61)

Yukarıdaki satırların oldukça öğretici olan tespitleri bize şunları gösteriyor:

İşbölümü ile bir topluluğun içinde, topluluğun gerçek çıkarları ile farklılaşan ve sınıf çıkarları haline dönüşen, kolektif çıkar görünümünde ama gerçek kolektif çıkardan ayrı bir bölünme yaşanır;

Bu görünüm aldatıcıdır;

Bu aldatıcı görünüm, devlet tarafından düzenlenir;

Aldatıcı görünümü yaratan şey özel çıkarın evrensel çıkar biçimine bürünmesidir;

Sınıfsal çıkar farklılıklarından doğan ve egemenlik iddiasında olan her sınıfın yapması gereken şey (bu gereklilik niyet sorunu değil, zorunluluktur) kendi öz çıkarlarını herkesin çıkarı olarak sunmasıdır;

İşçi sınıfı da, kendi öz çıkarı genel egemenliğin kalkışına denk düşmesine karşın, bu anlamda dahi olsa, “kendi öz çıkarını” egemenlik iddiası içerisinde genel çıkar olarak sunmak zorundadır.

İşte ideoloji tanımı bu başlıkların ardında gizlidir. Bir sınıfın kendi çıkarını diğer sınıf ve katmanlara genel çıkar olarak sunduğunda aldığı biçim, yani artık gerçek biçimi gizleyen çarpılmış aldatıcı biçim ideolojidir. Bu nedenle ideoloji, egemenlik iddiasındaki sınıfın diğer sınıf ve katmanlar üzerinde hegemonya iddiası ile birlikte anlam kazanır. Bu tanım çerçevesinde ideoloji elbette ki yanlış bilinçtir. Ama bu yanlış bilinç durumu, içerdiği gerçeklikten bağımsız bir bilinç durumu değildir. Yani kitleleri uyutmak için özel olarak yaratılmaz. Bir sınıfın özel çıkarlarının evrensel görünüm kazanması, sirk aynasındaki görüntü gibi, gerçekliğin bozulmasına neden olur. Ayna kırılıp atıldığında ideolojinin ardında-

ki gerçek ortaya çıkar.

Yukarıda *Alman İdeolojisi*'nden aktardığımız alıntı, aynı zamanda işçi sınıfının sınıf olma durumuyla da ilişkili anahtarlar sunmaktadır. Buna yazının ilerleyen bölümlerinde geri döneceğiz.

Althusser, ideoloji tartışmasını devlet tartışmasının içerisine oturtarak Gramsci'yi takip eder. Ama Althusser, Marx ve Engels'ten alıntılar yaparak aktardığımız ideoloji tanımıyla örtüşmez. Marx ve Engels'te ideoloji egemenlik iddiasındaki sınıfta ortaya çıkıp hegemonyanın oluşacağı sınıf, grup veya kişide gerçekleşirken; Althusser ideolojiyi Freud'un oluşturduğu öğreti ile ilişkilendirir. Böylece ideoloji bilinç dışı bir alana taşınır. Althusser'in ideolojinin tarihi var mıdır tartışmasına verdiği, 'bilinç dışı alanın tarihi olamaz' yanıtı, Marx'ta, 'ideolojinin kendi tarihi yoktur' şeklindedir. Marx'ın yanıtı, ideolojinin üstyapıya ait bir şekillenme olarak tarihinin, onun taşıyıcı ve oluşturucu maddi ögesinden ayrı düşünülmemeyeceğinden dolayıdır. Nasıl kültürün, sanatın kendine ait tarihi olamazsa, ideolojinin de olamaz. Oysaki Althusser ideolojiyi tarihle ilişkilendirmez. Çünkü rüyaların tarihi olmaz. Althusser, Freud'un rüyalara ilişkin söylemini kullanır. Rüyalar kişinin zihni yapısının işleyişi ile ilgilidir. Rüyalar, maddi dünyanın zihnin bilmediğimiz mekanizmalarıyla işleme tabi tutulmasıyla oluşur. Althusser'e göre ideoloji de tıpkı rüyalar gibi zihni yapımızın farklı işleyişinin ürünüdürler. Bu nedenle rüyaların nasıl tarihi olamıyorsa ideolojinin de tarihi olamaz. İnsanlıkla bağlantılı olarak ezeli ve ebedidir. Marx'ta ideoloji altyapının ürünü olarak sınıflar çatışmasına bağlı olduğu için, sınıflar çatışmasının son bulması ile birlikte ortadan kalkacak, gereksizleşecektir. Althusser'in yürüttüğü ideolojinin tarihine ilişkin tartışmada Marx'ın tanımlamalarıyla taraf olduğumuzu belirterek geçelim. Bu taraf oluş bizi Althusser'i kendi teorik bütünlüğü içinde düşüştüğü paradoksun dışında tutar. Aynı zamanda ideolojiyi insan zihninin işleyişine indirgeyen ve böylece bizi ideolojik olan karşısında eylemsiz bırakan bir duruştan da alıkoyar. Çünkü rüyalar ancak yorumlanabilir, değiştirilemez.

Oysa ki praksis felsefesinin bize öğrettiği gibi aslolan değiştirmektir. Marx'ın sunduğu ideoloji tanımı bizlere politik-pratik eylem zenginliği ve belki de şimdiye kadar ihmal ettiğimiz bir mücadelenin olanaklarını sunarken Althusser bizi çaresiz kılar. İdeolojinin işleyişi ve DİA'lar üzerine geliştirdiği tüm işlevli kavramsal çerçeveye rağmen...

Althusser ideolojinin tarihi yoktur derken kendi teorik bütünlüğü ile çelişki içine düşer. Çünkü aşağıdaki alıntıda da görüleceği gibi Marx'ta pozitivist ve historisist diyerek reddettiği teze geri döner.

"Bir toplumsal formasyonda varolan ideolojiler ancak sınıflar, yani sınıf mücadelesi açısından anlaşılabilir. Sadece DİA'larda egemen ideolojinin gerçekleşmesi ve sonunda DİA'ların elde edildiği ve DİA'larda gerçekleşen sınıf mücadelesinin biçimleri bu açıdan bakıldığında anlaşılır olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda ve özellikle buna dayanarak DİA'larda gerçekleşen ve karşı karşıya gelen *ideolojilerin nereden geldikleri de anlaşılır.* (abç) Çünkü egemen sınıf ideolojisinin zorunlu olarak gerçekleşmesi gereken biçimi ve yönetilen sınıfın ideolojisinin zorunlu olarak hesaplaşması ve karşı karşıya gelmesi gereken biçimi, DİA'ların temsil ettiği doğrusa, o zaman ideoloji DİA'larda değil, fakat sınıf mücadelesine katılan toplumsal sınıflardan 'doğuyorlar': yani sınıfların varoluş koşullarından, pratiklerinden mücadele deneylerinden vb." (Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 75-76)

Bu yaklaşıma göre ideoloji, kişinin zihinsel süreçlerinin ürünü olarak değil dışsal bir olgu olarak sınıflar mücadelesinden kaynaklanır. Bu kafa karışıklığına neden olan şey nedir? Aslında Althusser teorisinde bunun yanıtlarını verir: Sınıfsal yapılarda oluşan ideoloji kendisini devletin ideolojik aygıtlarında gerçekleştirir. Şimdi felsefeci kimliği ile tanınan Althusser'in politik mücadelenin yeniden yapılanmasını gerektirebilecek teorik tespitlerine geçelim. Bu teorik tespitlerin temelinde belki de bir çift cümle yatar:

"Bir ideoloji her zaman hem bir aygıtta, hem de (aygıtın) pratiğinde ve ya pratiklerinde varolur. Bu varoluş maddidir." (abç) (Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 56)

Bu formülün kaynağı olarak ise Pascal'ı gösterir.

"Pascal, aşağı yukarı şunları söyler, 'diz çökiün, dudaklarınızı dua ederek kıpırdatın, inanacaksınız.' " (Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 58)

Bu görüş, *Katki*'nin önsözünde Marx ve Engels'in, insan bilincini belirleyen şeyin onun varlık koşulları olduğu, insanın kurduğu ilişkiler toplamı olduğu önermeleriyle uygunluk oluşturur. Althusser bu düşünceyi ete kemiğe büründürür, somuta indirger. Pascal'dan aktardığı örnekte olduğu gibi insanlar inandıkları için ibadet etmezler, ibadet ettikleri için inanırlar. Coğrafyamızda islami ideolojinin yayılması bu önermenin laboratuvarında test edilmesi gibidir. İslami ideolojinin toplumsal gruplar içinde yayılmasında temel bir yöntem egemendir: 'Önce cami yap sonra cemaat topla'. Gerçekten de cami yapılan hemen hiçbir mahallede, köyde cami talebinde bulunan cemaat yoktur. Cemaat daha sonra bu aygıtlara taşınan kesimlerin içerisinde islami ideolojinin militanları tarafından yaratılır. İdeolojinin kendisini var etmek için bir edime ihtiyaç duyması, ideolojik hegemonya mücadelesini bu pratik süreçlerin yaşandığı aygıtlara taşır. Althusser bu aygıtları devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırır.⁴ Egemen sınıf, üretim ilişkilerinin devamını ve yeniden üretimini, gündelik yaşamın pratikleri içinde ve bunun bir sonucu olarak, DİA'larda gerçekleştirir. Bu aygıtlar şöyle sıralanır: Dini DİA, Öğretimsel DİA, Aile DİA'sı, Hukuki DİA,

⁴ Bu adlandırma iktidarı üreten her yapı ve ögeyi devlet tarifi içerisine aldığı için sorunlu bir adlandırma olarak görülmüş ve marksist teori içerisinde tartışma yaratmıştır. Gerçekten de egemen üretim ilişkileri içerisinde işbölümünün kendisi ya da işin yapılanışı da benzer biçimde iktidar üreten bir işleve sahiptir. Bu nedenle devletin ideolojik aygıtları bağımlı mı? özerk mi? gibi tartışmalara da girmeksizin sınıf iktidarını oluşturan öğelerin tümünün bir sistem yarattığını belirtmek gerekmektedir. DİA'lar ise Althusser'in ona yüklediği anlamdan bağımsız olarak yazımızın konusu olan ve anlatmaya çalıştığımız bütün açısından yararlı olacağı için yazının bundan önceki ve sonraki bölümlerinde Althusser'in adlandırdığı biçimiyle kullanılmıştır.

Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA'sı, Kültürel DİA.

İnsan bu aygıtlarla donanmış ideolojik bir dünyaya doğar. Gözlerini açtığı anda ilk gördüğü şey ailedir. Okul, askerlik, medya vb. ile ideoloji dünyası bireyi sarıp sarmalar. Platon'un mağara eğretilemesi bu dünyanın yarattığı bilinç yapısını kavramak açısından oldukça ilginçtir.

"Çocukluktan beri sırtını bir mağaranın girişine vermiş insanlar dış dünyayı göremezler. Mağaranın iç duvarında başka insanların gölgeleri yansır ve mağara sakinleri bu insanların sesleri ile gölgeleri arasında bağlantı kurarak, seslerin bu gölgelerden çıktığı sonucuna varırlar. Ancak mahpuslardan biri kaçmayı başarır ve seslerin kaynağını algılar. En sonunda mağaradan çıkar, gün ışığını görür. İlk önce güneşten gözleri görmez, fakat sonra alışır ve kazandığı görme gücü daha önce nasıl bir yanılsama içinde yaşadığını anlamasını mümkün kılar." (Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 58)

İşte içine doğduğumuz ideoloji dünyası, duvardaki gölgeler, bize gerçekliğin yanılsamalı algısını sunar. Peki bizleri duvardaki gölgelere bakmaya zorlayan şey nedir? İnsanları DİA'ların içinde konumlanmaya zorunlu kılan şey nedir? Bu sorunun yanıtını tek başına zor ile açıklamak her zaman yeterli olmaz. Çünkü insanlar zor aygıtlarının yarattığı baskının dışında çoğu zaman bu aygıtlarda kendiliklerinden konum alırlar. Her zaman bu aygıtların varlığı kişilerin eyleminin dışında, yabancı bir olgu olarak dışarıdan onların hayatlarına sunulmaz. Elbette her DİA, bir diğerini koşullar. Onun varlık gerekçelerini bireye sunar. Zor, kişinin aygıtların dışına çıkmak için yaptığı her girişiminin önüne geçer. Ama tüm bunlara rağmen sisteme 'rıza' üreten bu yapılar ayrı bir 'rıza' ile işler. İşte bu rızanın oluşumu nasıl sağlanır? Bu sorunun yanıtını sosyal psikolojinin kavramları içinde arayabiliriz.

İDEOLOJİ VE SOSYAL PSİKOLOJİ

Sosyal psikoloji bireyin grupta ilişkisini, grup tavrını yaratan etkenleri ve gruba yönelen etkinin yarattığı sonuçları kendisine ko-

nu alır. Marksizmin kendisine sınıfları konu alan yapısı ile benzerlik taşıyan bu durum bilginin üretim yöntemleri ve konunun birey düzleminde tartışılıyor oluşuyla ayrıdır. Marksizmin sınıfların davranışını tarihsel materyalizm içinde sorguluyor oluşuna karşın, sosyal psikoloji grup içinde birey ve birey – grup etkileşimlerini istatistik, anket, gözlem ve laboratuvar koşullarında sorgular. Marksizmin alanı bugünü de içeren tüm bir sınıflı toplumlar tarihi iken sosyal psikoloji düne dair retrospektif inceleme yapmakla birlikte bugünü sorgular, yani statiktir. Saydığımız ayrımlara karşın, özellikle teorinin ihtiyaçlarının karşılanması ve sınıflar mücadelesinin pratik-politik sorunlarına yanıt aranması anlamında, sosyal psikolojinin marksist öğretilere sunabileceği pek çok şey vardır. Oysa ki sosyal psikoloji bir yandan sosyalist hareket tarafından küçümsenir ve yok sayılırken, diğer yandan egemen yapı sosyal psikolojinin ürettiği sonuçları sanki yığınların bilgisinden uzak tutuyor gibidir. Sosyal psikolojiye uluslararası ölçekte önemli katkılar sunan bilim insanlarından olan Muzaffer Şeriff ve Carolyn W. Şeriff'in eserlerinin CIA ve Yahudi örgütleri tarafından desteklenmiş oluşu, Türkçe'ye 1950'lerden 1990'lara kadar sosyal psikolojiye dair hemen hiçbir kaynağın çevrilmemiş oluşu ilginçtir. Egemenlerin kitle hareketlerini maniple ederken herhangi bir bilgiden yararlanmamış olduklarını düşünmek saflık olur.

Sosyal psikoloji bizlere iki kavram sunuyor: İtaat ve Konformite. Bu kavramlar tartışmamızda sözü geçen DİA'lar içinde bireyin zor dışında bir nedenle bulunuşlarının nasıl gerçekleştiğine dair yanıtlar verebilmemizin olanaklarını sunar mı? Bu soruya vereceğimiz yanıt hiç kuşkusuz evet olacak. Sosyal psikolojinin nasıl iş gördüğünü ve adı geçen iki kavramı anlamak için Nuri Bilgin'in aktardığı birkaç olayı yazının içeriğine dahil etmekte yarar var.

“-ABD başkanı J. F. Kennedy ve danışmanları, 1961 yılı mart ayında toplanarak Küba'nın işgali konusunda CIA'nın önerdiği bir planı görüşmüşlerdir. Toplantı sonunda, işgal konusunda bir karar alınmıştır. Danışmanlardan birisi Arthur Schlesinger, bu görüşe katılmamak-

la birlikte karşı da çıkmamıştır. Daha sonraki yazılarında (1965) Dozumlar Körfezi Harekatını onaylamadığını, fakat toplantının havasına kaptırdığı için sesini çıkaramadığını ve bu nedenle, suçluluk duygusunu belirtmiştir.

-Bir üniversite kampüsünde pek çok genç, görsel muhakeme konusunda bir deneye katılmıştır. Deneyde çeşitli doğru parçalarının uzunluğunu tahmin etmek söz konusudur. Deneklerin, teker teker ve yalnızken yaptıkları tahminler oldukça isabetli olmuştur. Ancak, bir araya toplanıp yüksek sesle tahmin yapmaları istendiğinde, bir denek, diğerinin kendisiyle hemfikir olmadığını görünce tahminini değiştirmiştir. Bu durumda olan denekler, en azından her üç denemenin birinde çoğunluğun hatalı tahminine uymuştur. (Asch, 1951)

-1968 mayısında Amerikan askerleri Vietnam'da My Lai'yi ele geçirmişlerdir. Olaya katılan askerlerden Paul Meadlo, daha sonra kendisiyle yapılan röportajda, 40-45 Vietnamlıyı köy meydanında topladıklarını, çoluk çocuk hepsini yatırdıklarını, teğmen Calley'in kendilerine gerekeni yapın deyip gittiğini, kendilerinin bundan onları gözetmeleri gerektiğini anladıklarını, daha sonra teğmenin geri geldiğinde, gerekenin onları öldürmek olduğunu belirttiğini ve nihayet herkesi mitralyözle tarayıp öldürdüklerini anlatmıştır. (New York Times, 25 Kasım 1969)

-Bir üniversite kampüsünün laboratuvarında, iki denek bellek konusunda bir deneye katılmıştır. Deneyin tasarımında dışarıdan gelen denek öğretmen, araştırmacının asistanı olan biri de öğrenci rolünü üstlenmiştir. Öğretmen deneye görevinin, öğrencinin her hatasında bir elektrik cezası vermek olduğu söylenmiştir. Öğretmenin, öğrencinin her hatasında bir öncekine göre voltajı artırması istenmiştir. Deneyin birbirini izleyen aşamalarında, öğrencilerin hataları çoğalırken öğretmenlerin de şoku artırdığı, öğrencilerin acıdan kıvrandığı, fakat sonuçta dıştan gelen deneklerin yaklaşık 2/3'ünün araştırmacının isteğine uyarak, öğrenci rolündeki sahte deneklere, artan oranlarda şok uyguladığı görülmüştür. (Milgram, 1974) ” (Prof. Dr. N. Bilgin, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 30)

En son Milgram'dan aktarılan deneyde, deneklerin %40'ı öldürücü doz olan 315 voltu geçmişlerdir. Örneklerin ilk ikisi 'konformite'yi sonraki ikisi ise itaati anlatan örneklerdir. İlk iki örnekte

hemen göze çarpan şey, bireyin grup içerisinde yalnızken olduğundan farklı karar verdiğidir. Birey, kişisel kanaatini grubun genel eğilimi doğrultusunda değiştirmektedir. Grubun baskısı ile bireyin gruba doğru yaklaşmasına sosyal psikoloji *konformite* demektir. Konformiteyi belirleyen üç etmen şu şekilde belirlenebilir: 1) grubun baskısına uğrayan bireyin özellikleri, 2) baskı kaynağı olan grubun özellikleri, 3) birey ile grup arası ilişkinin nitelikleri.

Grubun baskısına uğrayan bireyin özelliklerinde dikkati çeken en önemli olgu, milliyet ve cinsiyettir. Berry'nin Sierra Leone'de Temne'ler ve Baffin adalarında Eskimolar arasında yaptığı çalışmada, görsel algı konusunda grup baskısıyla karşılaşan Temne'lerin Eskimolardan daha çok uyum gösterdiği gözlenmiştir. Berry, bu farkı iki şeye bağlamıştır. Birincisi Temne'lerde çocuklar konformist yönde eğitilmektedirler. İkincisi bu tarzda eğitilmelerinin ardında Temne'lerin pirinç üretimi ve bunun depolanmasına yönelik ekonomilerinin konformiteyi zorlaması vardır. Eskimolar ise avcılık ve balıkçılık ile uğraşırlar. Bu ise bireysel özelliklerin gelişkinliğini gerekli kılmaktadır. Berry'nin vardığı sonuç bizlere bireyin gruba ilişkilerinde ideolojik yapılanmasının ve üretim ilişkilerinin nasıl etkili olduğunu gösterir. Konformitenin oluşumunda iki etki öne çıkmaktadır: Enformatik etki, normatif etki. Enformatik etkide birey gerçekliğin doğru algısına sahip olmak isteği ile gruba uyma eğilimine yönelmektedir. Bireyin kendi bilgisi ile net yanıtlar geliştirebildiği durumlar (örneğin 'iki kere iki kaç eder?' gibi) enformatik etkinin dışındadır. Enformatik etki daha çok kişinin bilgisinden emin olmadığı ama sorunun doğru bir yanıtının olabileceği konularda ortaya çıkmaktadır. Bireyin konformite karşısında enformatik etki ile bu tutum alışması, kitlelerin bilginin bütünlüklü yapısının önünde neden engeller oluşturulduğunu izah etmektedir. Örneğin hukuk, Osmanlıca-Arapça dil yapısından arındırıldığında aslında pek çok kişinin anlayabileceği basitliktedir. Buna karşın şu anki yapısıyla bireylerde tam da yukarıda bahsettiğimiz gibi "bu sorunun net bir yanıtı var ama bunu ben bilmiyorum" şeklinde bir

düşünce yapısı oluşturmaktadır. Bu durum kişiyi enformatik etkiye açık kılar.

Konformitenin diğer yönü normatif etki tarafından oluşturulur. Normatif etkide bireyin uyma davranışının altında yatan neden grup tarafından ödüllendirilme ve/veya gruptan gelecek cezalardan kaçınma isteğidir. Oruç tutmayanların dövüldüğü, başı açık gezenlerin kınanıp kaldığı bir toplumda bu etkinin ne anlam ifade ettiği gayet açıktır.

İtaat, Milgram'ın yaptığı deneyin ardından üretilmiş pek çok düşüncenin ve tartışmanın konu başlığıdır. Milgram'ın deneyi o güne değin insanın şiddet içermeyen bir doğaya sahip olduğuna dair var olan genel kanaati kökünden sarsmıştır. Şiddetin yalnızca patolojik unsurlar tarafından değil, içimizde yaşayan, gündelik hayattan çıkıp gelen insanlar tarafından da uygulanabileceğini göstermiştir. Yeter ki kişinin meşru gördüğü bir otorite tarafından emredilsin. Deneyde bu otoriteyi beyaz önlükle bilim insanı temsil eder. Hitler faşizminde otoritenin adı Nasyonal Sosyalist Parti'dir. Gündelik hayatımızda ise devletin otoritesine itaat edilir. Otorite karşısında bireyin tavrını sorgulayan Horkheimer otoriter karakter kavramı ile Milgram'ın deneyi gösterdiği şeyi adlandırır. Herbert Marcuse ise aile ile otoriter karakter arasındaki ilişkiyi sorgulamıştır. Bu tartışmalar bize bir şeyi gösterir: İtaat zorunlu ideolojik üründür. Meşrulaşmış otorite simgesi halinde devlet bireylerde itaat üretir. Bu şekliyle zor aygıtı olarak devletin dahi ideolojik işlevi vardır. Bireyin içine doğduğu ideolojik dünya da sabitlenebilmesi yani DİA'lar içinde konumlandırılması 'İtaat' ve 'Konformite' ile sağlanmaktadır. İtaatin daha çok kadim ideolojik aygıtlar tarafından üretilip, kullanıldığı, konformitenin ise modern ideolojik aygıtlarda iş gördüğünü söylemek mümkündür. Burada daha çok kelimesinin altını çizmekte yarar var. Çünkü her ideolojik aygıt her iki olguyu da kullanır ve üretir. Aile, din, okul, ideolojik aygıt anlamında ordu, cezaevi itaat yaratır ve bireyin genel toplumsal formasyonun dışına çıktığında başına neler geleceğini ona öğretir.

Parlamentar sistem, medya ise konformite yaratır. Kişi toplumun, kamuoyunun yani çoğunluğun nasıl düşündüğünü bu araçlar tarafından öğrenir. Bu çoğunluğun yaratılmış egemen yapı tarafından üretilmiş bir çoğunluk olduğunu söylemeye gerek bile yok.

‘İtaat et’ diye seslenen dini DİA otoriteyi biz faniler için ilahi bir noktaya taşıırken, yeryüzünde temsilcilerini bırakmaktan çekinmez. Egemenlerin aileyi toplumu meydana getiren temel öge olarak görmesinin elbet bir nedeni vardır. Aile içerisinde kadın, erkek çocuğa hemcinslerine nasıl hükmedeceğini öğretirken, kız çocuğuna boyun eğmenin erdemlerini anlatır. Otoriteye itaatle, grup baskısına konformite ile tepki veren birey artık mağara duvarındaki gölgelere bakarak mutlu bir hayat sürebilir. Yüzünü ne zaman geriye çevirmek istese otoritenin bin bir türü (okulda öğretmen, evde baba-koca, devlet baba, amir vb.) ile korkutulur; aynı zincirlere bağlı yoldaşları tarafından kınanır. Zor ideolojik işlevinin dışında çoğunlukla ortalarda görünmez. Ortaya çıktığı zamanlarda da kitlelerin bilincinde korkuyu, korkunun ürünü olarak itaati yaratmak için görünür. Birkaç yüz kişilik sokak eylemlerine devlet neden saldırır? Ve eyleme dair haberler medyada neden şiddete dair görüntülerle yer alır? Zor, eylemcilere uygulanan şiddet üzerinden kitlelerin eğitimini gerçekleştirmektedir. Suçlunun ıslahı yerine cezalandırılmasının anlamı nedir?

Birey itaat ettikçe otoriteyi kendi içinde meşrulaştırır. Bu meşruluk ona aynı zoru kullanma hakkı tanıdığına yabancılık çekmemeyi sağlar. Askere gitmeyi erkekten saymazlar. Askerde zora boyun eğen, sivil hayatta boyun eğdirir. Önce en yakınındakilere: annesine, karısına, çocuklarına. Kullanılan otorite böylece bireyin üzerinden egemenlerin otoritesi halini alır. Çünkü her seferinde itaat üretir. Çocuğunu döven anne, karısını döven koca, işçisini azarlayan patron iç içe geçmiş bir zincir oluşturur. Böylece itaat ve konformite milliyetçiliğin, şovenizmin, kaderciliğin, ahlakçılığın yani pek çok ideolojik öğenin incelikle işlendiği ideolojik aygıtların bireyle bağlantısını sağlar.

Yüzyıla yakındır marksizmin devlet konusunda yaşadığı macera bize yeni bir şeyler söyleme, yeni bir şeyler yapma zorunluluğunu dayatmaktadır. Bu ideolojik mücadelenin yeniden tarifi ile mümkündür. Bugüne değin sosyalistler ideolojik mücadeleyi mağaranın duvarına yansıyan gölgelerin gerçek olmadığına kitlelere anlatılması olarak kavradılar. Gerçeğin renkler ve ışıktan oluşan bir dünya olduğundan söz ettiler. Oysa ki bunun geniş yığınlar için hemen hiçbir anlamı yoktu. Sıkça karşılaştığımız yanıtlardan biridir: ‘Evet anlattığınız dünya çok güzel olabilir ama bunlar yalnızca ütopya’. Onlara sınıfsız bir dünyanın, cinsiyetsiz bir dünyanın, iktidarsız bir dünyanın olabileceğini anlatmak, körlere renklere, sağlırlara seslerden söz etmekten hiçbir farkı yoktur. Sözlerimizin bir şeyler ifade ettikleri için ise hemen çoğunluğun baskısı, zorun kirli yüzü gösterilir. Peki o zaman ideolojik mücadele nasıl kavranmalı? Marx’tan Lenin’e, Gramsci’den Althusser’e Paris Komünü’nden Ekim Devrimine kadar kocaman bir bilgi ve deneyim dünyası bize bir tek şeyi anlatıyor: Devlete karşı mücadele; tek başına zor aygıtı olarak devlete karşı mücadeleden ibaret değildir, aynı zamanda burjuva iktidarının kendisine karşı mücadeleye bağlıdır. Bugün ideolojik mücadele yeni bir kavrayışla, “*ideoloji pratiktir*” şiarı çerçevesinde ideolojik aygıtlara karşı verilecek bir mücadele olarak kavranmalıdır.

DİA’lara karşı mücadele ideolojik mücadelenin bir yüzünü oluşturur. Diğer yüzü ise Marx’ın söylediği gibi egemen sınıf olma iddiasındaki işçi sınıfının kendisini bir sınıf olarak kuracağı işçi sınıfı ideolojisi çerçevesinde örülecek ideolojik aygıtların yaratılması oluşturur. Kendiliğinden sınıftan, kendisi için sınıf haline dönüşen işçi sınıfının bu kabuk değiştirmesi, işçi sınıfının sınıf bilinciyle donanması, yani kendisini egemen güç olarak var etmesiyle mümkündür. İşçi sınıfının kendisini egemen bir sınıf olarak var etmesi ancak kendi hegemonyasını diğer sınıf ve katmanlar üzerine yayması ile gerçekleşir. İşçi sınıfının sınıf bilincine sahip olması yalnızca iktidar talebi ile örtüşen politik bir eylem olarak mümkün de-

ğildir. Bu sosyalist eylemin sınırlarını sınıfla ve sınıfa bilinç götürme eylemi ile sınırlar. Oysa ki işçi sınıfının egemen bir sınıf olarak ortaya çıkması ancak diğer sınıf ve katmanlar üzerinde egemenliğini gerçekleştirmesi ile mümkündür. Bunun aksi yolumuzu uvriyerizme çıkartır.⁵

İşçi sınıfının iktidarını kurmak için devlet iktidarına yönelen mücadelesi zor aygıtının yıkılıp yerine proletarya diktatörlüğünün inşa edildiği politik bir eyleme ihtiyaç duyuyorsa, aynı iktidarın oluşumu burjuva ideolojik aygıtların parçalanması ve yerine işçi sınıfının ideolojik aygıtlarının inşası anlamında ideolojik eylem olarak eyleme ihtiyaç duyar. Bu durum politik mücadele ile ideolojik mücadelenin sınırlarının silindiği, aralarındaki ayrımın çizilemez hale geldiği diyalektik yeni bir durumdur. Bu yeni durum eylem biçimlerinden örgütlenmeye kadar tümüyle mücadele hattını ke-

⁵ Uvriyerizme ilişkin bir tartışma , popülizme dair bir tartışma ile birlikte yapılmadığı koşullarda yanlış anlamalara ve yanlış sonuçlara neden olabilir. Bir doğru iki nokta tarif etmeden o doğrunun sınırlarından söz etmek anlamsızdır. Popülizmi açıklayabilmek için de aynı soruya ihtiyaç duyulur.:Sınıflar nasıl sınıf olurlar? Marksizm'de sınıflar ancak sınıf mücadelelerinde kururlar. Sınıflar üzerinden gelişen her mücadele sınıf mücadelesi değildir. Sınıfların birbirine karşı konum almadığı mücadele durumları bize sınıf mücadelesini değil, mücadele içinde sınıfları gösterir. Eğer iki sınıfın birbirine karşı duruşu antagonizma içermiyorsa ideoloji sınıf ideolojisi olarak karşımıza çıkmaz. Egemen üretim tarzı olarak kapitalizm antagonizma halinde iki sınıf yaratır: işçi sınıfı ve burjuvazi. Bu iki sınıfın dışında , egemen üretim tarzına eklenmiş, onunla ilişki halinde varlığını sürdüren veya tasfiye olan diğer üretim ilişkileri böyle bir antagonizma yaratamazlar. Kimi zaman orta tabaka, kimi zaman küçük-burjuvazi vb. olarak adlandırılan bu antagonizma dışı kesimler, üzerinde her iki sınıfın hegemonya mücadelesi verdiği bir alan oluştururlar. Herhangi bir sınıf ideolojisine karşılık gelmeksizin bu orta yapıya karşılık gelen bir anlamlar bütünü söz konusudur. Ara katmanlar üzerine yürütülen mücadele bu anlamlar bütünüün sınıf ideolojisi ile eklenmesi ile sağlanır. İşçi sınıfının hegemonya mücadelesinde ara katmanların üzerinde yükselen anlamlarla kurduğu çarpık ilişki popülizmi doğurur. İşçi sınıfı ideolojisi sınıfsal özünü kaybeder, ara katmanlara ait anlamlar tarafından işgal edilir. Bu durum karşılığını politik düzeyde de yaratır ya da tam tersi...

sen yeni bir eksen olarak karşımıza çıkmaktadır. Politik olanla ideolojik olanın arasındaki çizginin silinmesi tümüyle teorik bir sorun değildir. Bu yalnızca işçi sınıfının mücadelesi içinde anlam kazanan bir sorun da değildir. İdeolojik olanla politik olan yan yana bulunur. Sınıfsal, tarihsel, kültürel olana göre birisinin daha fonksiyonel diğerinin daha gizlide kalmış olması bu birlikteliği ortadan kaldırmaz. Aynı zamanda ideolojik araçların ön planda olduğunda zora dair olanın işlevsiz kalıp yalnızca uyuyan bir araç olarak iş göreceği anı beklediği (ya da tam tersi) anlamına da gelmemektedir. İdeolojik aygıtlar ile zor aygıtı birbirinin fonksiyonunu tamamlayan, birbirini işler hale getiren bir bütünlüğe sahiptir. DİA'lar içinde kitlelerin konumlandırılmasından, bu aygıtların zaafa uğradığı durumlarda zorun son çare olarak bizzat devreye girmesine kadar pek çok noktada zor aygıtı farklı işlev görür. Eğitim sisteminin yeni bir ideolojik bütünlükle ilişki kurmaya başladığı ya da boykot ve eylemlerle işlevsiz kaldığı her durumda polis, asker, mahkeme ve cezaevi ile zor aygıtı ortadadır. Boyalı basının Diyarbakır'a Tunceli'ye sokulmadığı günlerde devletin aldığı tavır henüz anılarımızda tazeliğini korumaktadır.

İtaat kavramını tartışırken gördüğümüz gibi DİA'lar, devletin zor aygıtı olarak varlığını kitlelerin bilincinde üretebilmesinin araçları olarak da işlev üstlenir. Çoklarıncı devlet: zor kullanma yetkisi tüm toplum tarafından kabul edilen/meşru görülen güç olarak tanımlanır. Öyleyse devleti var eden şey kitlelerin verdiği onaydır. İşte bu onayı DİA'lar sağlar. O halde ancak burjuva egemen sistemin iktidar yapısını üretirken birlikte iş gören bu ikili yönüne dair durum marksist teorinin içerisine alınırsa bir mücadele başarıya ulaşabilir.

İdeolojik mücadele verirken, yani kelimelerin ötesine geçip ideolojik araçlar yaratarak ideolojik mücadele verirken bilinmesi gereken şey bunun devletin zoru ile karşı karşıya kalacağıdır. Devletin zoru ile bu karşı karşıya kalış devrimci zoru örgütlemeyi zorunlu kılar. Aynı zamanda bu devrimci zor DİA'ların işlevsizleştirilmesi,

dağıtılıp parçalanması için de gerekli ve zorunludur. Bu sınıflar mücadelesi denilen oyunun kuralı olarak, burjuvazi tarafından bizlere dayatılan bir zorunluluktur.

SON SÖZ

Türkiye sosyalist hareketi şimdide değin pek çok şekilde tanımlanıp tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasniflerde temel bölenlerden birisi reformizm ve ihtilalcilik paydası olarak kavranagelmıştır. Her politik çevre geliştirdiği tanım çerçevesinde birilerini reformist birilerini de devrimci ilan etmekte, bu ayrıma göre de eylem birlikleri, ittifak gibi kimi politik duruşlarını gerekçelendirmektedir. Bu tanımlarda iki ana eksen göze çarpmaktadır. Birinci eksen, politik çevreleri, zoru ana eylem biçimi olarak kullanıp kullanmadıklarına göre sınıflandırır. İkinci eksen ise, politik hareketleri, devrimi öngörüp görmediklerine göre sınıflar.

Birinci eksen oluşturulan hareketler, genelde suni denge tezi ile öncü savaşı stratejisinden yola çıkan, ya da bu kadar net bir politik kurguya sahip olmaksızın doğrudan devletin zor aygıtı ile sınıfsız bir öncü örgütün zora dayalı mücadelesini öngören hareketlerden oluşur. Bu hareketler doğru veya yanlış hemen hiçbir ideolojik mücadeleyi eylemlerinin konusu yapmazlar. İdeolojik mücadeleden bahsettikleri zaman ise kastettikleri şey genelde moral anlamlar içermektedir.

İkinci eksen yer alan hareketler ise, TKP geleneğinden gelenler bir yana bırakılırsa, ideolojik mücadeleyi öngörüp zora dayalı mücadeleyi devrimin öngününe havale ederler. TKP geleneği ile gündelik eylemlerini ayrıştıran herhangi bir araç söz konusu olmamasına karşın ideolojik alanı tanımlıyor olmakla benzeşirler.

Peki bu iki hareket tarzının dışında üçüncü bir tarz tariflenebilir mi?

Yani zoru devletin ilgası olarak devrimin öngününe havale etmeyen, zoru politik eylemin bir parçası olarak bugünden yarına geliştiren ve devrimle birlikte yeni bir noktaya evrilten bir tarz olabilir

mi? İdeolojik mücadeleyi kapı altlarından bildiri, ayda bir çıkan yayın vb.den çıkartıp gölgeler dünyasındaki insanların gerçekler dünyasına taşınmasının bir aracı haline dönüştürmek mümkün olabilir mi?

Ya da işçi sınıfının ve ezilen tüm sınıf ve katmanların bilinçlerinin egemen burjuva ideoloji tarafından tutsak alındığını reddetmeksizin bugünden yarına sınıfın zorunu örgütlemek mümkün mü? İşin kolayına kaçmadan, sınıf çizgisinden sapmadan, şiddeti şiddete referans gösterme tuzağına düşmeden işçi sınıfının devrimci zorunu yaratmak mümkün mü? Evet. Çünkü ideolojik alan politik alanla diyalektik bir bütünlük taşır. İşçi sınıfının sınıf olarak var olabilmesi için diğer sınıf ve katmanlarda ideolojik hegemonyasını var etmesi gerekir. Çünkü işçi sınıfı egemen bir sınıf olarak kendisini tariflediği koşulda sınıf kimliği kazanır. İşçi sınıfı partisinin sınıfa bilinç götürme eylemi aynı zamanda işçi sınıfı ideolojisinin örgütlü işçiler tarafından diğer sınıf ve katmanlarda egemen kılınması amacıyla örtüşen bir görevdir. İşçi sınıfının iktidara el koyması ideolojik hegemonyanın sağlanmadığı koşullarda gerçek sınıf iktidarını ele geçirmesi anlamına gelmeyecektir. Devrim dediğimiz şey işçi sınıfının gerçek iktidarının tesis edilmesi ise, işçi sınıfının devrimci eylemi olarak politik eyleminden söz ettiğimiz kadar ideolojik eyleminden de söz etmek zorunludur. İşçi sınıfının politik eylemi zor aygıtı olarak devletin ele geçirilmesi, parçalanması ve yerine proletarya diktatörlüğünün inşası anlamına geliyorsa, ideolojik eylemi de sınıf ideolojisini var eden pratik süreçlerin işlediği ideolojik aygıtların yaratılması, tüm ezilen sınıf ve katmanların bu aygıtlarda konumlandırılması ve burjuva ideolojisinin egemen ideoloji haline dönüştüğü pratiklerin yaşandığı aygıtların bugünden yarına işlevsiz kılınması/yok edilmesidir. Bu eylem bugünün eylemi olduğu kadar işçi sınıfının devlet olarak örgütlenmesi ile ivme kazanacak ve komünizme değin yani işçi sınıfının kendisini ve diğer sınıfları yok ettiği mutlak zaferine değin devam edecek bir eylemdir. İdeolojik hegemonyanın sağlanması anlamında

ideolojik eylemin varolmasını sağlayacak aygıtların yaratılması ve devletin zoruna karşı korunması sorunu işçi sınıfının zor aygıtının yaratılmasını gerekli kılar. Bu nedenle işçi sınıfı partisi aynı zamanda işçi sınıfının bugünden yarına büyüyen ideolojik ve politik görevleriyle yetkinleşen zor aygıttır. İşçi sınıfının zor aygıtı olarak parti, devrimin öngününde birden bire silahlanan bir güçten ziyade, bugünden yarına ideolojik mücadelenin var edilmesi ihtiyacından doğan ve politik eyleminin son noktasına değin gelişen, sınıfın uygulayacağı kitle zorunun çeşitli biçimleri konusunda yetkinleşmiş bir aygıt olmak durumundadır. Böyle bir sınıf hareketinin ve bunun öncü-kurmay örgütünün yaratılması bizi zoru amaçsız, sınıftan kopuk bir şiddet gösterisi olarak algılayan yapılarla ve zoru devrimin öngününe havale eden, böylece devletin saldırıları karşısında çaresiz, politik ve ideolojik eylemini onun icazetine terk eden yapılar karşısında, kelimenin gerçek anlamıyla devrimci bir konuma taşır. Böyle bir sosyalist hareket ve parti ne işçi sınıfından kopuk ne de devrimci eylemden yalıtılmıştır. Böylesi bir sınıf hareketi ve parti, devletin politik olarak ele geçirilip parçalanabilmesi için ezilen sınıf ve katmanları burjuva egemen ideolojinin hegemonyasından çıkartıp onların işçi sınıfının yanında saf tutmalarını sağlarken aynı zamanda geleceğin dünyasının kurulabilmesi için, bugünden işçi sınıfının, tüm egemenlik biçimlerini yok edecek bir güç olarak tarih sahnesine çıkmasının koşullarını yaratır.

Faşizm tahlilleri yapıp, faşizmin önce bilinçlerde inşa edildiğini unutmak nasıl bir aymazlıksa, faşizm geliyor yaygarası çıkartıp karşı zoru örgütlemeyen açık alanda faşizme karşı 'güç odakları' oluşturmak da o derece aymazlıktır. Binlerce, on binlerce devrimci insanı yok eden, onların hangi tarafta saf tutarsa tutsun takdire şayan inançlarını karşılığı olmayan eylemlerle tüketen bu anlayışlarla mücadele etmenin yolu belki de tarihin garip cilvesi, reformist diye dışlanan ama onlarca yıldır soru sorma cesaretine sahip tek odak olarak ortaya çıkan, Avrupa Solunun ürettiği soruların arasında gezinmekten, hem de korkusuzca, elini kolunu sallaya sallaya iş-

çi tulumuyla gezinmekten geçiyor. Çünkü *basını sorgulamayan, onu tanımaya çalışmayan ve kendisini düşmanına göre silablandırmayan hiçbir hareket başarıya ulaşamaz.*

KAYNAKÇA

- K. Marx – F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, İkinci Baskı
- V. İ. Lenin, *Devlet ve İhtilal*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları
- L. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, 4. Baskı
- T. Eagleton, *İdeoloji*, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım
- Prof. Dr. N. Bilgin, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, İzmir Kitaplığı

Lenin'in 1907'de Stuttgart'ta toplanan Uluslararası Sosyalist Kongre'nin çalışmalarını değerlendiren makalesi emperyalizm sorunu açısından önemini koruyor

STUTTGART ULUSLARARASI SOSYALİST KONGRESİ

VLADİMİR İLYİÇ LENİN

Ağustosta Stuttgart'ta yapılan Uluslararası Sosyalist Kongre'nin bir özelliği bileşiminin geniş ve yüksek temsil gücünde olmasıydı: toplam olarak 886 delege beş kıtanın tümünden gelmişti. Proleter mücadelede etkili bir uluslararası birlik göstermeyi sağlamanın yanısıra, Kongre sosyalist partilerin taktiklerini tanımlamada seçkin bir rol oynadı. Şimdiye kadar kararlaştırması yalnızca tek tek sosyalist partilerin takdirine bırakılan bir dizi sorun üzerine genel kararlar benimsedi. Ve giderek daha çok sorunun değişik ülkelerde birörnek, ilkeli kararlar gerektirmesi olgusu, sosyalizmin tek bir uluslararası kuvvet biçiminde kaynamakta olduğunun çarpıcı kanıtıdır.

Stuttgart kararlarının tam metni bu sayıda başka bir yerde bulunacak. Ana tartışmalı noktaları ve Kongredeki tartışmayı açığa çıkartmak için her birini kısaca ele alacağız.

Sömürge sorunu uluslararası kongrelerde ilk defa gündeme gel-

miyor. Şimdiye kadar kararlar hep burjuva sömürge politikasının yağma ve şiddet politikası olarak koşulsuz mahkum edilmesi biçiminde olmuştur. Ancak bu defa, Kongre Komisyonu, Hollanda'dan Van Kol'un başını çektiği oportünist unsurların ağır bastığı bir biçimde oluşmuştu. Karar taslağına, sosyalizmde sömürge politikası uygarlaştırıcı bir rol oynayabileceği için Kongrenin bütün sömürge politikalarını ilkesel olarak mahkum etmemesi anlamında bir cümle sokulmuştu. Komisyon azınlığı (Almanya'dan Ledebour, Polonya ve Rusya Sosyal-Demokratları ve başka birçokları) böyle bir düşüncenin getirilmesini şiddetle protesto ettiler. Konu Kongreye bırakıldı; orada da iki eğilim neredeyse birbirine eşit olduğundan son derece ateşli bir tartışma oldu.

Oportünistler Van Kol'u desteklediler. Almanya delegasyonunun çoğunluğu adına konuşan Bernstein ve David, bir "sosyalist sömürge politikasının" kabul edilmesi için ısrar ettiler ve radikallere kısır, olumsuz tutumları, reformların önemini takdir edememeleri, pratik bir sömürge programlarının olmaması, vb. yüzünden ateş püskürdüler. Ancak, kendisini Kongreyi Almanya delegasyonunun çoğunluğuna *karşı* tutum almaya çağırarak zorunda hissedilen Kautsky onlara karşı çıktı. Haklı olarak, reformlar için mücadeleyi reddetme sorunu bulunmadığına, bunun kararın başka bölümlerinde hiçbir sorgulamaya neden olmadan açıkça belirtildiğine işaret etti. Tartışılan sorun, modern burjuva yağma ve şiddet rejimine taviz verip vermemektir. Kongre, ilkel toplulukların düpedüz köleleştirilmelerine dayanan bugünün sömürge politikasını tartışmak durumundaydı. Burjuvazi, aslında, sömürgelerde köleliği geliştiriyor ve içki ve frengi yayarak "uygarlaştırdığı" yerli toplulukları görülmemiş haksızlıklara ve şiddet uygulamalarına uğrattı. Ve bu durumda sosyalistlerin, ilke olarak sömürge politikasını kabul etme olanaklılığı üzerine kaçamak ifadeler dile getirmeleri bekleniyordu! Bu burjuva bakış açısına kesin bir geçiş olurdu. Proletaryayı burjuva ideolojisine, şu anda küstahça kafasını kaldıran burjuva emperyalizmine tabi kılma doğrultusunda belirleyici bir

adım olurdu.

Kongre Komisyon'un önermesini 128'e 108 oy ve on çekimserle (İsviçre) geri çevirdi. Stuttgart'ta, ilk defa, her ulusa belirli sayıda, (Rusya dahil büyük uluslar için) yirmiden (Luxemburg için) ikiye kadar değişen oy ayrıldığını eklemek gerekiyor. Bir sömürge politikası izlemeyen ya da bunun sıkıntısını çeken küçük ulusların bileşik oyu, proletaryaya bile bir ölçüde fetih hırsının bulaştırıldığı ulusların oyuna ağır bastı.

Sömürge sorunu üzerine olan bu oylama çok büyük öneme sahip. Birincisi, burjuva kandırmacalara teslim olan sosyalist oportünizmi çarpıcı bir biçimde ortaya çıkardı. İkincisi, Avrupa işçi hareketinin, proleter davaya az zarar vermeyecek ve bu yüzden ciddi olarak ilgilenmek gereken bir olumsuz özelliğini açığa vurdu. Marx, sık sık Sismondi'nin çok önemli bir deyişini aktarırdı. Bu söze göre, eski dünyanın proleterleri toplumun sırtından yaşardı; modern toplum proleterlerin sırtından yaşar.

Mülksüz ama çalışmayan sınıf, sömürücüleri devirme yeteneğinde değildir. Yalnızca bütün toplumu idame ettiren proleter sınıf toplumsal devrimi gerçekleştirebilir. Ancak, yaygın sömürge politikasının sonucunda, Avrupa proleterleri, kendisini *kısmen*, bütün toplumu idame ettirenin kendi emeği *değil* de, sömürgelerde hemen hemen köleleştirilmiş yerlilerin emeğinin olduğu bir durumda bulur. İngiliz burjuvazisi, örneğin, Hindistan ve diğer sömürgelerin milyonlarca nüfusundan, İngiliz işçilerinden elde ettiğinden daha çok kar elde eder. Belli ülkelerde bu, proletaryaya sömürgeci şovenizm bulaştırmanın maddi ve ekonomik temelini sağlar. Elbette, bu yalnızca geçici bir olgu olabilir ama yine de bütün ülkelerin proletaryasını böylesi oportünizme karşı mücadeleye sevk edebilmek için kötülük açıkça kavranmalı ve nedenleri anlaşılmalı. "Ayrıcalıklı" uluslar kapitalist ulusların azalan bir kesimi olduğundan, bu mücadelenin zafere ulaşması kesin gibi.

Kongrede kadınların oy hakkı sorunu üzerine hemen hemen hiç farklılık yoktu. Kadınların sınırlı oy hakkı (evrensel yerine şartlı oy

hakkı) lehinde bir sosyalist kampanya savunmaya çalışan tek kişi, aşırı derecede oportünist Britanya Fabian Derneğinden bir kadın delegeydi. Kimse onu desteklemedi. Onun nedenleri yeterince basitti: İngiliz burjuva hanımefendiler, oy hakkını, Britanya'daki kadın işçilere genişletmeden, kendileri için elde etmeyi umuyorlar.

Birinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı, Kongreyle aynı zamanda aynı binada toplandı. Hem bu Konferans'ta hem de Kongre Komisyonu'nda karar taslağı üzerinde Almanya ve Avusturya Sosyal-Demokratları arasında ilginç bir anlaşmazlık oldu. Herkese oy hakkı için kampanyalarında Avusturyalılar erkekler ve kadınlar için eşit haklar talebini hafifseme eğilimindeydiler; pratik gerekçelerle asıl vurguyu erkeklerin oy hakkına yapıyorlardı. Clara Zetkin ve diğer Alman Sosyal-Demokratları, haklı olarak, Avusturyalılara yanlış davrandıklarını ve erkeklere olduğu kadar kadınlara da oy hakkının tanınması talebi için baskı yapmayı ihmal ederek kitle hareketini zayıflattıklarını gösterdiler. Stuttgart kararının son sözleri ("herkese oy hakkı talebi hem erkekler hem de kadınlar için eşzamanlı olarak ileri sürülmeli") kuşkusuz Avusturya işçi hareketi tarihindeki bu aşırı "pratik olmacılık" olayıyla ilgilidir.

Sosyalist partiler ve sendikalar arasındaki ilişkiler üzerine karar biz Ruslar için özel bir önem taşır. Stockholm RSDİP Kongresi, her zaman Partisiz demokratlarımız, Bernsteinçılar ve Sosyalist-Devrimciler tarafından desteklenen tarafsızlık bakış açısını onaylayarak *Partisiz* sendikalardan yana olmuştu. Diğer yandan Londra Kongresi, sendikaların daha sıkıca Partinin yanında yer almaları biçiminde, hatta onların belirli koşullarda Partinin sendikaları olarak tanınmalarını içeren, farklı bir ilke öne sürdü. Stuttgart'ta Rusya bölümünün Sosyal-Demokrat altbölümünde (uluslararası kongrelerde her ülkenin sosyalistleri ayrı bir bölüm oluşturuyorlar) bu konuda görüşler bölündü (diğer konularda bölünme yoktu). Plehanov, tarafsızlık ilkesini savundu. Bir Bolşevik olan Voynov, Londra Kongresinin ve (yakında Rusça çıkacak olan Brouckère raporuyla birlikte Kongre malzemeleri içinde yayınlanan) Belçikalıların

önergelerinin tarafsızlık karşıtı bakış açısını savundu. Clara Zetkin, dergisi *Die Gleichheit*'ta haklı olarak, Plehanov'un tarafsızlık doğrultusundaki iddialarının Fransızlarınkı kadar kusurlu olduğunu belirtti. Ve Stuttgart kararı –Kautsky'nin haklı olarak ileri sürdüğü ve dikkatle okuma çabasını gösteren herkesin göreceği gibi– "tarafsızlık" ilkesinin tanınmasına son veriyor. Orada tarafsızlık ya da partisizlik ilkeleri üzerine tek bir söz yok. Aksine, sendikalar ve sosyalist partiler arasında daha sıkı ve kuvvetli bağların gereğini kesinlikle kabul ediyor.

Londra RSDİP Kongresinin sendikalar üzerine kararı, böylece Stuttgart kararı biçiminde, sıkı bir teorik temele oturtuldu. Stuttgart kararı, her ülkede sendikaların sosyalist partiyle sürekli ve sıkı ilişkiye sokulması gerektiği genel ilkesini koyuyor. Londra kararı, Rusya'da, bunun, uygun koşullarda, parti sendikaları biçimini alması gerektiğini söylüyor ve parti üyeleri de bu hedefe yönelik çalışmalıydılar.

Tarafsızlık ilkesinin zararlı yönlerinin, Alman delegasyonunun sendikalar kesiminin oportünist görüşlerin en kararlı destekçileri olmaları olgusuyla, Stuttgart'ta ortaya çıktığına işaret ediyoruz. Almanların örneğin Essen'de Van Kol'e karşıyken (yalnızca Parti Kongresi olan Essen'de sendikalar temsil edilmemişti) Stuttgart'ta onu desteklemelerinin nedeni budur. Sosyal-Demokrat hareketteki oportünistlerin işlerini kolaylaştırarak Almanya'da tarafsızlık savunuculuğu gerçekten zararlı sonuçlara yol açmıştır. Bu, özellikle, proletaryanın, sendika hareketini "tarafsız" tutmaya çağıran burjuva-demokratik danışmanlarının o kadar çok olduğu Rusya'da, gözardı edilmemesi gereken bir olgudur.

Birkaç kelime de içeri ve dışarı göç üzerine karar hakkında. Burada da, Komisyonca dar, zanaat çıkarlarını savunma, geri ülkelerden (Çin, vb.den) işçi göçünü yasaklama girişimi vardı. Bu, ayrıcalıklı konumlarından belirli avantajlar elde eden ve bu yüzden uluslararası sınıf dayanışması ihtiyacını unutmaya eğilimli bazı "uygar" ülkeler işçileri arasında bulunan aynı aristokratizm ruhudur. Ama

Kongrede hiç kimse bu zanaat ve küçük-burjuva dar-kafalılığını savunmadı. Karar devrimci Sosyal-Demokrasinin taleplerini bütünüyle karşılıyor.

Şimdi Kongrenin sonuncu ve belki en önemli kararına –militarizm üzerine olana– geçiyoruz. Fransa ve Avrupa’da o kadar gürültü çıkartan kötü namı Hervé, naif bir biçimde, her savaşın bir grev ve ayaklanmayla “cevaplanmasını” öneren yarı-anarşist bir görüş savundu. Bir taraftan, savaşın kapitalizmin zorunlu bir ürünü olduğunu ve proletaryanın devrimci savaflara katılımı, böyle savaflar mümkün oldukları ve gerçekten kapitalist ülkelerde meydana geldikleri için reddedemeyeceğini anlamıyordu. Diğer taraftan, bir savaşı “cevaplama” olanağının o savaş tarafından yaratılan bunalımın doğasına bağlı olduğunu anlamıyordu. Mücadele araçlarının seçimi bu koşullara bağlıdır; ayrıca mücadele (ve burada Hervéizmin üçüncü yanlış kavrayışı ya da sığ düşüncüsü var) basitçe savaşın yerine barışı geçirmekten değil de kapitalizmin yerine sosyalizmi geçirmekten oluşmalıdır. Esas şey, sadece savaşı önlemek değil, aynı zamanda savaş tarafından yaratılan bunalımı burjuvazinin devrilmesini hızlandırmak için kullanmak. Ancak Hervéizmin bütün bu yarı-anarşist saçmalıklarının altında yatan bir sağlıklı ve pratik amaç vardı: sosyalist hareketi, yalnızca parlamenter mücadele yöntemlerine kısıtlanmayacak, kitlelerin savaşın kaçınılmazca gerektirdiği bunalımlarla bağlantılı devrimci eyleme ihtiyacı kavrayacağı, son olarak, uluslararası emek dayanışmasının daha canlı bir anlaşılmasının ve burjuva yurtseverliğinin sahteliğinin kitleler arasında yayılacağı biçimde mahmuzlamak.

Bebel’in (Almanlar tarafından önerilen ve bütün esaslarda Guesde’in öneresiyle çakışan) öneresinin bir eksikliği vardı – proletaryanın eyleme ilişkin görevlerine işaret etmiyordu. Bu Bebel’in ortodoks önermelerinin oportünist gözlükle okunmasını mümkün kılıyordu ve Vollmar da hemen bu olanağı gerçekliğe çevirmeyi bildi.

İşte bu yüzden, Rosa Luxemburg ve Rusya Sosyal-Demokrat de-

legeleri, Bebel’in taslağına değişiklikler önerdiler. Bu değişiklikler (1) militarizmin sınıf baskısının baş silahı olduğunu belirtiyordu; (2) gençlik arasında propaganda gereğine işaret ediyordu; (3) Sosyal-Demokratların yalnızca savaşın çıkmasını engellemeye veya başlamış olan savaşların en hızlı bir biçimde bitirilmesini sağlamaya çalışmakla kalmayıp aynı zamanda savaş tarafından yaratılan bunalımı burjuvazinin devrilmesini hızlandırmak için kullanmaları gerektiğini vurguluyordu.

(Anti-militarizm Komisyonu tarafından seçilen) alt komisyon bütün bu değişiklikleri Bebel’in kararına dahil etti. Ayrıca Jaurès şu yerinde öneriyi yaptı: mücadele yöntemlerini (grevler, ayaklanmalar) sıralamak yerine, karar, Avrupa’da gösterilerden Rusya’da devrime kadar savaşa karşı proleter eylemin tarihsel örneklerini aktarmalıydı. Bütün bu taslak çalışmasının sonucunda, gerçekten aşırı derecede uzun ama düşünsel olarak zengin ve proletaryanın görevlerini tastamam formüle eden bir karar çıktı. Karar sıkı ortodoks – yani tek bilimsel marksist tahlili, işçi partilerinin en kararlı ve devrimci eylemi için tavsiyelerle kaynaştırıyor. Bu karar ne Vollmar tarzı yorumlanabilir, ne de naif Hervéizm’in dar çerçevesine sığdırılabilir.

Bütününde, Stuttgart Kongresi, uluslararası Sosyal-Demokrat hareketin oportünist ve devrimci kanatlarını birçok ana konuda keskin bir karşıtlığa sürükledi ve bu sorunlarda devrimci marksizmin ruhuna uygun kararlar aldı. Kararları ve tartışmaların raporu her propagandist için bir elkitabı olmalıdır. Stuttgart’taki çalışma, bütün ülkelerin proleterlerinin devrimci mücadelesinin birliğini ve taktiklerinin birliğini büyük ölçüde ilerletecektir.